

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE KÜTAHYA ŞEHİRİ (XVIII. YÜZYIL)

Asuman Aydın

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ

Uşak

Ocak, 2019

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE KÜTAHYA ŞEHİRİ (XVIII. YÜZYIL)

Asuman Aydın

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak, 2019

ÖZET

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE KÜTAHYA ŞEHİRİ (XVIII. YÜZYIL)

Asuman AYDIN

Tarih Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2019

Danışman: Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ

Kütahya şehri ilk çağlardan beri çeşitli milletlerin nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Kütahya'ya yerleşen en eski halk Frigler'dir. M.Ö. 133'de Roma İmparatorluğu egemenliği altına girdi. Bizans döneminde önemli piskoposluk merkezi haline geldi. 1074 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şah bölgeyi ele geçirdi. Anadolu Selçuklu'larının dağılma sürecine girmesi ile şehir, 1277'de Germiyanolu hâkimiyetine girdi. II. Yakup Bey'in kız kardeşi Devlet Hatun'un Bayezid ile evlenmesiyle Germiyan-Osmanlı arasında akrabalık bağı kurulmuş ve 1429 senesinden önce II. Yakup Bey'in vasiyeti ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı döneminde zamanla geliştirilen vakıf sistemi, şehrin sosyo-kültürel alanda gelişmesine katkı sağlamıştır. Vakıf sistemindeki bu gelişim Osmanlı döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu çalışmada, XVI ve XVII. Yüzyıl Kütahya şehrinin gelişimi üzerine önemli katkısı olan vakıf ve vakıf eserleri ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir. Araştırmada Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün önemli arşiv kaynaklarından Hurufat Defterleri kullanılmıştır. Bu kaynaklar, XVIII. yüzyıl Kütahya'sının dini, sosyal, kültürel ve iktisadi durumunun ortaya konulabilmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Elimizdeki defterde toplam kayıtlı 99 varak vardır. Bu belgelerin tamamı XVIII. yüzyıl Kütahya ve çevresindeki kasaba ile köylere ait vakıf eserlerini ihtiva etmektedir. Defterlerin tamamının tasnifi yapılmıştır. İnceleme sonucunda Kütahya'da bulunan mahalleler, dini kurumlar, eğitim kurumları, vakıflar ve bu kurumlardaki görevliler ve ücretleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hurufat Defterleri, Dini Kurumlar, Eğitim Kurumları, Vakıf

ABSTRACT**THE CITY OF KÜTAHYA ACCORDING TO HURUFAT BOOKS (XVIII.
CENTURY)****Asuman AYDIN****History of Science****Social Sciences İnstitues Uşak University, January 2019****Advisor: Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ**

The city of Kütahya has been the scene of the struggle of various nations since the early ages. The oldest known inhabitants of Kütahya ara Phrygians and enter into the domination of the Roman Empire in 130 B.C. During the Byzantine period, the city was the main center for eparchy. In the year of 1074, Kütahya was seized by Kutalmışoğlu Süleyman Şah who founded the Anatolian Seljuk Empire. Later on 203 years after, Germiyans took the control of to city due to laid low the Anatolian Seljuk Empire. In consequence of matrimony between the sister of Germiyans founder, Devlet Hatun and Bayezid, one of the emperor of Ottoman Empire, Kütahya was assigned to the Ottoman Empire.

The foundation system was developed during the Seljuk, Germiyan and Ottoman Empire periods. Thus, the development of the city in the socio-cultural area was effected by them. But, the period of Ottoman Empire was crucial for the city. In this study XVI and XVII. Century, ancient of arts for Kütahya has been make effort. In research, Hurufat records which are one of the important archival sources of the General Directorate of Foundations were chosen. These sources, the religious of XVIII. century, social, cultural and economic status of the state are very important to reveal the situations. We have 99 registered cards in total. All of these documents are belong to XVIII. century for Kütahya and surrounding villages and villages belonging to the foundation contains the works. All the records were classified. As a result the neighborhoods, religious and educational institutions, foundations and officers in the institutions in Kütahya were identified.

Keywords: Hurufat Records, Religious Instutions, Education Instutions, Foundation

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖNSÖZ

Vakıf sistemi Osmanlı Devleti'nin önemli bir mihenk taşı oluşturmuştur. Devlet hizmetleri ve vakıf hizmetleri arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde müesseseleşme faaliyetleri sadece ordu ve siyasi alanlarda kalmayıp sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda da kendisini etkin bir şekilde hissettirmiştir. Osmanlı şehirlerinde halkın eğitim, sağlık ve sosyal yardımlaşma hizmetleri, bayındırlık işlemleri vakıflar aracılığı ile karşılanmaktaydı.

Padişah, padişah eşleri, önemli devlet adamları ve geliri yüksek olan kişiler gelir durumlarına göre çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Bir Osmanlı şehrinde bulunan vakıfların işlevselliğinin incelenmesi şehrin fiziki ve tarihi yapısı, kültürü ve sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgiler sunmaktadır.

Son zamanlarda şehir tarihi araştırmalarında farklı arşiv malzemeleri kullanarak çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu tür araştırmalarda kullanılabilir en önemli kaynaklardan birisi kuşkusuz Hurufat Defterleridir. Çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv kayıtlarının bir kısmını oluşturan “*Hurufat Defterleri*” temel alınmıştır¹. Bu defterlerin dijital ortama aktarılmış kayıtları elimizde mevcuttur. Elimizdeki defterlerde toplam 99 kayıtlı varak vardır. Bu belgelerin tamamı XVIII. yüzyıl Kütahya ve çevresindeki kasaba ile köylere ait vakıf yapılarını, görevlilerini ihtiva etmektedir.

Osmanlı vakıf sisteminin şehir üzerindeki etkisini Kütahya üzerinden yansımalarını değerlendirmek gayesi tezin hazırlanmasındaki temeli oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Kütahya şehri çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Şehrin merkezi ve civarındaki yerleşim alanları dışında kalan nahiye ve köylere araştırma sahasının yoğunluğundan dolayı yer verilmemiştir.

¹ Hurufat Defterleri ele alınarak yapılan bazı çalışmalar için bkz: M. Murat Öntüğ, “ Bozok Sancağı'ndaki Dini ve Eğitim Kurumları (XVIII. yüzyıl) ”, *Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016*, Bozok Üniversitesi, Yozgat 2016. M. Murat Öntüğ M Saraç , “ Nevşehir Kazasının Eğitim, Dini ve Sosyal Yapıları (1700-1800)”, *1. Uluslararası Nevşehir Sempozyumu 16-19 Kasım 2011*, Ed: Adem Öger, Nevşehir Üniversitesi Yayınları 2, C: IV. Nevşehir 2012, s. 423-450. M. Öntüğ, “ Osmanlı Dönemi Uşak'taki Dini Yapılar: Camiler ve Mescitler” *CIEPO, Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Çalışmaları 4. Ara Sempozyumu, 14-17 Nisan 2011*, Uşak 2011, s.959-992.

Tez, girişe müteakip dört bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde Kütahya'nın tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde; Kütahya şehri, idari yapısı, mahalleler, çarşılar, pazarlar, esnaf, mahkeme ve mahkeme görevlileri, ikinci bölümde; eğitim yapıları ve görevlileri, üçüncü bölümde; dini yapılar ve görevliler dördüncü bölümde; vakıflar ve görevlileri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde, yapılan araştırmanın değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu araştırmanın hazırlanması aşamasında, büyük bir sabır gösteren, bilgilerini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, değerli danışman hocam Prof. Dr. M. Murat ÖNTUĞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Asuman AYDIN

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Asuman AYDIN

Doğum Yeri ve Tarihi: Kütahya-1989

Eğitim:

Lisans Öğrenimi: Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü(2010/2014)

Lise Öğrenimi: Kütahya Kılıçarslan Lisesi (2003/2006)

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İletişim:

e-posta adresi: asuman.altun@windowslive.com

KISALTMALAR

A.A.	: Ahilik Ansiklopedisi
a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SÜTAD	:Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
SÜMAM	: Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Merkezi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vr.	: Varak
VAD.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri

İÇİNDEKİLER**İÇİNDEKİLER**

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
JÜRİ ENSTİTÜ ONAYI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	viii
KISALTMALAR	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xviii
GİRİŞ: KÜTAHYA ŞEHİRİ İDARİ YAPISI	

I.BÖLÜM**MAHALLELER, ÇARŞILAR, PAZARLAR, ESNAF, MAHKEME VE
MAHKEME GÖREVLİLERİ**

1.1.MAHALLELER	5
1.1.1. Ahi Erbasan Mahallesi.....	6
1.1.2. Ahi Evran Mahallesi	6
1.1.3. Ahi Mustafa Mahallesi	7
1.1.4. Balıklı Mahallesi.....	7
1.1.5. Bezirciler Mahallesi.....	7
1.1.6. Bölücek Mahallesi	8
1.1.7. Börekçiler Mahallesi.....	8
1.1.8. Cedid Mahallesi	8
1.1.9. Cemaleddin Mahallesi	8
1.1.10. Çerçi Müslüman Mahallesi.....	9

1.1.11. Çerçi Süleyman Mahallesi.....	9
1.1.12. Çukur Mahallesi	9
1.1.13. Dibek Mahallesi.....	10
1.1.14. Dükkâncıklar Mahallesi.....	10
1.1.15. Gönen Mahallesi.....	10
1.1.16. Hacı Ahmet Mahallesi	10
1.1.17. Hacı İbrahim Mahallesi	10
1.1.18. İshak Fakih Mahallesi.....	11
1.1.19. İzzeddin Mahallesi.....	11
1.1.20. Kadı Şeyh Mahallesi.....	11
1.1.21. Küçük Orta Mahallesi.....	11
1.1.22. Meydan Mahallesi	12
1.1.23. Paşam Mahallesi	12
1.1.24. Pirlar Mahallesi.....	12
1.1.25. Polad Bey Mahallesi	13
1.1.26. Saray Mahallesi	13
1.1.27. Servi Mahallesi	13
1.1.28. Sultanbağı Mahallesi	13
1.1.29. Şhreküstü Mahallesi.....	14
1.1.30. Terziler Mahallesi.....	14
1.1.31. Yatırlar Mahallesi	14
1.2.ÇARŞILAR.....	14
1.2.1. Berberler	15
1.2.2. Debbaghane	15
1.2.3. Kalaycılar.....	16
1.2.4. Kapan Hanı	16

1.2.5. Kazanhane	16
1.2.6. Kuyumcular Çarşısı	16
1.2.7. Kürkçüler	17
1.2.8. Terziler.....	17
1.2.9. Tütüncüler.....	17
1.2.10. Yağhane	18
1.3. KÜTAHYA MAHKEMESİ VE MAHKEME GÖREVLİLERİ	18
1.3.1. Kadı	19
1.3.2. Kassam Kâtibi.....	20
1.3.3. Kâtipler	20
1.3.4. Mukayyid.....	22
1.3.5. Naib	22

II. BÖLÜM

KÜTAHYA'DA DİNİ YAPILAR VE GÖREVLİLER

2.1.KÜTAHYA CAMİLERİ VE MESCİTLERİ	24
2.1.1. Ahi Erbasan Mescidi / Camii.....	25
2.1.2. Ahi Evren Mescidi/ İbrahim Halife Camii	25
2.1.3. Ahi İzzettin Mescidi	25
2.1.4. Ahi Mustafa Mescidi/ Camii	26
2.1.5. Arslan Bey Camii	26
2.1.6. Balıklı Camii.....	26
2.1.7. Burmalı Camii / Yıldırımlar Camii / Dörtdirekli Camii.....	27
2.1.8. Cafer Paşa Mescidi	27
2.1.9. Cemalettin Mescidi / Camii.....	28
2.1.10. Dibek Mescidi.....	28
2.1.11. Dükkâncıklar Mescidi.....	28

2.1.12. Gönen Mahallesi Mescidi.....	29
2.1.13. Hacı Ahmet Mescidi / Camii/ Analcı Mescit	29
2.1.14. Hacı İbrahim Mescidi / Camii	29
2.1.15. Hatuniye Camii.....	30
2.1.16. Hoca Kasım Mescidi / Camii.....	30
2.1.17. Hezar Dinari Mescidi / Dönenler Camii/ Kütahya Mevlevihanesi.....	30
2.1.18. Hisar Bey Oğlu Mustafa Bey Camii / Hisarbey Camii/ Saray Camii ..	31
2.1.19. İshak Fakih Cami.....	32
2.1.20. Kadı Şeyh Mescidi.....	32
2.1.21. Kale-i Bala Camii	33
2.1.22. Karadonlu Mescidi / Camii.....	33
2.1.23. Karagöz Paşa Camii.....	33
2.1.24. Kurşunlu Camii / Kasım Paşa Camii	34
2.1.25. Lala Hüseyin Paşa Camii.....	34
2.1.26. Mehmet Ağa Mescidi / Camii / Çatal Çeşme Mescidi	34
2.1.27. Öksüzoğlan Mescidi / Camii	35
2.1.28. Polad Bey Mescidi.....	35
2.1.29. Rabia Hatun Mescidi/ Alaeddin Mescidi.....	35
2.1.30. Sakahane Mescidi	36
2.1.31. Süleyman Ağa Mescidi / Camii.....	36
2.1.32. Şhreküstü Mescidi.....	36
2.1.33. Timurtaş Paşa/Takvacılar Camii/ Takkacılar Camii.....	37
2.1.34. Yakup Ağa Mescidi/ Çavuş Camii	37
2.1.35. Yeşil Camii/ Recep Ağa Mescidi / Hamidiye Camii.....	37
2.1.36. Yıldırım Bayezıd Camii / Cami-i Kebir- Ulu Camii	38

2.2. TÜRBE, TEKKE VE ZAVİYELER	39
2.2.1. Ahi Arslan Zaviyesi.....	39
2.2.2. Ahi İzzettin Zaviyesi	40
2.2.3. Ahi Mustafa Zaviyesi	40
2.2.4. Ergun Çelebi Türbesi.....	40
2.2.5. Germiyanoglu Yakub Çelebi Türbesi.....	41
2.2.6. Gözüm Şeyh-Özüm Şeyh Zaviyesi.....	41
2.2.7. İshak Fakih Türbesi	41
2.2.8. Mustafa Bey Türbesi	42
2.3. DİNİ MÜESSESELERDEKİ GÖREVLİLER.....	42
2.3.1. Ahi Baba	42
2.3.2. Cüzhan	43
2.3.3. Çerağdar.....	44
2.3.4. Devirhan	44
2.3.5. Duagü.....	45
2.3.6. Fatihhan	46
2.3.7. Hadis-i Şerif Okuyan	46
2.3.8. Hafız	46
2.3.9. Hatip	47
2.3.10. İmam.....	48
2.3.11. Kayyum	49
2.3.12. Muvakkit.....	50
2.3.13. Müezzin	50
2.3.14. Naathan.....	52
2.3.15. Noktacı.....	52
2.3.16. Salavathan.....	53

2.3.17. Ser-Mahfil.....	53
2.3.18. Şeyh	54
2.3.19. Temcidhan	54
2.3.20. Türbedar.....	55
2.3.21. Vaiz.....	55
2.3.22. Zaviyedar	56

III. BÖLÜM

EĞİTİM KURUMLARI VE GÖREVLİLER

3.1. MEKTEPLER/MUALLİMHANELER.....	57
3.1.1. Ahmet Paşa Muallimhanesi	58
3.1.2. Fatma Hatun Mektebi	58
3.1.3. Hacı Pir Muallimhanesi	59
3.1.4. Haznedar Mehmet Ağa Mektebi.....	59
3.1.5. Hisar Bey Oğlu Muallimhanesi	59
3.1.6. Karagöz Paşa Muallimhanesi	60
3.1.7. Lala Hüseyin Paşa Muallimhanesi.....	61
3.1.8. Sevim Hatun Mektebi	61
3.1.9. Şhreküstü Muallimhanesi	61
3.2. MEDRESELER.....	62
3.2.1. Balaban / Nallı Medresesi.....	63
3.2.2. Darü'l-hadis	64
3.2.3. Darü'l-kurra	64
3.2.4. Germiyanoglu Medresesi.....	65
3.2.5. Haliliye Medresesi	66
3.2.6. İshak Fakih Medresesi	66
3.2.7. Rüstem Paşa Medresesi	67

3.2.8. Timurtaş Paşa Medresesi	68
3.2.9. Vacidiye Medresesi	69
3.3. EĞİTİM GÖREVLİLERİ.....	69
3.3.1. Halife	69
3.3.2. Hoca.....	70
3.3.3. Muallim-i Sıbyan.....	70
3.3.4. Muid.....	70
3.3.5. Müderris.....	71
3.3.6. Şeyhü'l-kurra	72

IV. BÖLÜM

VAKIFLAR VE VAKIF GÖREVLİLERİ

4.1. VAKIF.....	73
4.2. KÜTAHYA'DA BULUNAN VAKIFLAR.....	74
4.2.1. Ahi Mustafa Vakfı	74
4.2.2. Ayşe Hatun Vakfı	75
4.2.3. Balaban Paşa Vakfı.....	75
4.2.4. Celal Çelebi Vakfı	76
4.2.5. Fatma Hatun Vakfı	76
4.2.6. Germiyanoglu Vakfı (TaşVakfiyye).....	77
4.2.7. Halil Efendi Vakfı	80
4.2.8. İbrahim Efendi Vakfı.....	81
4.2.9. İshak Fakih Vakfı	81
4.2.10. Karagöz Ahmet Paşa Vakfı	83
4.2.11. Kasım Paşa Vakfı	84
4.2.12. Lala Hüseyin Paşa Vakfı	84
4.2.13. Mustafa Bey Vakfı.....	85

4.2.14. Osman Paşazade Ahmet Paşa Vakfı.....	86
4.2.15. Seyyid Nurettin Vakfı.....	86
4.2.16. Timurtaş Paşa Vakfı	87
4.2.17. Yıldırım Bâyezid Vakfı	87
4.3. VAKIF GÖREVLİLERİ.....	88
4.3.1. Cabi.....	88
4.3.2. Nazır.....	88
4.3.3. Müteveli.....	89
4.3.4. Bevvab.....	89
4.3.5. Su Yolcu.....	90
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	96

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Mahalleler.....	93
Tablo 2: Günümüzdeki Kütahya Mahalleleri	94
Tablo 3: Kütahya'da XVIII. Yüzyılda Görevli Kadılar	95

GİRİŞ: KÜTAHYA ŞEHİRİ İDARİ YAPISI

Kütahya şehrinin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber tarihinin MÖ.3000 yıllarına uzandığı tahmin edilmektedir. Eski kaynaklar, sikke ve yazıtlarda şehrin adı Kotiaeon şeklinde geçmektedir². Şehrin şimdiki adı bu eski isimden bozmadır. Yöre, ilk çağlardan beri farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Şehrin topraklarına yerleşen en eski uygarlığın Frigler olduğu tahmin edilmektedir.

Yerleşim tarihi antik dönemlere kadar inen şehir Küçük Frigya denilen bölgede bulunmaktadır. MÖ. VI. yüzyılın sonlarına doğru Lidyalıların, Perslerin ve ardından MÖ. IV. yüzyılda İskender'in eline geçen şehir onun ölümünden sonra Bitinya ve Bergama Krallığı'nın idaresi altına girmiştir. Daha sonra bu bölge Roma ve Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. Bizans zamanında da şehir önemini korumuş ve piskoposluk merkezi haline getirilmiştir. Günümüze ulaşan kale sur ve burçlarının Bizans döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum şehrin stratejik önemini göstermektedir³. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde kale surlarının 70 burcu bulunduğundan bahsedilmektedir⁴. Ancak günümüzde burçların büyük bir kısmı harap olmuş bir şekildedir.

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Kütahya'da Kutalmış Şah tarafından 1080 yıllarında Türklerin hâkimiyetine katılmıştır. Anadolu Selçukluları dönemine kadar birkaç defa Bizans ve Türkler arasında el değiştirmiştir. İmparator I. Manuel'in ölümünden sonra Selçukluların idaresi altına girmiştir. 1182 yılında II. Kılıçarslan ülkeyi oğulları arasında taksim edince Uluborlu ve Kütahya yöresi Gıyasettin Keyhüsrev'e düştü. Meydana gelen karışıklıklar sonrasında tekrar Türklerin elinden çıkma tehlikesi yaşayan bölge bir daha ayrılmamak üzere Aleaddin Keykubat döneminde Türklerin hâkimiyetine girmiştir⁵.

Kütahya şehri, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Germiyanoğulları'nın etkisi altında kaldı. Germiyanoğulları yöreyi başkent yaparak şehrin gelişimine katkı

² Hakkı Dursun Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan: Kütahya*, İstanbul: Formül Matbaası, 1981, s.35.

³ Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya", *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s.580.

⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff), Cilt:2, 9.Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s.14.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1932, s.8.

sağlamışlardır. Bölge 1285 tarihinden itibaren Germiyanogulları ve Selçuklu Sultanı II. Mesud arasında çatışma konusu olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu, beylikler dönemine bir geçiş yapmıştır. 1300 yılında Kütahya merkezli olarak Batı Anadolu'da Germiyanogulları Beyliği kurulmuştur. Bölgeye Germiyanogulları döneminde birçok eser inşa edilmiştir. Camiler, Medreseler ve çeşitli vakfiyeler şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik gelişiminde Germiyanogulları'nın bölgeye katkılarını bizlere göstermektedir⁶.

Selçuklular'ın Moğol istilasına boyun eğmesi, Anadolu'daki beyliklerin bağımsız olmasını ve bu beyliklerin Selçuklu mirasına sahip olmak için çatışmasına sebep olmuştur. 1299-1300 tarihinde kurulmuş olan Osmanlı Beyliği, fetih yönünü batıya çevirmesi ve Selçuklu mirasıyla ilgilenmemesi ile Rumeli ve Balkanlarda yeni fetihler yaparak giderek güçlenen bir beylik durumuna gelmiştir.

XIV. yüzyılın ortalarına doğru Germiyanogulları, Batısında Osmanogulları, doğusunda ise kendisini Selçuklu Devleti'nin varisi sayan Karamanogulları beyliklerinin arasında kalmıştır. İki beyliğin baskısı altında kalan Germiyanogulları tercihini Osmanlıdan yana yapmış ve Germiyan beyi Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u I. Murat'ın oğlu Bâyezid ile nikâhlanmıştır. Osmanogullarına çeyiz olarak Kütahya, Simav, Tavşanlı ve Eğriöz çevresi verilmiş⁷, düğünden sonra şehzade Bâyezid Kütahya'ya idareci olarak gitmiştir. Kosova Savaşı'ndan sonra Germiyanoglu II. Yakub Bey kız kardeşine çeyiz olarak verilen yerleri tekrar hâkimiyetine katmış olsa da Yıldırım Bâyezid, Kütahya ve çevresini yeniden ele geçirmiştir.

Yakup Bey, Timur'un 1402 Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi ile Kütahya'ya yerleşmiştir. Fetret devrinde Yakup Bey'in Çelebi Mehmet'e taraftar olması üzerine Germiyan topraklarına giren Karamanogulları Kütahya'yı kuşatıp ele geçirdi. Çelebi Mehmet'in yardımcıları ile II. Yakup Bey Osmanlı idaresi altında, yeniden Kütahya topraklarına sahip oldu. Kendisinin erkek çocuğu olmaması

⁶ Yıldız, **a.g.m.**, s.43.

⁷ Turan Gökçe-Özer Küpeli, "Germiyanogulları Tarihine Işık Tutan bir Kaynak: II. Bayezid Dönemine Ait Vakıf ve Mülk Defteri", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III Germiyanogulları Beyliği Bildiriler*, Kütahya, 8-10 Mayıs 2014, Haz. Mehmet Ersan Mehmet Şeker, Ankara: Ofset Basımevi, 2017, s.123.

sebebi ile kız kardeşinin torunu olan II. Murat ile görüşüp, vefatından sonra memleketi Osmanlı'ya bırakacağını bildirdi⁸. 1429 yılında Yakup Bey'in vefat etmesi ile şehir Osmanlı sancağına dönüştürüldü. Timurtaş Paşazade Umur Bey'in oğlu Osman Çelebi yöreye ilk vali olarak atandı.

1451 yılında Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olan Kütahya'nın ilk valisi İshak Paşa'dır⁹. Şehrin, Şehzade Bâyezid ve Selim'in sancakbeyliği döneminde önemi oldukça artmıştır. XVII. yüzyıla gelindiğinde şehir birçok isyana maruz kalmıştır. Celali İsyancıları sürecince, Osmanlı Devleti'nin en önemli eyalet merkezlerinin ikincisi olan Kütahya iki kez işgale uğramıştır. Bunlardan ilki Deli Hasan isyanıdır. İkincisi ise Tavail Halil'in isyanıdır¹⁰. Bu isyanlarda şehir yıkıma ve yağmalamaya maruz kalmış ve bölgedeki insanlar çeşitli bölgelere göç etmek durumunda kalmışlardır.

Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olduğundan dolayı birçok tanınmış devlet adamı Kütahya'da vali olarak görev almıştır. Kütahya, Osmanlı-Mısır savaşlarında önemli olaylara sahne olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Konya'da Osmanlı kuvvetlerini yenerek Kütahya'ya kadar ilerlemiştir. Bir süre şehre hâkim olsa da 1833 Kütahya anlaşması ile geri çekilmiştir. 1848 ihtilallerinin ardından Macar Milli hareketinin önde gelenleri Kütahya'ya gelmiş ve bir süre burada kalmışlardır. Bu durum Kütahya şehrinin milletlerarası siyasette önem kazanmasına sebep olmuştur¹¹.

XX. yüzyılda Mondros Mütarekesi'nden sonra Yunan ordusu 21 Temmuz 1921'de Kütahya'yı bir yıldan fazla işgal etmiştir. 26 Ağustos 1922 sabahı Afyon'dan başlayan büyük taarruz Yunan ordusunun direnişini kısa sürede kırdı ve 30 Ağustos günü Kütahya Yunan işgalinden kurtulmuştur.

Şehrin XVIII. yüzyılda sosyo-kültürel, dini, tasavvufi ve eğitim durumunun ele alındığı bu araştırmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan Hurufat Defterleri ışığında hazırlanmıştır. Hurufat Defterleri, H. 1102/ M. 1690 ve H.1255/ M.1839 yılları arasında alfabetik sıraya göre tutulmuştur. Araştırmada, edinmiş olduğumuz defterlerin tamamı incelenmiş ve edisyon kritiği yapılmıştır. XVIII.

⁸Uzunçarşılı, a.g.e., s.59-60.

⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.158.

¹⁰Uzunçarşılı,a.g.e., s.37.

¹¹ Varlık, a.g.m., s.581.

yüzyılda Kütahya merkez sancağı ve merkeze bağı köylerde bulunan çeşitli vakıf eserleri, burada çalışan görevliler, aldıkları ücretler, atama tarihi, atanacak kişinin adı ve kimin yerine atandığı, XVIII. yüzyıl Kütahya çarşıları, pazarları, esnaflar, mahalleleri, köyleri gibi konular hakkında bilgi verilecektir.

I. BÖLÜM

MAHALLELER, ÇARŞILAR, PAZARLAR, ESNAF, MAHKEME VE MAHKEME GÖREVLİLERİ

1.1. MAHALLELER

Mahalle; bir yere inmek, yerleşmek ve konmak anlamına gelen “hall” kökünden türetilmiş bir mekân ismidir. Aynı zamanda devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini de ifade eder¹².

Osmanlı şehirlerine bakıldığında genel olarak camilerin etrafında oluşturulan mahalleler görülmektedir. Bazı mahalle adlarının, civarında yer alan cami ve mescit adları ile özdeşikleri tespit edilmiştir. İncelediğimiz dönemde Kütahya şehrindeki mahallelerin isimleri ile cami ve mescit adları aynıdır. Örneğin Cemaleddin Mahallesi’ndeki Cemaleddin Mescidi,¹³ İzzeddin Mahallesi’indeki İzzeddin Mescidi¹⁴, Balıklı Mahallesi’indeki Balıklı Cami’inin¹⁵ varlığı bu durumu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde mahallelerin en önemli özelliği şehirlerin temel yönetim birimini oluşturması, iktisadi, mali ve idari yönden kendi içine kapalı olmasıdır. Mahallenin idari yapıyla bağlantısını sağlayan görevlilerin en önemli yardımcıları cami ve mescitlerde görev yapan imamlar olmuştur. Osmanlı’da XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar müslüman mahallelerin sorumlu yöneticisi imam, gayrimüslim mahallelerinin yöneticisi haham veya papaz olarak bilinmektedir¹⁶.

Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* adlı eserinde bahsettiğine göre, Kütahya’da 34 mahalle bulunmaktadır¹⁷. Bu mahallelerin içinde üç mahalle Ermeni keferesi ve üç mahalle Urum feceresi vardır. Yahudi tebası ise yoktur. Yahudi tebası sadece ticaret yapmak için gelirler ve geri dönerlerdi¹⁸. Çalışmamıza ana kaynaklık eden Hurufat Defteri kayıtlarının tamamı incelenmiş, ancak Evliya Çelebi’nin eserinde bahsettiği Ermeni ve Rum mahallelerine rastlanılmamıştır. XVI. yüzyılda dini ve etnik unsuruna göre isimlendirilen Ermeni, Rum ve Yahudi mahallelerinin zamanla

¹² Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “Mahalle”, *DİA.*, Cilt:27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.323.

¹³ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

¹⁴ VAD., nr.1113, vr.57, s.144.

¹⁵ VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

¹⁶ Yel, Küçükkaşçı, **a.g.m.**,s.324.

¹⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff)., Cilt:2, 9.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.14.

¹⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

diğer mahalleler ile bütünleştiği anlaşılmaktadır¹⁹. Balıklı, Ahi İzzeddin, Küçük Orta gibi mahallelerde Müslüman ve Gayrimüslim tebanın karışık olarak yaşadığı görülmektedir. Hurufat Defterleri, ihtiva ettiği konular bakımından bölge nüfusu hakkında bilgileri yansıtmadığından dolayı gayrimüslim teba hakkında bilgilere ulaşılmamıştır.

Osmanlı şehirlerinde mahalleler genellikle, cami, mescit ve medreselere göre isimlendirilmiştir. Zaman zaman bazı mahalle adlarının verilmesinde kurucularının, devlet adamlarının din ve ilim adamlarının isimlerinin verildiği de görülmektedir²⁰.

1.1.1. Ahi Erbasan Mahallesi

Ahi Erbasan Mahallesi'nin varlığı Kütahya şehrinin önemli Ahilik merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Ahi Erbasan hakkında detaylı bilgi bulunmamakla beraber Germiyanogulları döneminde yaşayan ahilerden olduğu düşünölmektedir. Ahi Erbasan Mahallesi Mescidi²¹ ve Ahi Erbasan Cami²² mahallede bulunan yapılardır.

1.1.2. Ahi Evran Mahallesi

Kütahya'nın mahallelerine bakarken Ahilik kavramının Kütahya'da önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Kütahya'nın 34 mahallesi olduğunu yazan Evliya Çelebi, bu mahalleler içerisinde Ahi Erbasan, Ahi Mustafa, Ahi İzzeddin ve “*Ahi Evran Sultan kendü mahallesinde medfundur*” diyerek Ahi Evran Mahallesi'ne işaret etmektedir²³. Ahi teşkilatı Anadolu coğrafyasının önemli ekonomik ve ticari yapı taşlarını oluşturur. Osmanlı döneminde Anadolu Beylerbeyliği merkezi olan Kütahya şehri Ahi adının geçtiği mahalleleri ile ahilik kurumunun izlerini taşıdığını göstermektedir²⁴. Hurufat Defteri kayıtlarına göre Ahi Evran Mahallesi'nde, Ahi Evran Mescidi²⁵ Ahi Evran Mescidi Cami²⁶ Ahi Evran Mescidi olarak bilinen İbrahim Halife Cami'i²⁷, Muallimhane ve Sıbyan Mektebi²⁸, ne rastlanmıştır.

¹⁹ Mehmet Ali Tiftik, “Ermeni Tehciri ve Kütahya Ermenileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, Kütahya, s.172.

²⁰ VAD., nr.1216, vr.104, s.172.

²¹ VAD., nr.1101, vr.5, s.12.

²² VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

²³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.16.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz: Ali Tekkoyun, “İbn Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik” *A.A.*, Cilt:2, Ankara, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2014, s.18.

²⁵ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

²⁶ VAD., nr.1106, vr.54, s.110.

²⁷ VAD., nr.1115, vr.41, s.114.

²⁸ VAD., nr.1134, vr.3, s.12.

1.1.3. Ahi Mustafa Mahallesi

1675-76 yılı Avarız Defterine göre Ahi Mustafa Mahallesi'nde yaşayan halkın tamamının Müslüman olduğu anlaşılmaktadır²⁹. Hurufat kayıtlarına göre, Ahi Mustafa Mescidi³⁰, Ahi Mustafa Cami³¹, Ahi Mustafa Evkafı³², Ahi Mustafa Zaviyesi³³ ve Şeyh Nureddin Zaviyesi'ne rastlanmıştır.

1.1.4. Balıklı Mahallesi

Balıklı Mahallesi, kuruluşu itibari ile kale dışında kalan eski bir yerleşim yeridir. Kütahya 1520, 1530 ve 1571 yıllarına ait Tahrir Defterleri'ne bakıldığı zaman Balıklı Mahallesi'nin adının geçtiğini görmekteyiz³⁴. Günümüzde varlığını koruyan mahallelerdendir. 1675-76 yılı avarız defteri mufassal olduğundan dolayı burada yer alan mahallelerin etnik unsuru hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu yıllarda Balıklı Mahallesi'nde 13 Müslüman ve 2 gayrimüslim neferan sayısına ulaşılmıştır³⁵. Hurufat Defteri kayıtlarında mahalleye ait, Balıklı Cami,³⁶ Mehmet Efendi Cami³⁷ ve caminin avlusunda Fatma Hatun Mektebi³⁸, Hisar Bey Oğlu binası mektebi, Sakahane ve Sakahane Mescidi³⁹, Hezar Dinar Mescidi⁴⁰ olduğu tespit edilmiştir.

1.1.5. Bezirciler Mahallesi

Bezirciler Mahallesi, Kütahya şehrinin eski mahallelerindedir. Evliya Çelebi'nin eserinde mahalle adı Bezirciler Mahallesi⁴¹ olarak kaydedilmiştir. Hurufat kayıtlarında Bezirciler olarak yer almaktadır. Bu Mahalde, Durmuş Çelebi'nin yaptırdığı ve Yıldırımlar olarak bilinen mescid⁴², Burmalı Mescid⁴³, Bezirciler Mahallesi Mescidi'ne⁴⁴ rastlanmıştır.

²⁹ Aydın, **a.g.m.**, s.205.

³⁰ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

³¹ VAD., nr.1113, vr.60, s.149.

³² VAD., nr.1106, vr.56, s.115.

³³ VAD., nr.1134, vr.7, s.19.

³⁴ Mehmet Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehri'nin Yapı Taşları: Mahalleler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı:18, İstanbul 2009, s.59.

³⁵ Meltem Aydın, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:48, Nisan, 2016, s.209.

³⁶ VAD. nr.1131, vr.3, s.8.

³⁷ VAD. nr.1216, vr.102, s.169

³⁸ VAD. nr.1101, vr.5, s.12.

³⁹ VAD. nr.1147, vr.14, s.30.

⁴⁰ VAD. nr.1147, vr.13, s.27.

⁴¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁴² VAD., nr.1147, vr.8, s.18.

⁴³ VAD., nr.1216, vr.102, s.169.

⁴⁴ VAD., nr.1131, vr.4, s.9.

1.1.6. Bölücek Mahallesi

Evliya Çelebi'nin *Seyhatname* eserinde Böğrücük Mahallesi⁴⁵ olarak geçen bu mahallenin Bölücek Mahallesi olduğu düşünülebilir. Bölücek Mahallesi'nde, Hoca Yakub Mescidi ve Yakub Ağa Cami⁴⁶, Hatuniye Cami⁴⁷ Çavuş Mescidi⁴⁸ ve Gözüm Şeyh Zaviyesi⁴⁹ bulunmaktadır.

1.1.7. Börekçiler Mahallesi

Evliya Çelebi'nin eserinde de geçen Börekçiler Mahallesi⁵⁰ Kütahya'nın günümüze kadar ulaşan eski mahallelerinden biridir. Hurufat Defteri kayıtlarında, Börekçiler Mahallesi Mescidi⁵¹, Celal Çelebi Mescidi⁵², Ahmet Paşa Muallimhanesi⁵³, Efendizade Mescidi⁵⁴, Orta Mescid⁵⁵ ve Ahi Dede Zaviyesi⁵⁶'ne rastlanmıştır.

1.1.8. Cedid Mahallesi

Evliya Çelebi'nin eserinde Cedid Mahallesi'nin adına rastlanmamaktadır. Hurufat Defteri kayıtlarında ise adı geçmektedir. Bu mahallede, Cedid Mahallesi Mescidi⁵⁷ ve Kale-i Cedid Mescidi'ne⁵⁸ rastlanmıştır.

1.1.9. Cemaleddin Mahallesi

Cemaleddin Mahallesi, günümüzde de Kütahya şehrinde varlığını koruyan eski mahallelerdendir. Cemaleddin Mahallesi'nde, Cemaleddin Mescidi⁵⁹, Fatma Hatun Mescidi⁶⁰, Cemaleddin Mahallesi Cami'i⁶¹, Gevher Hatun Çeşmesi⁶², Rabia Hatun Mescidi⁶³ bulunmaktadır.

⁴⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

⁴⁶ VAD. nr.1106.vr.50,s.103.

⁴⁷ VAD.,nr. 1091, vr.113, s.190.

⁴⁸ VAD.,nr.1101, vr.5,s.12.

⁴⁹ VAD., nr.1106, vr.50,s.103

⁵⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁵¹ VAD., nr. 1101, vr.4,s.10.

⁵² VAD.,nr. 1101, vr.3,s.7.

⁵³ VAD.,nr.1101, vr.3,s.7.

⁵⁴ VAD.,nr.1101, vr.5,s.11.

⁵⁵ VAD.,nr.1106, vr.53,s.108.

⁵⁶ VAD., nr.1131, vr.6,s.13.

⁵⁷ VAD., nr.1106, vr.64, s.128.

⁵⁸ VAD.,nr.1147, vr.8,s.18.

⁵⁹ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

⁶⁰ VAD., nr. 1106, vr.54, s.110.

⁶¹ VAD., nr. 1101, vr.8, s.17.

⁶² VAD.,nr.1106, vr.61, s.124.

⁶³ VAD., nr. 1106, vr.52, s.106.

1.1.10. Çerçi Müslüman Mahallesi

Evliya Çelebi eserinde Çerçi Müslüman Mahallesi'nden bahsetmemiştir. 1520-1530 ve 1571 tarihli tahrir defterlerinde de Çerçi Müslüman Mahallesi'ne dair kayıtlara rastlanmamıştır⁶⁴. XIX. yüzyılda 1844 yılında gerçekleştirilmiş olan sayımlarının yazıldığı Temettuat Defteri'nde Çerçi Müslüman Mahallesi'nin adı geçmektedir⁶⁵. Çalışmamıza ana kaynaklık eden XVIII. yüzyıl Kütahya Hurufat Defteri kayıtlarında da Çerçi Müslüman Mahallesi'nin adına ulaşılmıştır. İcmal Avarız defterlerinde *Çerçi Mahallesi* olarak geçen bölge; mahalle sakinlerinden Müslüman ahali *Mahalle-i Çerçi Müslüman* olarak Gayrimüslim ahali ise *Mahalle-i Çerçi Kefere* olarak ayrı ayrı kaydedilmiştir⁶⁶. Bu bağlamda tahrir defterlerinde adı geçen Çerçi Mahallesi'nin adının değiştiğini ve kayıtlara Çerçi Müslüman Mahallesi olarak geçtiğini görmekteyiz. Öksüzöğlü Mescidi⁶⁷ ve Ahmet Efendi Mescidi⁶⁸, mahallede bulunan yapılardır.

1.1.11. Çerçi Süleyman Mahallesi

Evliya Çelebi eserinde Çerçi Süleyman Mahallesi'nin varlığından bahsetmiştir⁶⁹. Hurufat Defteri incelendiğinde, Ahmet Efendi Mescidi⁷⁰ ve Çerçi Süleyman Mescidi kayıtlarına rastlanmıştır.

1.1.12. Çukur Mahallesi

Evliya Çelebi eserinde Çukur Mahal olarak bahsetmektedir⁷¹. Kütahya'nın eski mahallelerindedir. Hurufat kayıtlarında Çukur Mahallesi'nde, Çakır Mescidi⁷², Cafer Paşa Mescidi⁷³, Cafer Paşa Darü'l-kurra'sı ve Çukur Mahallesi Cami tespit edilmiştir. Cafer Paşa, 1579 senesinden evvel Anadolu Beylerbeyliği yapmış, 1582 senesinde Rumeli Beylerbeyliği'ne atanmıştır. Cafer Paşa Kütahya'da mescit, Darü'l-kurra, çeşme ve Etrafşehir'e tabi Saka köyünde bir cami yaptırmış olması devlet adamlığının yanı sıra görev yaptığı şehri dini, eğitim ve sosyal yapılarla geliştirmesi hayırsever biri olduğunu göstermektedir⁷⁴.

⁶⁴ Bayartan, **a.g.m.**, s.61.

⁶⁵ Bayartan, **a.g.m.**, s.63.

⁶⁶ Aydın, **a.g.m.**, s.206.

⁶⁷ VAD., nr.1102, vr.19, s.28.

⁶⁸ VAD., nr.1115, vr.37, s.107.

⁶⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁷⁰ VAD., nr.1106, vr.51, s.105.

⁷¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁷² VAD., nr.1106, vr.53, s.108.

⁷³ VAD., nr.1147, vr.6, s.13.

⁷⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.160.

1.1.13. Dibek Mahallesi

Dibek Mahallesi 1520-1530-1571 yılları arasında Kütahya Tahrir defterlerinde adı geçen mahallelerdendir⁷⁵. Evliya Çelebi'de Kütahya'da Dibek Mahallesi'nden bahsetmektedir⁷⁶. Avarız defterlerine bakıldığında mahallede yaşayan halkın tamamının Müslüman olduğu anlaşılmaktadır⁷⁷. Hurufat kayıtarında, Dibek Mahallesi Mescidi ve Cami⁷⁸ tespit edilmiştir.

1.1.14. Dükkâncıklar Mahallesi

Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde, Dükkâncıklar Mahallesi'nden Kancık Mahallesi olarak bahsetmektedir⁷⁹. Hurufat Defteri kayıtları incelendiğinde, Dükkâncıklar Mescidi ve Cami kayıtları tespit edilmiştir⁸⁰.

1.1.15. Gönen Mahallesi

XVI ve XVII. yüzyıl Kütahya tahrir kayıtlarında Gönen Mahallesi'nin adı geçmemektedir⁸¹. XVIII. yüzyılı içeren Hurufat defterlerinde Gönen Mahallesi kayıtlarına rastlanmaktadır. Gönen Mahallesinde, Gönen Mahallesi Mescidi⁸² yer almaktaydı.

1.1.16. Hacı Ahmet Mahallesi

Evliya Çelebi'nin eserinde mahallenin adı "*Analıca Mahallesi*" olarak geçmektedir⁸³. Hacı Ahmet adlı zâtin, Germiyanoglu beylerinden Süleyman Şah zamanında yaşamış hayır sahiplerinden biri olduğu ve mahalleye adının verildiği düşünülmektedir⁸⁴. Hacı Ahmet Mahallesi'nde, Hacı Ahmet Mescidi⁸⁵ ve mescidin kurbinde Muallimhane⁸⁶ olduğu tespit edilmiştir.

1.1.17. Hacı İbrahim Mahallesi

Hacı İbrahim Mahallesi'nin adına Evliya Çelebi'nin eserinde rastlanmaktadır⁸⁷. Hacı İbrahim Mahallesi'nde ikamet edenler Müslüman halktan

⁷⁵ Bayartan, **a.g.m.**, s.61.

⁷⁶ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁷⁷ Aydın, **a.g.m.**, s.211.

⁷⁸ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

⁷⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁸⁰ VAD., nr.1101, vr.7, s.15.

⁸¹ Bayartan, **a.g.m.**, s.60.

⁸² VAD., nr.1147, vr.5, s.11.

⁸³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁸⁴ Hamza Güner, **Kütahya Camileri**, 1964, s.7.

⁸⁵ VAD., nr.1101, vr.2, s.6.

⁸⁶ VAD., nr.1101, vr.2, s.6.

⁸⁷ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

oluşmaktaydı. Hurufat Defteri kayıtları incelendiğinde mahallede Hacı İbrahim adını taşıyan Hacı İbrahim Cami⁸⁸ ve Hacı İbrahim Mescidi⁸⁹'ne rastlanmıştır.

1.1.18. İshak Fakih Mahallesi

Eski adı Tabakhane olan İshak Fakih Mahallesi adını Kütahya'nın Germiyanogulları ile Osmanlılar arasında el değiştirdiği dönemde kadılık yapan ve ileri gelen âlimlerinden olan İshak Fakih Halil'den almıştır. Hurufat kayıtlarına bakıldığında bu mahallede, İshak Fakih Mescidi⁹⁰ Muallimhane⁹¹, İshak Fakih Evkafı⁹², İshak Fakih Cami⁹³, (Evliya Çelebi eserinde bu camiden *Tabakhane Cami* olarak bahsetmektedir)⁹⁴ ve İshak Fakih Medresesi tespit edilmiştir⁹⁵.

1.1.19. İzzeddin Mahallesi

Celaleddin Ergun Çelebi, 1330 senesinde Kütahya Mevlevihane'si postnişini olmuştur. Ergun Çelebi'nin kişiliği, Ahi İzzeddin'i Kütahya bölgesine çekmiş ve ondan feyz almasını sağlamıştır⁹⁶. Bazı mahallelerde olduğu gibi Ahi İzzeddin'in adı Kütahya'da bir mahalleye verilmiştir. Hurufat kayıtları incelendiğinde Ahi İzzettin Mahallesi'nde, Ahi İzzettin Cami ve Ahi İzzettin Mescidi'ne rastlanmıştır⁹⁷.

1.1.20. Kadı Şeyh Mahallesi

Kadı Şeyh Mahallesi, Kütahya'nın eski mahallelerinden biridir. Evliya Çelebi eserinde bu mahalleden bahsetmektedir⁹⁸. Hurufat Defteri kayıtlarında Kadı Şeyh Mahallesi'ne ait Kadı Şeyh Mescidi'nin yer aldığı tespit edilmiştir⁹⁹.

1.1.21. Küçük Orta Mahallesi

1675-76 yılı Kütahya Livası Mufassal Avarız Defteri kayıtlarına göre Küçük Orta Mahallesi'nde yaşayan halkın tamamının gayrimüslim olduğu tespit

⁸⁸ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

⁸⁹ VAD., nr.1101, vr.3, s.8.

⁹⁰ VAD., nr.1106, vr.52, s.106.

⁹¹ VAD., nr.,1101, vr.7, s.16.

⁹² VAD., nr.1115, vr.41, s.113.

⁹³ VAD., nr.1115, vr.41,s.113.

⁹⁴ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

⁹⁵ Külliye; sosyal amaçla inşa edilen, kamusal nitelikli yapılar topluluğudur. Detaylı bilgi için bkz: M. Gözde Razamanoğlu, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Külliyeleeri", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:17, Sayı.3, 2008, s.333-334., Aytül Papila, *Beykent Üniversitesi Journal of Social Sciences* (5),2011, s.64-82. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", *DİA*, Cilt.26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s.545.

⁹⁶ Nuri Erbay, "Kütahya Mevlevihanesi ve Mevlevi Kültürü Açısından Kütahya",*Dünya'da Mevlana İleri Bildiriler:2*, Sümam Yayınları, 2010, s.542.

⁹⁷ VAD., nr.1106, vr.56, s.114.

⁹⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

⁹⁹ VAD., nr.1101, vr.5, s.11.

edilmiştir¹⁰⁰. Mahallede yaşayan gayrimüslimlerden bahsedilirken “*Bazarganlardır*” kaydı yer almaktadır¹⁰¹. Evliya Çelebi’nin eserinde Küçük Orta Mahallesi, Orta Mahalle olarak geçmektedir¹⁰². Hurufat kayıtları incelendiğinde mahallede, Küçük Orta Mescidi’ne¹⁰³ rastlanmıştır.

1.1.22. Meydan Mahallesi

Meydan Mahallesi Kütahya şehrinin en eski mahallelerinden biridir. Hurufat kayıtlarına göre Meydan Mahallesi’nde, Arslan Bey Zade Cami¹⁰⁴, Hacı Ahmet Mescidi¹⁰⁵ ve Meydan Mahallesi Mescidi¹⁰⁶ tespit edilmiştir.

1.1.23. Paşam Mahallesi

1520 ve 1530 yılları Kütahya tahrir defteri listelerinde Paşam Mahallesi’ne rastlanmamaktadır¹⁰⁷. Çalışmamıza kaynaklık oluşturan Hurufat defterleri incelendiğinde Paşam Mahallesi’nin XVIII. yüzyıl Kütahya mahalleleri içerisinde yer aldığı görülmektedir. Hurufat kayıtlarına göre Paşam Mahallesi’nde, Hoca Kasım Cami¹⁰⁸, Paşa Mescidi, Germiyan Medreseleri¹⁰⁹, İbrahim Efendinin vakf ettiği Ders hane¹¹⁰ ve Kurşunlu Cami¹¹¹ tespit edilmiştir. Kurşunlu Cami, Germiyanlıların ileri gelen ahilerinden olan Şeyh Mehmet tarafından inşa edilmiştir. Hurufat kayıtlarında Paşam Mahallesi Mescidi olarak geçmektedir. Yapının hangi tarihten itibaren Kurşunlu Cami olarak anılmaya başlandığı bilinmemektedir¹¹². İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Şehri adlı eserinde yapının Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa tarafından 1520 tarihinde tamir ettirdiğini ve bundan dolayı Kasım Paşa Cami olarak anıldığını belirtir¹¹³.

1.1.24. Pirlar Mahallesi

Pirlar Mahallesi, Kütahya Kalesi’nin dışında kalan en eski yerleşim yerlerinden biridir. Pirlar Mahallesi’nde halkın tamamı Müslümanlardan

¹⁰⁰ İbrahim Etem Çakır, “XVII. Yüzyılım İkinci Yarısında Kütahya Kazası”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2016, Sayı.20, s.243-274.

¹⁰¹ Çakır, *a.g.m.*, s.257.

¹⁰² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.14.

¹⁰³ VAD., nr.1101, vr.4, s.9.

¹⁰⁴ VAD., nr.1113, vr.57, s.144.

¹⁰⁵ VAD., nr.1091, vr.112, s.188.

¹⁰⁶ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

¹⁰⁷ Bayartan, *a.g.m.*, s.61.

¹⁰⁸ VAD., nr.1106, vr.51, s.105.

¹⁰⁹ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

¹¹⁰ VAD., nr.1106, vr.55, s.113.

¹¹¹ VAD., nr.1128, vr.99, s.191.

¹¹² İsmail Çiftçiöğlü, “Kurşunlu Cami”, *A.A.*, Cilt:2, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2014, s.76.

¹¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.77.

oluşmaktadır¹¹⁴. XVIII. yüzyıl Hurufat defteri kayıtlarına bakıldığında mahallede, Pirlar Mahallesi Mescidi¹¹⁵, Pirlar Cami ve Pirlar Zaviyesi'ne¹¹⁶ rastlanmıştır.

1.1.25. Polad Bey Mahallesi

Polad Bey Mahallesi Evliya Çelebi'nin eserinde yer alan eski mahallelerden biridir¹¹⁷. Polad Bey Mahallesi'nin demografik özelliklerine bakıldığında bölgede yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu görülmektedir¹¹⁸. Hurufat defteri kayıtları incelendiğinde Polad Bey Mahallesi'nde Polat Bey Cami ve mescitlere¹¹⁹ rastlanmıştır.

1.1.26. Saray Mahallesi

Evliya Çelebi eserinde Saray Mahallesi'nden bahsetmektedir¹²⁰. Hurufat kayıtlarına göre Saray Mahallesi'nde, Hisar Bey Oğlu Mehmet Bey Mescid'i olarak bilinen Cami¹²¹ve bu Cami'in kurbinde inşa edilen Haznedar Mehmet Ağa tarafından yaptırılan Muallimhane¹²² kaydına rastlanmıştır.

1.1.27. Servi Mahallesi

Servi Mahallesi, şehrin eski mahallelerinden biridir. Servi Mahallesi'nde, Hacı Süleyman Mescidi¹²³, Süleyman Paşa Cami¹²⁴, Numan Ağa Mescidi¹²⁵ ve ihtiyaç olması sebebiyle Numan Ağa Mescidi'nin yakınında bir cami daha inşa edilmiştir. Hisar Bey Oğlu Mustafa Bey Cami¹²⁶, Haznedar Mehmet Bey Muallimhane'si, Debbahane¹²⁷ mahallede bulunan yapılardır.

1.1.28. Sultanbağı Mahallesi

Evliya Çelebi eserinde Sultanbağı Mahallesi'ne rastlanmaktadır¹²⁸. Kütahya'nın eski mahallelerinden biridir. Hurufat kayıtlarında, Sultanbağı Mahallesi'nde Ahi Arslan Çiftliği¹²⁹, Mehmet Ağa Mescidi¹³⁰, Ahi Arslan Zaviyesi¹³¹ ve Sultanbağı Mescidi tespit edilmiştir.

¹¹⁴ Aydın, **a.g.m.**, s.257.

¹¹⁵ VAD., nr.1101, vr.1, s.3.

¹¹⁶ VAD., nr.1216, vr.105, s.175.

¹¹⁷ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

¹¹⁸ Aydın, **a.g.m.**, s.208.

¹¹⁹ VAD., nr.1101, vr.9, s.19.

¹²⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

¹²¹ VAD., nr.1101, vr.2, s.6.

¹²² VAD., nr.1101, vr.3, s.8.

¹²³ VAD., nr.1106, vr.62, s.127.

¹²⁴ VAD., nr.1106, vr.52, s.107.

¹²⁵ VAD., nr.1113, vr.56, s.141.

¹²⁶ VAD., nr.1131, vr.7, s.16.

¹²⁷ VAD., nr.1147, vr.15, s.31.

¹²⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

¹²⁹ VAD., nr.1101, vr.8, s.17.

1.1.29. Şehreküstü Mahallesi

Şehreküstü Mahallesi Evliya Çelebi'nin Seyehatname eserinde *Şareküsdü* olarak geçmektedir¹³². 1675-76 yılı Avarız defteri kayıtlarına göre Şehreküstü Mahallesi'nde Gayrimüslim ve Müslüman halkın bir arada yaşadığı görülmektedir¹³³. 1845-1846 yıllarına ait Temettuat sayımlarına göre ise, Şehreküstü Mahallesi'nde sadece Ermeni tebasının yaşadığı tespit edilmiştir¹³⁴. XVIII. yüzyıl Kütahya Hurufat Defteri kayıtlarına göre mahallede, Şehreküstü Mescidi¹³⁵, Şehreküstü Cami¹³⁶, Muallimhane ve Sıbyan Mektebi¹³⁷ tespit edilmiştir.

1.1.30. Terziler Mahallesi

Evliya Çelebi eserinde, Terziler Mahallesi'nden bahsetmemiştir. Hurufat kayıtlarında adı geçen Terziler Mahallesi'nde, bir cami olduğu tespit edilmiştir¹³⁸.

1.1.31. Yatırlar Mahallesi

Evliya Çelebi Seyehatname adlı eserinde Yatırlar Mahallesi'nden bahsetmemektedir. Ancak XVIII. yüzyıl Hurufat Defteri kayıtlarında Yatırlar Mahallesi'ne rastlanmıştır. Mahallede bir mescit kaydı tespit edilmiştir¹³⁹.

1.2. ÇARŞILAR

Türkçeye Farsça'dan geçtiği düşünülen arasta kelimesi önceleri ordugâhda kurulan pazar anlamında kullanılmıştır. Arasta kelimesi Farsça'da çarşı anlamında kullanılmamaktadır. Türkçede bu anlamı kazanması dükkânların, düzenli biçimde karşılıklı birer sıra halinde tanzim edilmiş olmalarından dolayı böyle anıldığı düşünülebilir¹⁴⁰. Osmanlı Devleti'nde Ahi teşkilatının yapısı gereği her esnaf grubunun başına bir şeyh atanmaktaydı. Kütahya'da Arasta esnafının şeyhliği Seyyid Abdulsalih'in kendi rızası ile görevi bırakması sonucu Seyyid Mehmet, Rebiülevvel 1168/Aralık-Ocak 1754-55 tarihinde görevi devralmıştır¹⁴¹. Çarşı denildiğinde akla kent içinde alışverişin yapıldığı ve her dönem canlı olan bölgeler akla gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise kentin ticaret merkezi bedesten, han ve arastaların

¹³⁰ VAD., nr.1101, vr.8, s.17.

¹³¹ VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

¹³² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

¹³³ Aydın, **a.g.m.**, s.210.

¹³⁴ Varlık, **a.g.m.**, s.580-581.

¹³⁵ VAD., nr.1106, vr.60, s.122.

¹³⁶ VAD., nr.1101, vr.6, s.14.

¹³⁷ VAD., nr.1106, vr.55, s.113.

¹³⁸ VAD., nr.1106, vr.54, s.111.

¹³⁹ VAD., nr.1106, vr.52, s.106.

¹⁴⁰ Nusret Çam, "Arasta", *DİA.*, Cilt:3, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s.335.

¹⁴¹ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

bulunduğu yerden oluşmaktaydı. Ticari merkezin bir parçası olan arastalar, genellikle aynı esnaf grubuna ait dükkânların bir sokak üzerinde karşılıklı olarak sıralanması ile meydana gelmektedir. Kütahya’da bulunan arasta ise Gedik Ahmet Paşa vakfının bulunduğu yerde büyük bedesten, yolun iki tarafına sıralanan dükkân hücrelerinden meydana gelmektedir¹⁴². Arasta görünümlü Timurtaş Paşa Vakfı¹⁴³ Küçük bedestendir. XIV. yüzyılda yapılmıştır. Evliya Çelebi’nin eserinde, günümüze sadece kapısı ile 1506 tarihli kitabesi ulaşan Kapanhanı ile ilgili bilgilere ulaşmaktayız¹⁴⁴. Çalışmamıza ana kaynaklık yapan Hurufat kayıtlarında da Kapan hanı ile ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır.

1.2.1. Berberler

Kütahya’da Ahi teşkilatı oluşumunun altında berberler esnafına ve bu esnaf teşkilatının başında görev yapan bir Şeyh’e rastlanmıştır. Kütahya’da berberler esnafı üzerine Şeyh olan Seyyid Ali vefat etmiş yerine küçük oğulları Seyyid Osman ve Seyyid Ömer adlı kardeşlere Şeyh’lik görevi kadı Seyyid Halil Efendi arzıyla 24 Rebiülahir 1171/ 5 Ocak 1758 tarihinde bildirilmiştir¹⁴⁵. Görevi yürüten kişiler kendi rızaları ile görevden çekilme hakkına sahiplerdir. Bu doğrultuda, Berberler ciheti üzerine Şeyh olan Seyyid Osman ve Seyyid Ömer mutasarrıf iken Seyyid Ömer kendi rızası ile hissesini kardeşi Seyyid Ali’ye Cemazielahir 1197/ Nisan-Mayıs 1783 tarihinde aktarmıştır¹⁴⁶.

1.2.2. Debbâğhane

Debbâğhane, hayvan derilerinin işlenerek kullanılacak duruma getirildiği yerdir. Bütün Türk topluluklarında deri işlemeciliği gelişmiş bir sanayi dalı olarak görülmektedir. Anadolu’da debbâğlık ve deri işletmeciliğinin ilk gelişen meslek ve bunu başlatan kişinin de Ahi teşkilatının kurucusu Ahi Evren olduğu düşünülmektedir. Hurufat kayıtlarında Kütahya’da debbâğhanelerin varlığı görülmektedir¹⁴⁷.

¹⁴² Ebru Karakaya, “Kütahya: Mimari”, *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s.586.

¹⁴³ VAD., nr.1131, vr.2, s.6.

¹⁴⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.16.

¹⁴⁵ VAD., nr.1106, vr.59, s.121.

¹⁴⁶ VAD., nr.1147, vr.12, s.26.

¹⁴⁷ VAD., nr.1114, vr.60, s.81.

1.2.3. Kalaycılar

Kalay, bakır kapların üzerine sürülen beyaz, bakır kapların parlatılması için kullanılan malzemedir¹⁴⁸. Bakır eşyaların kullanılması Osmanlı devletinde oldukça yaygındı. Kalaycılık mesleği de bakırın yaygın kullanımı doğrultusunda gelişen bir meslek grubudur. Kütahya’da kalaycılar esnafının başına Ahi baba olarak görevlendirilen Avnullah vefat etmiş yerine oğulları Şeyh Abidullah ve Mehmet kardeşler Rebiülevvel 1176/ Eylül-Ekim 1762 tarihinde göreve getirilmiştir¹⁴⁹.

1.2.4. Kapan Hanı

Evliya Çelebi Seyehatnamesinde Kapan Hanı ile ilgili detaylı bilgi vermektedir¹⁵⁰. Günümüze Kapan hanı ile ilgili sadece giriş kapısı ve giriş kapısındaki kitabesine ulaşılabilmektedir. Hurufat Defteri kayıtlarında Kapan Emini olarak geçen bir görevliye rastlanmıştır. Kapan Emini, Osmanlı Devleti’ne çevreden gelen ürünlerin vergilendirilmesi ile görevli olan memurdur. Recep 1126/ Temmuz-Ağustos 1714 senesinde Kapan Emini vazifesini yürüten Mustafa görevinden feragat etmiş ve yerine Şaban, kadı Mustafa arzıyla görevlendirilmiştir¹⁵¹.

1.2.5. Kazanhane

Kazancı esnafı Osmanlı esnaf geleneğinin bünyesindeki birçok esnaf grubundan biridir. Kazan imalatı ve satımı için oluşturulan bu esnaf grubunun, diğer esnaflarda olduğu gibi bir şeyhi vardır. Kütahya’da kazanhanenin İbrahim Efendi adında bir zat tarafından vakf edildiğini görmekteyiz. Rebiülevvel 1090 / Nisan-Mayıs 1679 tarihinde evladiyet şartı üzerine kazanhanenin ücretsiz mütevellisi olan Ahmet b. Mehmet tayin edilmiştir¹⁵².

1.2.6. Kuyumcular Çarşısı

Osmanlı şehirleri arasında Anadolu Beylerbeyliği merkezi olan Kütahya şehri, Osmanlı Devleti’nin ticari ve kültürel anlamda yapısının taşraya yansımış şekli olarak düşünülebilir. Çarşıya Arasta adı verilmektedir. Arastalar içerisinde yer alan aynı cinsten ürünlerin satıldığı yerlerden oluşmaktadır. Kütahya’da arastanın içerisinde kuyumcuların bulunduğu bir dükkânlar topluluğu kuyumcular çarşısını

¹⁴⁸ Temel Öztürk, “Kadı Sicillerindeki Bazı Muhalefatlara göre Trabzon’da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri: 1700-1750 ” Ed. Halil İnalçık-İsmail E. Erünsal v.d., *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı.32, İstanbul, 2008, s.268.

¹⁴⁹ VAD., nr.1101, vr.3, s.7.

¹⁵⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.16.

¹⁵¹ VAD., nr.1131, vr.3, s.7.

¹⁵² VAD., nr.1216, vr.105, s.174.

meydana getirmiştir¹⁵³. Günümüz Kütahya'sında hala kuyumcular çarşısı olarak adlandırılan bir kuyumcular çarşısı mevcuttur.

1.2.7. Kürkçüler

Kelime kökeni olarak nereden geldiği tam bilinmeyen eskiden beri Türkçe'de kullanılan hem işlenmiş hem de işlenmemiş hayvan derilerini ifade eder. İnsanlar ilk devirlerden beri hava şartlarından korunmak için kürkleri tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde kürklerin çeşitli piyasaları mevcuttu¹⁵⁴. Osmanlı Devleti'nde esnaf gruplarından biri olan kürkçü esnafı Kütahya'da da mevcuttu. Ramazan 1179 / Şubat-Mart 1766 tarihinde Kürkçü sarrafının şeyhi olan Seyyid Hasan görevinden kendi rızası ile ayrılmış yerine Şeyh olarak Ahmet göreve getirilmiştir¹⁵⁵.

1.2.8. Terziler

Kütahya şehrinde terziler esnafının bulunduğu bir dükkânlar topluluğu vardı. Ahi teşkilatı geleneklerinden olarak her esnafın başında bir Şeyh bulunmaktaydı. Hurufat kayıtlarında Terziler Mahallesi adı ile bir mahallenin de adı geçmektedir. Kütahya'da Yıldırım Bâyezid Han Cami vakfından almak üzere yevmi altı akçe ile terziler cihetine mutasarrıf olan Ziya Efendi vefat etmiş yerine oğlu Süleyman göreve atanmıştır¹⁵⁶.

1.2.9. Tütüncüler

Tütün, Osmanlı ülkesine XVI. yüzyılın sonlarında İngilizler tarafından getirilmiştir. Avrupa'dan yaklaşık 50 yıl sonra ülke topraklarına giren tütünün, ilk zamanlarda yasaklanması yolunda girişimlerde bulunulmasına rağmen tütün kullanımı ve ekimi giderek artmış ve Osmanlı için önemli gelir kaynaklarından biri durumuna gelmiştir¹⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nde tütün kullanımının yaygınlaşması ile bir esnaf grubu olarak ortaya çıkmalarına sebep olmuştur. Vakıf arşivlerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Kütahya'da tütüncü esnafının şeyhi olarak görev yapan Seyyid İbrahim'in beratı yenilenmiş ve Rebiülahir 1169/Ocak-Şubat 1756 senesinde görevinin devam ettiğini görmekteyiz¹⁵⁸.

¹⁵³ VAD., nr.1101, vr.6, s.14.

¹⁵⁴ Filiz Karaca, "Kürk", *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 568.

¹⁵⁵ VAD., nr.1101, vr.7, s.16.

¹⁵⁶ VAD., nr.1147, vr.13, s.27.

¹⁵⁷ Serdar Ösen, "Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği", *SÜTAD*, Sayı:38, Güz 2015, s.51. s.56.

¹⁵⁸ VAD., nr.1106, vr.54, s.111.

1.2.10. Yağhane

Yağhane, bitkisel veya hayvansal yağ çıkarılan yer anlamına gelmektedir. Devlet yağhane gibi büyük sermaye gerektiren yatırımları genellikle kendi eliyle yapar ve esnafa kiralar. Her esnaf grubunun şeyhi olduğu gibi yağhanesinde bir şeyhi ve çeşitli görevliler bulunmaktadır. Şevval 1179/ Mart-Nisan 1766 tarihinde Hatun Tekkesi'nin, yağhane ve bahçenin mütevellisi olarak günlük bir akçe ücret ile Halil vazifelendirilmiştir¹⁵⁹.

1.3. Kütahya Mahkemesi ve Mahkeme Görevlileri

Arapça "Hükm" kelimesinden gelen mahkeme, hüküm verilen yer, yargılama yeri anlamındadır. Eski hukukumuzda monarşi ile yürütülen devletlerde devlet başkanı yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduruyordu. Devlet başkanı bu yetkilerini vekilleri vasıtası ile kullanmaktaydı¹⁶⁰. Yargı yetkilerini, devlet başkanının adına onun iradesi ile atadığı kişiler yerine getiriyordu.

İlk devirlerde kadılar davalara, camilerde veya evlerinde bakıyorlardı. Zamanla mahkeme adı verilen yerlerde davalara bakmaya başlamışlardır. İslam'ın ilk dönemlerinde duruşmalar için belirlenmiş bir gün veya bir saat mevcut değildi. Davalar çoğalınca haftanın belirli gün ve saatlerini davalara ayırıp, haftanın bir gününü ise kendilerine özel bir zaman olarak ayırarak tatil kabul etmişlerdir¹⁶¹.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Orhan Gazi döneminde kadı ataması yapılmıştır. I. Murat zamanında ise önceki dönemlerde yaşayan İslam devletlerinden Kadı'ül-Kuddat'lık makamı örnek alınarak ilk defa Kazasker ataması yapılmıştır. Kazasker veya Kadıasker, Osmanlı Devleti'nde şer'i davalara bakan askeri hâkimlerdir. Bu hâkimler Kadı, Müderris ve din görevlisi atamaları, kadı kararlarını bozma, değiştirme ve yeniden karar verme yetkilerine sahiptirler.

Kadılar, Osmanlı Taşra teşkilatında yer alan kazaların yöneticileriydi. Başkentte bulunan kadı ise Başkent Kadısı adı ile doğrudan padişah tarafından atanır ve padişaha bağlıdır. İstanbul kadılığından sonra genellikle Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği'ne tayin edilirdi¹⁶²

¹⁵⁹ VAD., nr.1101, vr.7, s.16.

¹⁶⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2017, s.23.

¹⁶¹ Fahrettin Atar, "Mahkeme", *DİA.*, Cilt:27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.340-341.

¹⁶² İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA.*, Cilt:24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.71.

Kadılar, yargı yetkilerini tek başlarına kullanmakla birlikte mahkemelerde sayıları değişen Naib adı verilen yardımcıları bulunmaktaydı. Naiblerin yanında Kâtip, Baş Kâtip, Muhzırbaşı adı verilen çeşitli görevliler de bulunmaktaydı¹⁶³.

Kütahya Sancağı XVIII. yüzyıl Hurufat Defteri kayıtları incelendiğinde Kütahya Mahkemesi ve buradaki görevliler tespit edilmiştir. Mahkemenin nerede bulunduğu dair net bir bilgi mevcut değildir.

1.3.1. Kadı

Osmanlı Devleti'nde kadılar kendilerinden önceki dönemlerin kadıları ile karşılaştırıldığında daha geniş yetkilerle donatılmışlardır. Osmanlı kadılarının hukuki görevlerinin yanı sıra idari, mali ve askeri görevleri de bulunmaktadır. İlimiye sınıfına mensup olan kadılar, şer'î hukuk adamıdır. Müslüman halkın davalarının yanı sıra Gayrimüslimlerin başvurduğu davalarada bakarlardı.

Kadılar doğrudan merkeze bağlıdır. Avarız vergilerinin toplanması, sefer zamanında ordunun at, okçu, tahıl gibi gereksinimlerini karşılamak ve bunların sevkياتının güvenli bir şekilde yapılması, ülkede zaman zaman farklı şehirlerde uygulamaya konulan kahvehanelerin yasaklanması gibi durumlarda bunları kapatmak ve denetimlerini gözetmek, loncaların denetimi ve fiyatların denetlenmesi kadının görevleri arasında yer almaktaydı¹⁶⁴.

Mahkemelerde İslam hukukunun gerekleri doğrultusunda kişiler arasındaki anlaşmazlıkları çözen kadılar, halk ve merkez arasında bir köprü vazifesi görüyordu. Mahalli bir görevli olan kadılar, merkezi otoriteyi taşraya yansıtan, devlet ve halk arasında yakınlığı koruyan en önemli kişilerdir¹⁶⁵. Kadı kişilerarası anlaşmazlıkları çözmesinin yanında, şehir ve belediye işlerini vekâlet, veraset işleri, alım-satım işleri ve merkezden gönderilmiş olan emir ve fermanların halka duyurulması ve vergilerin dağıtılması gibi çeşitli işlerle de meşgul oluyordu¹⁶⁶.

Merkezle doğrudan yazışan kadılar arz yetkisine sahiptir. Kadıların yetki çerçeveleri buldukları kaza yargı dairesi ile sınırlandırılmıştır. Kendi kaza idaresinin dışında kalan kişileri yargılama ve karar verme yetkisi yoktu. Bu uygulamaya ile Osmanlı Devleti, bir diğer kaza idaresi bölgesinde yer alan kadı ile sorun

¹⁶³ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme: Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA.*, Cilt:27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.343.

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve idare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s.261.

¹⁶⁵ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990, s.6-7.

¹⁶⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK., 1991, s.79-80.

yaşamaması için hazırlanmıştır. Kendi kaza idaresinin dışında gelen yargılama başvuruları direkt reddedilirdi. Reddedilmemesi ve yargılamanın gerçekleştirilmesi durumunda kadı ile ilgili merkeze şikâyetle bulunabilirdi¹⁶⁷.

Çeşitli vakıflarda görev yapan yetkililer vefat ettiklerinde kadılar arz yetkisini kullanarak boş kalan görev için vefat eden kişinin oğlunu veya başka birinin atamasını gerçekleştirebilirdi. Kütahya’da Hisarbey oğlu vakfından almak üzere yevmi iki akçe ile cüzhan ve yevmi iki akçe ve iki müd hinta ile duagü olan Seyyid Abdurrahman’ın hissesi feragati ile Seyyid Mehmet’e Kadı Ahmet Hüseyin arzıyla tevcih edilmiştir¹⁶⁸. Kütahya mahkemesinde kâtip olarak görev yapan Feyzullah b. Abdurrahim’in vefat etmesi ile Feyzullah’a Şaban 1132/ Haziran-Temmuz 1720 tarihinde inayet buyrulmuştur¹⁶⁹.

1.3.2. Kassam Kâtibi

Kassam, varisler arasında mirası bölüştüren kimse anlamına gelmektedir. Kassamlar her kazada veya birkaç kazada ayrı ayrı bulunuyorlardı. İdari bakımdan Anadolu’dakiler Anadolu Kazaskerine, Rumeli’dekiler Rumeli Kazaskerine bağlıydılar¹⁷⁰. Osmanlı Devlet yapısındaki hiyerarşik sistemden dolayı daha önce kurulmuş olan Rumeli Kazaskerine bağlı olan Kassam, protokolde Anadolu Kazaskerine bağlı olan Kassam’dan daha önde gelmekteydi.

Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından görevlendirilerek taşraya yollanan kassamların, askeriyeye ait konuları teftiş etmek, kadı ve naiplerin nezdinde birikmiş olan paraları teslim alıp, elinde bulunan mühürlü deftere kaydetmek gibi çeşitli görevleri vardır. Görevi yerine getirmesi için Rebiülevvel 1127 / Mart-Nisan 1715 senesinde Kütahya Mahkemesi’nde Kassam Kâtibi olarak Ahmet Taceddin Efendi vazifelendirilmiştir¹⁷¹.

1.3.3. Kâtipler

Sözlükte: Ketb, “Yazmak” fiilinden türetilmiş bir ism-i fail olan kâtip, yazı işleri ile uğraşan kimse, sekreter, yazıcı demektir¹⁷². Osmanlılar’da kâtip zümresinin varlığına dair ilk bilgiler Orhan Bey zamanına kadar inmektedir.

¹⁶⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s.271-272.

¹⁶⁸ VAD., nr.1147, vr.15, s.31.

¹⁶⁹ VAD., nr.1131, vr.5, s.12.

¹⁷⁰ Sait Öztürk, “Kassam”, *DİA.*, Cilt:24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları, 2001, s.580.

¹⁷¹ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

¹⁷² Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Katib”, *DİA.*, Cilt:25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s.49.

Mahkemelerde görevli olan Başkâtip ve kâtipler, genellikle bölgenin kadısı ve kazadakilerin uygun gördükleri kişiler arasından seçilirdi. Kâtiplerin seçilmesinde, yazısı düzgün, güvenilir ve becerikli kişiler olmalarına özen gösterilirdi. Kadı kimi kâtip olarak seçmişse bir yazı ile başkatipe bildirirdi¹⁷³.

Başkâtip ise, kâtiplerin tuttuğu kayıtların yazım kurallarına uygun olup olmadığını, kaydedilen ferman, buyruk gibi resmi yazıların aslına uygun şekilde yazılmasını denetleme ve bu kayıtların korunmasını sağlamak ile görevlidirler¹⁷⁴. Başkâtiplerin görev sürelerine dair herhangi bir kural söz konusu değildir. Genellikle vefat edene kadar görev süreleri devam eder.

Mahkemede vefat eden kâtibin yerine oğlu, babasının beratı ile vazifelendirilmektedir. Kütahya Mahkemesi'nde Kâtip olan Mehmet Edip, vefat etmiş yerine küçük oğlu Feyzullah Halife, babasının eski beratı ile tayin edilmiştir¹⁷⁵.

Mahkemelerde bulunan kâtip sayısının yetersiz olduğu kanaatine varıldığı noktalarda kadının arzı ile kâtip ataması yapıldığına belgelerde rastlanmıştır. Kütahya mahkemesi'nde kâtip az olup tayin yapılması gerekli olduğundan Seyyid Ebubekir'e, kadı Said İsmail Efendi Zade Mehmet Said arzıyla tevcih buyrulmuştur¹⁷⁶.

Mahkemede kâtibin asıl görevi, mahkemede duruşma anında mahkeme defterine kaydetmek, merkezden gelen resmi yazışmaları ve benzeri belgeleri olduğu gibi deftere geçirmektir. Mahkemelerde görevli olan bu kâtiplerin sayıları birkaç tane de olabiliyordu. Kütahya Mahkemesi'nde ikinci kâtip olarak görev yapan Halil Hüseyin'in yerine Mehmet Recep 1127/ Temmuz-Ağustos 1715 senesinde görevlendirilmiştir¹⁷⁷.

Mahkemede görevli olan başkâtibin vefatı üzerine başkâtiplik vazifesinin ikinci kâtime geçtiği de Hurufat Defteri kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kütahya Mahkemesi'nde Başkâtip olan Feyzullah'ın vefatı ile birlikte başkâtiplik görevi mahkemenin ikinci kâtibi olan Seyyid Abdurrahman'a Zilkade 1098/Eylül-Ekim 1687 senesinde ibka buyrulmuştur¹⁷⁸.

¹⁷³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", *Bülent Nuri Esen Armağanı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, s.246-247.

¹⁷⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK. Yayınları, 1997, s.88.

¹⁷⁵ VAD., nr.1101, vr.3, s.8.

¹⁷⁶ VAD., nr.1113, vr.57, s.143.

¹⁷⁷ VAD., nr.1106, vr.52, s.106.

¹⁷⁸ VAD., nr.1147, vr.15, s.32.

1.3.4. Mukayyid

Kelime anlamı olarak kaydeden anlamına gelen Mukayyid, mahkemelerde görevli olan kayıt memurudur¹⁷⁹. Mukayyidler, mahkemelerde görüşülen tüm konuları günü gününe kayıt altında tutmak zorundaydılar. Kadı naibleri veyahut padişah fermanı ile dindar, güvenilir ve kâtiplikten anlayan kişiler arasından seçilirdi.

Mahkamede görevli olan mukayyidin vefatı üzerine, yerine oğlunun kâtip olarak alındığı görülmüştür. Kütahya mahkemesinde Mukayyid olan Seyyid Süleyman vefat etmiş yerine oğlu Seyyid Mehmet Müslim'e beratı Safer 1184/Mayıs-Haziran 1770 senesinde tevcih buyrulmuştur¹⁸⁰.

1.3.5. Naib

Osmanlı Devleti'nde naiblik kurumu kuruluştan beri mevcuttu. Yeni fethedilen yerlere yargıyı temsilen kadı ve kadı yardımcısı olarak naib ataması yapılırdı. Naibler, özellikle Fıkıh alanında medrese eğitimi alarak kendi kaza idaresindeki sorunları çözebilecek seviyede bir tahsil görmüş ilmiye sınıfına mensup kişilerdi¹⁸¹.

Geniş bir bölgede tüm davaları göremeyen kadılar için yardımcı olarak atanan naibler, kadının herhangi bir sebepten dolayı işinin çıkması veya bölgedeki yoğunluktan dolayı davayı görememesi gibi sebeplerden dolayı, kadı yerine vekalet eden görevlilerdir. Naibler genellikle mahalle medreselerinin icazetlileri arasından çıkmaktaydı.

Naiblerin temel geçim kaynağı, mahkeme harçlarıydı. Baktıkları davalardan sicil, hüccet gibi adlar altında ücret alırlardı. Bu vergilerde, naibe ait kısmın kadıya oranla beşte bir veya altıda bir civarında olduğu kanunnamelerden alınan bilgilerden anlaşılmaktadır¹⁸².

Naibler genellikle süresiz olarak tayin edilirdi. Belirli süreler içerisinde görev değişiklikleri olabilirdi. Naibler, kendisini bu göreve getiren kadılar tarafından görevden alınamayacağı gibi naibi olduğu kadının azli veya vefat etmesi ile de görevleri sona ermezdi. Yetersizlikleri, bilgisizlikleri ve bir yolsuzluğa karışmaları gibi sebeplerden dolayı azledilirlerdi¹⁸³.

¹⁷⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Ankara, 1980, s.812.

¹⁸⁰ VAD., nr.1102, vr.20, s.29.

¹⁸¹ Mehmet İşpirli, "Naib", *DİA.*, Cilt.32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.312-313.

¹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK. Basımevi, s.85.

¹⁸³ İşpirli, *a.g.m.*, s.312.

Naibler, buldukları bölgenin yoğunluğuna bağlı olarak, kadının yerine vekâleten, asayiş, belediye hizmetleri, davaların görölmesi, narh kontrolü gibi hizmetleri yerine getirirlerdi. Kütahya mahkemesine Başkâtip olan Abdurrahman'ın yerine aynı meslekten olan Abdölbaki Halife naib Şerif hacı Abdullah arzıyla Zilkade 1177/ Mayıs 1764 senesinde göreve getirilmiştir¹⁸⁴. Kütahya'da Hezar Dinar Cami'ine ücret almadan Hatip olarak vazifelendirilen Mustafa'nın vefat etmesiyle göreve oğlu Kasım Naib Halil arzıyla Cemazielahir 1129/Mayıs-Haziran 1717 senesinde atanmıştır¹⁸⁵.

¹⁸⁴ VAD., nr.1101, vr.5, s.12.

¹⁸⁵ VAD., nr.1131, vr.4, s.9.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜTAHYA'DA DİNİ YAPILAR VE GÖREVLİLER

2.1. Kütahya Camileri

Cami kelimesi Arapça “*Cem*” kökünden türeyen toplayan bir araya getiren anlamında kullanılmaktadır. İslamiyet’in başlarında sadece Cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan bir terimdir¹⁸⁶.

İbadet yeri olan camiler Türk-İslam şehirlerinde fethedilen bölgelerde ilk önce inşa edilen yapılardır. İslam şehri planlamalarında şehrin göbeğine ulu cami adı verilen büyük camiler inşa edilir ve caminin etrafına halka şeklinde şehrin yerleşim planlaması yapılırdı. Bu yapılanmada tüm sokaklar Ulu Cami'nin bulunduğu noktaya çıkardı.

Osmanlı döneminde cami yapımına oldukça önem verilmiştir. Padişah, Sadrazam gibi önemli devlet erkânının dışında hayır sahiplerinin de yaptırmış oldukları camiler vardır. Bu yapılara genellikle camiye inşa ettiren kişinin adının verildiği görülmektedir. Camilerin çevresinde genellikle bedesten tarzı yapılar yapılmıştır¹⁸⁷. Bedestenlerin buldukları konular cami çevresinde yer aldıkları için sadece ibadet amaçlı yapılar olmadığı kanaatine ulaşılabilir. Ulu Cami gibi büyük camiler il ve ilçe merkezlerinde yer alırken küçük bölgelere inşa edilen küçük camiler ve mescitler yer almaktadır. Camilerin dini özellikleri dışında aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak değerlendirildiği bilinmektedir¹⁸⁸.

Osmanlı camilerinin üstlendiği görevlerden bir diğeri de halkı belirli vakitlerde toplamak, toplumun tanışmasını kaynaşmasını sağlamak, devlet emirlerini halka duyurmak ve halkı bilgilendirmek amaçlı da kullanılan merkezlerdir. Camilerin inşalarında olduğu gibi, onarımları için de izin almak gerekliydi¹⁸⁹. Camilerin onarımları, gerekli malzemeler ve çalışan çeşitli görevlilerin ücretlerinin karşılanması genellikle camiye vakfedilen arazilerden gelen gelirler ile karşılanmıştır. Camilere yapılan hayırlar da bu gelir kaynaklarının bir kısmını meydana getirmektedir.

¹⁸⁶ Bekir Topaloğlu, “Câmi”, *DİA.*, Cilt:7, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.92.

¹⁸⁷ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.280.

¹⁸⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2006, s.123.

¹⁸⁹ Ahmet Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, *Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, 1, Cilt:15, S.29, s.182-183.

2.1.1. Ahi Erbasan Mescidi / Cami

Cami, Ahi Erbasan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kütahya şehri Mevlevilik ve Ahilik'de önde gelen önemli şehirlerden biridir. Mahalle adları ve camilere verilen bu adlar bizlere bu durumu kanıtlamaktadır. Ahi Erbasan Mahallesi Mescidi de bunlardan biridir. Mescidin hangi tarihte ve kim tarafından yapıldığı bilinmemekle beraber, Ahi Erbasan'ın türbesinde bulunan kitabeler incelendiğinde Germiyanogulları dönemine rastlayan tarihler olduğu ve eserin Germiyanogulları döneminde yaptırılmış olabileceği düşünülebilir. Hurufat kayıtları incelendiğinde; Hacı Mehmet adlı zatın, Safer 1200/Aralık-Ocak 1785-1786 tarihinde izin alarak mescide cemaati bol olduğundan minber ve minare yaptırılarak sonradan camiye dönüştürüldüğünü anlıyoruz¹⁹⁰. Camiden günümüze sadece yanında bulunan çamaşırlık kalmıştır.

2.1.2. Ahi Evren Mescidi/ İbrahim Halife Cami

Kütahya Ahi Evren Mahallesi'nde bulunmaktadır. İlk yapıldığında mescit olarak inşa edilmiştir. Hurufat kayıtlarına bakıldığında Zilhicce 1188/Şubat-Mart 1775 senesinde Ahi Evren Mescidi olarak bilinen İbrahim Halife Cami olarak geçtiğini görmekteyiz¹⁹¹. Zaman içerisinde zarar gören kısımlar mahalle halkı tarafından 1956'da onarılmış ve 1957'de minare ve minber eklenerek cami son haline getirilmiştir¹⁹². Caminin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte, Ahi Evren'in halifelerinden olan bir şeyh tarafından yaptırıldığı düşünülebilir. Hurufat kayıtları ile Hamza Güner'in eserinde bahsettiği bânisinin kim olduğu hakkındaki tahmini bu bilgi ile kesinlik kazanmıştır¹⁹³.

2.1.3. Ahi İzzettin Mescidi

Kütahya'da Ahi İzzettin Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mescidin adı da Ahi İzzettin olarak geçmektedir. Hangi tarihte kim tarafından inşa edildiği bilgisine ulaşamadığımız mescidin adını, bulunduğu semtten almış olması ya da semte adını veren Ahi İzzettin tarafından yaptırılmış olduğu düşünülebilir. Hurufat kayıtlarında

¹⁹⁰ VAD., nr.1113, vr.57, s.144.

¹⁹¹ VAD., nr.1115, vr.41, s.114.

¹⁹² M. Mustafa Kalyon, *Kütahya'da Selçuklu Germiyan ve Osmanlı Eserleri*, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000, s.183.

¹⁹³ Güner, a.g.e., s.67.

Ramazan 1169 / Mayıs-Haziran 1756 senesinde mescitte yevmi bir akçe ile imam olarak Haydar halife görevlendirilmiştir¹⁹⁴.

2.1.4. Ahi Mustafa Mescidi/ Cami

Mescit, Ahi Mustafa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mescidin ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle beraber Muharrem 1093/ Ocak-Şubat 1682 senesinde çıkan atama ile Çıyan(?) zade Hacı Halil adlı kişinin yeniden yaptırdığı mescidde imam olmadığından ücretsiz olarak, Mustafa'nın görevlendirildiğini görmekteyiz¹⁹⁵. Bu durumda mescidin ilk banisi hakkında bilgiye ulaşamamış olsa da zarar gören mescidi yeniden yaptıran kişiye ulaşılmıştır. Mescit olarak inşa edilen yapıya ilerleyen zamanda minare ve minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür. Hurufat defterlerinde eserin kaydı, "Ahi Mustafa Mescidi olarak bilinen Cami" olarak geçmektedir¹⁹⁶. Caminin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için vakfedilmiş vakıfları bulunmaktadır¹⁹⁷. Cami ihtiyaçları ve görevlilerin ücretleri gibi çeşitli giderler bu vakıflardan karşılanmaktaydı.

2.1.5. Arslan Bey Cami

Yapı, Meydan Mahallesi'nde bulunduğu için halk arasında Meydan Cami adıyla bilinmektedir. Evliya Çelebi eserinde bu camiden "*Bey Cami*" diye bahsetmektedir¹⁹⁸. Caminin banisi Arslan Bey'dir. Kitabesi bulunmadığı için hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Arslan bey Selçuklu Devleti uçbeylerinden olan Bicar Bey'in oğludur. Arslan Bey'in bu cami ve Tavşanlı'da yaptırdığı Ulu cami için iki tane vakfiyesi vardır. Cemazielahir 1175/ Aralık-Ocak 1761-62 senesinde cami vakfindan karşılanmak üzere iki akçe ücret ile cüzhan olan Abdurrahman vefat etmiş yerine küçük oğlu Mehmet babasının eski beratı ile atanmıştır¹⁹⁹.

2.1.6. Balıklı Cami

Balıklı Mahallesi'nde, Balıklı hamamı yakınında bulunan bu cami önce mescit olarak Selçuklular zamanında yapılmış sonra Germiyanoğulları döneminde çeşitli onarımlardan geçmiş ve Osmanlı zamanında şimdiki halini almıştır. Caminin

¹⁹⁴ VAD., nr.1106, vr.56, s.114.

¹⁹⁵ VAD., nr.1147, vr.11, s.23.

¹⁹⁶ VAD., nr.1113, vr.60, s.149.

¹⁹⁷ VAD., nr.1134, vr.6, s.17.

¹⁹⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

¹⁹⁹ VAD., nr.1101, vr.1, s.3.

iki tane kitabesi vardır. Kitabelerin birinde mescidin Selçuklu sultanı ikinci Gıyasettin Keyhüsrev zamanında Selçuklu serasker ve ümerasından Hezar Dinari tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Hurufat kayıtlarında cami, Hezar Dinari binası olarak geçmektedir²⁰⁰. Germiyanogulları zamanında mescit olarak bulunan cami 1642 senesinde minare ve minber eklenerek cami haline getirilmiştir. Evliya Çelebi eserinde Balıklı Cami'inden bahsederken Sultan Keyhüsrev Şah Cami küçük bir camidir ifadesini kullanmıştır²⁰¹. Kible kapısı üzerindeki tarihi (H.634/ M.1236-37.) ve sol tarafta tuğla minaresinin kapısı üzerinde bulunan kitabede şu şekilde aktarılmıştır;

Zer'uziver değıldir deyübendeyen dest-i gayb arif.

Yazar tarihini bi hal; Ta'alaşanuhuekber.

Sene H.1052/ M. 1642-43²⁰².

2.1.7. Burmalı Cami / Yıldırımlar Cami / Dörtlirekli Cami

Bezirciler Mahallesi'nde Gediz Caddesi'nde bulunmaktadır. Banisi bilinmemektedir. Zaman içerisinde harap olan mescit, Kütahya Ahilerinden Durmuş Çelebi tarafından tamir ettirilmiştir. Kitabesi bulunmadığından yaptırıldığı tarih bilinmemektedir. Hurufat kayıtlarında mescit, "Yıldırımlar olarak bilinen Mescit" şeklinde kaydedilmiştir²⁰³. Günümüzde bakımsızlıktan yıkılmıştır.

2.1.8. Cafer Paşa Mescidi

Yapı, Kütahya'da Çukur Mahallesi'nde bulunmaktadır. Hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Mescidin banisi Hurufat kayıtlarında Cafer Paşa olarak geçmektedir. Mescid-i Şerif harap olduktan sonra Kemakeş İbrahim Ağa Zade Hacı Ömer Ağa tarafından Safer 1093 / Şubat-Mart 1682 senesinde tamir edilmiştir²⁰⁴. Günümüze ulaşamayan eserlerdendir.

²⁰¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

²⁰² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

²⁰³ VAD., nr.1147, vr.8, s.18.

²⁰⁴ VAD., nr.1147, vr.6, s.13.

2.1.9. Cemalettin Mescidi / Cami

Mescit, Cemalettin Mahallesi'nde bulunmaktadır. Hurufat kayıtları incelendiğinde; mescidin bânisinin mahalleye de adını vermiş olan Cemalettin Baba adında bir zat olduğu anlaşılmaktadır. İlk haliyle mescit olan yapının, yakınlarında cami bulunmadığından dolayı, Seyyid Hacı Mehmet tarafından bir minare ve minber eklenerek Ramazan 1075/ Mart-Nisan 1665 tarihinde camiye dönüştürüldüğü düşünülmektedir²⁰⁵. Mescidin bitişiğinde bir çeşme bulunmaktadır. Hurufat kayıtlarına göre çeşme, Gevher Hatun tarafından yaptırılmıştır²⁰⁶. Çeşmenin mevcutta bulunan kitabesi de çeşmenin Gevher Hatun tarafından yapıldığını göstermektedir. Osmanlı dönemi eserlerinden olan cami ve çeşmesi zamanla bakımsızlıktan dolayı harap olmuştur. 1963'de halk ve vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yeniden yaptırılmıştır. Çeşme Kitabesi'nde şu kayıtlar aktarılmıştır;

Etti hayratı Gevher Hatun rızaullahiçün,
Vire maksudunu dareynHüda-yiMüteal,
Hamdi-ya intak-ı Haktır tarih bu çeşmenin,
İç Muhammed aşkına bu çeşmeden ma-i zülal.

Rebiülevvel 1151./ Haziran-Temmuz 1738.

2.1.10. Dibek Mescidi

Mescit, Dibek Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mahallenin şimdiki adı Cedid'dir. Mahallede buğday ve bulgur öğütmek amacıyla Dibek taşı bulunduğu için hem mescit hem de mahalleye Dibek adı verilmiştir. Tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilgisine ulaşamadığımız mescitte, Cemaziyelahir 1171 / Şubat-Mart 1758 tarihinde İmam vazifesinde Seyyid Osman Halife görev yapmaktaydı²⁰⁷.

2.1.11. Dükkâncıklar Mescidi

Kütahya'da Dükkâncıklar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Evliya Çelebi eserinde bu mahalleden *Kancıklar Mahallesi* olarak bahsetmektedir²⁰⁸. Mescidin

²⁰⁵ VAD., nr.1101, vr.1, s.4

²⁰⁶ VAD., nr.1106, vr.61, s.124.

²⁰⁷ VAD., nr.1106, vr.60, s.122.

²⁰⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., s.14.

hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle beraber Muharrem 1179 /Haziran-Temmuz 1765 senesinde yevmi bir akçe ile imam olarak görevli olan İsmail hayatını kaybetmiş ve yerine Ömer b. Ali Halife atanmıştır²⁰⁹.

2.1.12. Gönen Mahallesi Mescidi

Mescit Gönen Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mescidin hangi tarihte kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Yapı bulunduğu semtin adı ile anılmaktadır. Günümüze ulaşamamış olan bu eser hakkında hurufat kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre Rebiülevvel 1192 / Mart-Nisan 1778 senesinde günlüğü bir akçe ile müezzin olan Abdülkadir görevinden feragat etmiş yerine kardeşi müezzin olarak görevlendirilmiştir²¹⁰.

2.1.13. Hacı Ahmet Mescidi / Cami/ Analcı Mescit

Mescit, Hacı Ahmet Mahallesi'ndedir. Evliya Çelebi eserinde bu mescitten bahsederken mevkisini *Analıca Mahallesi* olarak almıştır²¹¹. Mescidin kitabesindeki tarih incelendiğinde H.771/ M.1369 senesinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarih takriben mescidin, Germiyanoğlu Süleyman Şah zamanında inşa edildiğini göstermektedir. Kitabede mescidi yaptıran kişi Yusuf oğlu Hacı Ahmet adında bir zat olarak geçmektedir. Çeşitli dönemlerde tamir ettirilen mescide zaman içerisinde minare ve minber eklenerek cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hurufat kayıtlarında “Hacı Ahmet Mescidi olarak bilinen Cami” olarak geçmektedir²¹². Yine hurufat kayıtlarına göre cami yakınında Mehmet Paşa tarafından inşa edilmiş olan bir Muallimhane'nin varlığını görmekteyiz²¹³.

2.1.14. Hacı İbrahim Mescidi / Cami

Kütahya'da Hacı İbrahim Mahallesi'nde bulunan mescidin hangi tarihte ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. Mescit olarak inşa edilen yapı cemaatinin bol olması sebebiyle camiye dönüştürülmüştür. Hurufat kayıtlarında Hacı

²⁰⁹ VAD., nr.1101, vr.7, s.15.

²¹⁰ VAD., nr.1147, vr.5, s.11.

²¹¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.14.

²¹² VAD., nr.1114, vr.61, s.83.

²¹³ VAD., nr.1134, vr.4, s.13.

İbrahim Cami'inde bir akçe ile hatip Süleyman'ın 1168 Şaban/ Mayıs-Haziran 1755 senesinde görevlendirildiğini görmekteyiz²¹⁴.

2.1.15. Hatuniye Cami

Cami, Hatuniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Hangi tarihte yapıldığı bilinmeyen caminin giriş kapısındaki kitabesi incelendiğinde Rabia Hatun tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin yapımını üstlenen hayırseverin kadın olmasından dolayı Hatuniye Cami adı verilmiş olabileceği düşünülebilir. Hurufat kayıtlarına göre cami Bölücek Mahallesi'ndedir. Uzunçarşılı, Kütahya Şehri adlı eserinde caminin daha önce yapılmış olduğunu ve kitabenin tamir ve minare ilave edildiğini yazmaktadır²¹⁵. Edindiğimiz belgeler doğrultusunda Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-1785 senesinde yevmi bir akçe ile müezzin olan İbrahim'in vefat ettiğini ve onun yerine oğlu Mehmet'in atamasının yapıldığını görmekteyiz²¹⁶. Günümüzde cami kullanıma açıktır.

2.1.16. Hoca Kasım Mescidi / Cami

Hoca Kasım Cami, Kütahya'nın Paşam Sultan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Önce mescit olarak yapılan cami çeşitli dönemlerde tamirden geçirilmiştir. Hangi tarihte kim tarafından yaptırıldığı net olarak bilinmeyen mescidin Hoca Kasım tarafından yaptırılmış olacağı düşünülebilir. Ancak minber ve minare eklenmesi konusunda Hurufat kayıtları bize, minberinin Mehmet Ağa isimli zât tarafından yaptırıldığını göstermektedir²¹⁷. Bu durumda mescidi yaptıran ve minber ve minare ekleterek camiye dönüştüren kişiler farklıdır. Recep 1182 / Kasım-Aralık 1768 senesinde Hoca Kasım Cami'inde Hatip olarak görev yapan Şeyh Mustafa'nın görevinden feragat etmesi ile yerine Ahmet atanmıştır²¹⁸.

2.1.17. HezarDinari Mescidi / Dönerler Cami/ Kütahya Mevlevihanesi

Kütahya'da Ulu Cami yakınında bulunan yapı, Kütahya Mevlevihanesi'nin şeyhlerinden Ergun Çelebi ve yakınlarının medfun bulunduğu bölme Hezar Dinari tarafından yaptırılmıştır. Eser Germiyanogulları zamanına aittir. Hezar Dinari'nin

²¹⁴ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

²¹⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.122.

²¹⁶ VAD., nr.1113, vr.56, s.141.

²¹⁷ VAD., nr.1102, vr.19, s.27.

²¹⁸ VAD., nr.1102, vr.19, s.27.

Kütahya'ya bıraktığı nice eser vardır. Hezar Dinari Mescidi'de bunlardan biridir. Belirli dönemlerde tamir edilen mescit, zaman içerisinde camiye dönüştürülen eserlerdendir. Mevlevihane bölmesi bulunduğu için camiye *Dönerler Câmî* adı verilmiştir. Mevlevihane'nin hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle beraber mevlevihanenin ilk çekirdeğini Hezar Dinari'nin yaptırdığı mescit olduğu düşünülebilir.

Mevlevihane'nin inşası üzerine çeşitli görüşler mevcuttur. Hasan Özönder, Hezar Dinari'nin şeyhi Sultan Veled'in isteği ile mescidi inşa ettirdiğini söylemektedir²¹⁹. Uzunçarşılı²²⁰, Hamza Güner²²¹ ve Mustafa Çetin Varlık²²², buranın ilk önce mescit olarak yapıldığını daha sonra Ergun Çelebi tarafından mevlevihane olarak kullanıldığını belirtmektedir²²³. Bu görüşün aksine Ara Altun, ise Mevlevihane olarak kullanıldığını belirterek mihrabı ve kitabesi bulunmadığından dolayı mescit olarak inşa edilmiş olamayacağını belirtmektedir²²⁴. Mevlevihane'nin ilk postnişini Mevlana Celaleddin Rumi'nin torunu Ergun Çelebi'dir. Ergun Çelebi ve ondan sonra gelen diğer postnişinlerin, vefat ettikleri yere defnedilmeleri inancından dolayı buraya defnedilmişler ve mekân zamanla türbeye dönüşmüştür²²⁵. Hurufat defterlerinde de ulaştığımız Mevlevihane kayıtlarında, Ergun Çelebi türbesinde ücret almadan türbedar olan Derviş Süleyman'ın vefat ettiğini ve yerine oğlu Derviş Yusuf'un türbedarlık vazifesini yürüttüğünü görmekteyiz²²⁶.

2.1.18. Hisarbey Oğlu Mustafa Bey Cami / Hisarbey Cami/ Saray Cami

Yapı, Saray Mahallesi'nde Hükümet konağı arkasında bulunmaktadır. Kitabesinden H.893/ M.1487-88'de caminin Hisarbey Oğlu Mustafa Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Hisarbey II. Yakup Bey'in subaşı idi. Cami giderlerinin ve ihtiyaçlarının karşılanması için Mustafa Bey'in vakıfları vardır. Şevval 1130 / Ağustos-Eylül 1718 tarihinde Hisar Bey Cami vakfından karşılanmak

²¹⁹ Hasan Özönder, "Kütahya Mevlevihanesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, 1996 s.26.

²²⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.22-23.

²²¹ Güner, **a.g.e.**, s.5.

²²² Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanoğulları Tarihi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, Ankara, 1974, s.43.

²²³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.18.

²²⁴ Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Kütahya, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, 1981-82, s.224.

²²⁵ Mehmet Veysi Dörtbudak, "ErguniyeMevlevihanesi'nin Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, (Ed. Bilal Kemikli, Asiye Tıgılı), Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, 2015, s.142.

²²⁶ VAD., nr.1147, vr.9, s.20.

üzere dört akçe ile câbi ve iki akçe ücret ile nâzır olan İbrahim'in vefat etmesi ile yerine kızı Havva görevlendirilmiştir²²⁷. Evliya Çelebi, bu eserden *Beğ Cami*²²⁸ olarak bahsetmiş ve Hisar Bey Oğlu Mustafa Bey'in Anadolu Eyalet valisi olduğuna da değinmiştir. Hurufat kayıtlarına bakıldığı zaman Saray Cami olarak geçtiği de görülmektedir.

2.1.19. İshak Fakih Cami

Cami, İshak Fakih Mahallesi'nde bulunmaktadır. Eskiden bu civarlarda Tabakhaneler bulunduğu için, Tabakhane Mahallesi Cami olarak da geçmektedir. Evliya Çelebi, bu eserden *Tabakhane Cami* olarak bahsetmektedir²²⁹. Germiyan beyleri Süleyman Şah ve II. Yakup zamanlarında yaşamış ve Osmanlılar devrine de yetişmiş olan Kadı Halil oğlu İshak Fakih tarafından yaptırılmıştır²³⁰. Caminin kitabesinden H.837/M.1433-34 yılında bitirildiği anlaşılmaktadır. Miladi takvime göre 1433-1434 senelerine rastladığı düşünülür ise Osmanlı padişahlarından II. Murat zamanında bitirildiği söylenebilir. Yapı bir külliye olarak inşa edilmiştir. Yapının ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli vakıfları mevcuttur. Şevval 1188/ Aralık-Ocak 1774-1775 senesinde İshak Fakih vakfı mahsülünden alınmak üzere günlük iki akçe ücret ile ve senelik iki müd galle cerra ile vakfin Cami'ine devirhan olan Şeyh Mehmet Ali görevinden feragat etmiş ve yerine Germiyanzade Mustafa atanmıştır²³¹. Bu bilgiler doğrultusunda cami vakfına ait arazilerin işlendiğini ve mahsullerinden alınan ücretlerin çeşitli ihtiyaçlarda kullanıldığını görmekteyiz.

2.1.20. Kadı Şeyh Mescidi

Kadı Şeyh Mahallesi'nde avlusu ve yanında çeşme ve çamaşırlığı bulunan ahşap bir yapıdır. İlk aşamada tekke olarak yapılan bu mescidin içerisinde Kadı Şeyh Hazretleri'nin medfun bulunduğu bilinmektedir²³². Mescidin hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle beraber II. Yakup Bey'in vakfiyesi incelendiğinde yazanlar ve şahidler bölümünde 9 isim geçmektedir. Bu isimlerden biri Kadı Şeyh'e aittir. Bu bilgi doğrultusunda mescidin Germiyanoğulları dönemi eserlerinden biri olduğu söylenebilir.

²²⁷ VAD., nr.1131, vr.4, s.9.

²²⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

²²⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.16.

²³⁰ Ara Altun, "İshak Fakih Külliyesi", *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.532.

²³¹ VAD., nr.1115, vr.41, s.113.

²³² Güner, **a.g.e.**, s.73.

2.1.21. Kale-i Bâlâ Cami

Kütahya'nın yukarı Hisar denilen mevkinde bulunan cami Germiyanoglu dönemi eserlerindedir. Germiyan beyi Süleyman Şah zamanında inşa edilmiştir. Ancak kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Çeşitli dönemlerde tamirden geçen yapı üzerinde bulunan kitabesi tamir ettirildiği döneme aittir.

2.1.22. Karadonlu Mescidi / Cami

Mescit, Pirlar Mahallesi'nde Karadonlu sokakta bulunmaktadır. Kim tarafından ve hangi tarihte yaptırıldığı bilinmeyen mescidin karşısında Karadonlu türbesi vardır. Mescit olarak inşa edilen yapı daha sonrasında bir minare ve minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür. Hurufat kayıtlarında Seyyid Ahmet Efendi Karadonlu Cami'i olarak geçtiği düşünülürse, Seyyid Ahmet Efendi adında bir zât tarafından yaptırıldığı veya tamir ettirildiği söylenebilir²³³.

2.1.23. Karagöz Paşa Cami

Cami, Küçük Çarşı'da bulunmaktadır. 1505-1511 tarihleri arasında Anadolu Eyalet valisi olarak görev yapan Karagöz Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır²³⁴. Karagöz Ahmet Paşa²³⁵, Anadolu Beylerbeyliği'ne atandığı zaman Kütahya'da bir vakıf kurarak burada küçük bir külliye yapmayı planlamış ve inşaatına başlamıştır. Külliyenin yapımı henüz tamamlanmadan Şahkulu isyanında 1511'de isyancılar tarafından şehit edilmesi ile vasiyeti üzerine vefatından sonra inşaat Şah-ı Devran binti Abdullah tarafından tamamlanmıştır. Külliyenin içerisinde cami²³⁶, medrese²³⁷, sıbyan mektebi²³⁸ ve imaret²³⁹ bulunmaktadır. Evliya Çelebi eserinde Karagöz Ahmet Paşa cami'inin kitabesi için şu satırları yazmıştır;

Çün tamam etdi. Rabi'a Hatun

²³³ VAD., nr.1106, vr.52, s.106.

²³⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.159.

²³⁵ Karagöz Ahmet Paşa, devşirmelerden olup ismi Ahmet'tir. Ocaktan yetişmiş bir kişi olan paşa 1500 senesinde ocak ağası, iki sene sonra kastamonu valisi ve 1505'de Hasan Paşa yerine Anadolu Beylerbeyliğine atanmıştır. Sultan ikinci Bâyezid zamanında Şah İsmail Safevi taraftarlığı yaparak kendi safına birçok taraftar toplayıp isyana başlamıştır. Padişah tarafından bu isyanı bastırmakla görevlendirilmiş ancak Şahkulu isyanı olarak adlandırdığımız bu isyanda ordusu bozguna uğratılmış paşa da şehit edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.118.

²³⁶ VAD., nr.1101, vr.2, s.5.

²³⁷ VAD., nr.1101, vr.1, s.4.

²³⁸ VAD., nr.1101, vr.1, s.4.

²³⁹ VAD., nr.1128, vr.100, s.192.

Hak ata ede ruhuna rıdvan
 Olmağyçün minareye tarih
 Dedim ana makam-ı medd-i ezan
 Sene **H.1061/M. 1650...**²⁴⁰

Evliya Çelebi, Karagöz Kitabesi sanarak Hatuniye Kitabesini nakletmiştir.

2.1.24. Kurşunlu Cami/Kasım Paşa Cami

Cami, Ahi Mustafa Mahallesi'nde bulunmaktadır²⁴¹. Kasım Paşa Cami olarak da bilinen yapının kitabesine göre Germiyanogulları devrinde H.779/ M.1377-78 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli dönemlerde tamirden geçen caminin Eyalet valisi Kasım Paşa tarafından tamir ettirildiği için halk arasında, Kasım Paşa Cami, olarak bilinmektedir²⁴².

2.1.25. Lala Hüseyin Paşa Cami

Lala Hüseyin Paşa Cami, II. Selim Kütahya sancağında iken yanında bulunan Lalası, Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır²⁴³. Avlusunda bir hamam, cami yakınında bir mektep, darü'l-kurra ve ihtiyaçlarının karşılanması için vakfı vardır. Cemazievvel 1138/ Ocak-Şubat 1726 senesinde Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa vakıfları mahsülünden almak üzere günlük iki akçe ücret ile cüzhan Abdullah vefat etmiş yerine Feyzullah, naib Mehmet arzıyla görevlendirilmiştir²⁴⁴. Bu bağlamda Lala Hüseyin Paşa'nın vakıfları arasında işlenen topraklar olduğu ve bu topraklardan elde edilen gelirin müessese ihtiyaçları ve görevlilerin ücretlerinin karşılanması amacıyla kullanıldığını görmekteyiz. Kütahya'da, Lala Hüseyin Paşa bina eylediği cami yakınındaki mektepte dört akçe ile muallim-i sıbyan Ali vefat etmiş yerine Seyyid Ali halifenin naib Mehmet arzıyla Rebiülevvel 1138/ Kasım-Aralık 1725 tarihinde ataması yapılmıştır²⁴⁵.

2.1.26. Mehmet Ağa Mescidi / Cami / Çatal Çeşme Mescidi

Sultanbağı Mahallesi'nde bulunan yapı, halk arasında Çatal Çeşme Mescidi olarak da bilinmektedir. Hamza Güner'in aktardığı mescid kitabesinden, Germiyanlı

²⁴⁰Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

²⁴¹ VAD., nr.1147, vr.14, s.30.

²⁴² Çiftçioğlu, **a.g.m.**, s.76.

²⁴³ Güner, **a.g.e.**, s.39.

²⁴⁴ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

²⁴⁵ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

Ali Bey'in oğlu Hacı Süleyman tarafından M.1381 senesinde yaptırıldığını görmekteyiz²⁴⁶. İlerleyen zamanda yapının harap olmasıyla birlikte Mehmet Ağa adlı zâtın tamir ettirdiği mescidin, Hurufat kayıtlarında Mehmet Ağa Mescidi olarak geçtiğini görmekteyiz²⁴⁷. Mescidin altında çamaşırlık ve bir çeşme bulunmaktadır.

2.1.27. Öksüzoğlan Mescidi / Cami

Kütahya'da Çerçi Müslüman Mahallesi'nde bulunan mescit, Öksüzoğlan Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Mescidin kitabesi incelendiğinde H. 1274/M.1857-58 tarihinden önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Mahallenin adı sonraki dönemde Öksüzoğlan Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğu zaman hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamış olsa da Öksüzoğlan Ahmet Efendinin adının bir mahalleye ve mescide verilmesi yaşadığı dönemde önemli bir zât olduğunu göstermektedir. Mahalle adı, Hurufat kayıtlarında Çerçi Müslüman Mahallesi olarak geçmektedir. Mahalde cemaatin çok olması sebebiyle mescide bir minare ve minber eklenerek camiye dönüştürüldüğü görülmektedir. Recep 1183 / Ekim-Kasım 1769 tarihinde günlük bir akçe ücret ile mütevellî olarak Haydar Halife görevlendirilmiştir²⁴⁸.

2.1.28. Polad Bey Mescidi

Mescid, Polad Bey Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kara Zade Hacı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmış olup, aynı mahalleden Tahsildar Osman Ağa tarafından tamir ettirilmiştir. Günümüzde Balıklı mahallesinin Kara sokağa dönen köşesinde bulunmaktadır. Zamanla bakımsızlıktan dolayı yıkılmış ve günümüze sadece arsası kalmıştır. Cemaziyelahir 1181 / Ekim-Kasım 1767 senesinde mescitte imam olarak görev yapan Hasan hayatını kaybetmiş, imamlık görevine ise oğlu İbrahim getirilmiştir²⁴⁹.

2.1.29. Rabia Hatun Mescidi/ Alâeddin Mescidi

Cemalettin Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu yapı, Hatuniye Cami'ini tamir ettiren Rabia Hatun tarafından yaptırılmıştır. İsmi yapıtıran kişiden alan mescide mahalleli tarafından mescidin yapımına katkı sağlayan Alâeddin Efendi'nin adı

²⁴⁶ Güner, a.g.e., s.14.

²⁴⁷ VAD., nr.1106, vr.59, s.120.

²⁴⁸ VAD., nr.1102, vr.19, s.28.

²⁴⁹ VAD., nr.1101, vr.9, s.19.

verilmiştir. Mescidin yakınında bir çamaşırılık ve bir çeşme mevcuttur²⁵⁰. Hurufat kayıtları incelendiğinde Receb 1168 / Nisan-Mayıs 1755 senesinde Rabia Hatun mescidinde günlük bir akçe ile Seyyid Mehmet'in imam olarak görevlendirildiğini görmekteyiz²⁵¹.

2.1.30. Sakahane Mescidi

Sakahane Mescidi olarak geçen yapının bânisi İmadüddin Hezar Dinari'dir. Hezar Dinari'nin Kütahya'ya bıraktığı birkaç eserden birisi olan mescidin ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan bir vakfi mevcuttur. Görevlilerinin ücretleri ve mescidin ihtiyaçları bu vakıftan karşılanmaktadır. Rebiülevvel 1093 / Mart-Nisan 1682 tarihinde Hezar Dinari'nin yaptırmış olduğu Sakahane Mescidi vakfına cabi olan Mustafa Halife'nin görevinden feragat etmesiyle Mustafa vazifelendirilmiştir²⁵².

2.1.31. Süleyman Ağa Mescidi / Cami

Servi Mahallesi'nde bulunan mescit, H.1148/M.1735-36 tarihinde Teke ve Hamit sancakları mutasarrıfı olan Hacı Süleyman Paşa tarafından yaptırılan ahşap bir yapıdır. Sadece Ramazan aylarında tevarih namazı için açılan mescit zamanla bakımsızlıktan harap olmuştur²⁵³. Hurufat kayıtlarında, Rebiülevvel 1198 / Ocak-Şubat 1784 senesinde imam olan Seyyid Hacı Mustafa hayatını kaybetmiş ve yerine oğlu Seyyid İsmail, imam olarak görevlendirilmiştir²⁵⁴. Hurufat kayıtlarında Süleyman Ağa Camii olarak geçtiği düşünülürse ilk etapta mescit olarak yapıp sonradan minber ve minare eklenerek cami olarak kullanıldığı söylenebilir.

2.1.32. Şhreküstü Mescidi

Adını bulunduğu mahalleden alan mescit, günümüze ulaşamamış olan eserlerdendir. Küçük Hamam civarında bulunan hayırseverler tarafından yaptırılan mescit, zaman içerisinde yapıya minare eklenerek cami haline getirilmiştir. Hakkında fazla bilgi edinemediğimiz mescidin camiye çevrilmesi aşamasında hayır sahibi Hacı Abdurrahman adlı kişinin Cemaziyelevvel 1178 / Ekim-Kasım 1764 senesinde

²⁵⁰ Güneri, **a.g.e.**, s.39.

²⁵¹ VAD., nr.1106, vr.52, s.106.

²⁵² VAD., nr.1147, vr.6, s.13.

²⁵³ Güner, **a.g.e.**, s.40.

²⁵⁴ VAD., nr.1147, vr.14, s.29.

minare ve minber ekleterek mescidi cami haline getirdiği bilgisine Hurufat kayıtlarından ulaşmaktayız²⁵⁵.

2.1.33. Timurtaş Paşa/Takvacılar Cami/ Takkacılar Cami

Günümüzde Takvacılar Cami olarak bilinen eser, Kavaflar Çarşısı'nda bulunmaktadır²⁵⁶. Yıldırım Bâyezid döneminde Kütahya muhafızlığına görevlendirilmiş olan Timurtaş Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami ve külliyesi dönemin Anadolu valisi Silahtar Mehmet Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamirden sonra caminin adı Takvacılar olmuştur. Çeşme Kitabesi'nde, “ *Maşallah-Silahtar Mehmet Paşa'nın Hayratı Tamiri sene H.1175*” yazmaktadır²⁵⁷. Bu Kitabe caminin H.1175/ M.1761-62 senesinde tamir edildiğini göstermektedir. Timurtaş Paşa'nın yaptırdığı caminin vakıfları ve Timurtaş Paşa adında bir medresesi bulunmaktadır. Cami ve medrese görevlilerinin ücretleri bu vakıftan karşılanmaktaydı²⁵⁸. Timurtaş Paşa vakıflarından karşılanmak üzere iki akçe ücret ile hatip olarak görev yapan Seyyid İbrahim vefat etmiş yerine oğlu Seyyid Hasan, Şevval 1125/ Ekim-Kasım 1713 senesinde kadı Mustafa arzıyla atanmıştır²⁵⁹.

2.1.34. Yakup Ağa Mescidi/ Çavuş Cami

Hurufat defterlerinde Bölücek/Bölcek(?) Mahallesi'nde bulunan cami, Yakup Ağa tarafından mescit olarak inşa ettirilmiştir. Bölgede camiye ihtiyaç duyulması ile minare ve minber eklenerek cami şekline getirildiği görülmektedir²⁶⁰.

2.1.35. Yeşil Cami/ Recep Ağa Mescidi / Hamidiye Cami

Cami, Hükümet caddesinde, cezaevi yakınında bulunmaktadır. Eser, Kütahya Mütesellimi Recep Ağa tarafından aynı yerde tek katlı mescit olarak inşa ettirilmiştir. Muharrem 1090 / Şubat-Mart 1679 senesinde Recep Ağa Mescidi'ne bir akçe ücret ile imam olarak vazifeli olan Mehmet'in beratı yenilenerek yeniden görevlendirilmiştir²⁶¹. 1679 senesinde caminin Recep Ağa Mescidi olarak kaydedildiğini görmekteyiz. Mescit vakfiyyelerin yetersiz olmasından dolayı gerekli

²⁵⁵ VAD., nr.1101, vr.6, s.14.

²⁵⁶ **Kavaflar çarşısı:** ayakkabıcıların bulunduğu çarşı.

²⁵⁷ Güneri, **a.g.e.**, s.17.

²⁵⁸ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

²⁵⁹ VAD., nr.1131, vr.2, s.6.

²⁶⁰ VAD., nr.1091, vr.113, s.190.

²⁶¹ VAD., nr.1216, vr.105, s.174.

zamanlarda tamir edilememiş ve harap olmuştur. Mescitten cami haline getirilmesi Kütahya Mutasarrıfı Ahmet Fuat Paşa ve hayırsever halkın gayretleri ile mümkün olmuştur. Camide bulunan iki kitabe incelendikten sonra yangın sonrasında harap olduğu ve yeniden inşa edildikten sonra Yeşil Cami adını aldığı görülmektedir. Cami günümüzde hâlâ ayakta. Yeşil Cami olarak bilinmektedir. Kitabesinde şu kayıtlar yer almaktadır:

Cihanban-ı Muzaffer Hazret-i Sultan Hamit Hanın,
 Uluvvihimmetilekesb-i umran eyledi her yer,
 Annı feyzi amimlütfuu idrak içünelhak,
 Ulül'eb sare çar etrafa bir meddi nazar ister.
 Hüda eyyamını, ikbalini efzun ide Ayni,
 Lisan-ı ümmete olsun duası ta ebet ziyver.

Cümle yapıldı sayesinde böyle bir cami,
 Metin ve dilnişin ve binazir ve muteber-i enver,
 Gelüp tarihi cevher dir buna Cennetten on sahabı,
 Kütahya şehrinde revnak feza bu maabed-i eşher,

Sene H.1321/ M.1903-04.

Kitabeden anlaşıldığına göre Sultan Abdülhamit zamanında Ahmet Fuat Paşa tarafından **H.1311 / M.1905**'de yapıldığı anlaşılmaktadır.

2.1.36. Yıldırım Bâyezid Cami/Cami-i Kebir- Ulu Cami

Yıldırım Bâyezid, Kütahya valisi olduğu dönemde caminin inşasını başlatmıştır. Ancak Timur ile girdiği 1402 Ankara savaşı sonrasında hayatını kaybetmesi ile oğlu şehzade Musa Çelebi, babasının başlatmış olduğu cami yapımını tamamlamıştır. Fatih Sultan Mehmed zamanındaki vakfiyyede mütevellilerin evlatdan evlada geçeceği yazılmaktadır²⁶². Kanuni döneminde Kütahya sancağında vali olan II. Selim 1566 tarihinde Cuma namazını kılmak için Cami-i Kebir'e gelip hutbenin kendi adına okutulmasını emretmiş ve namazdan sonra İstanbul'a giderek Padişah olmuştur. Caminin bir vakfi mevcuttur. Çeşitli dönemlerde tamir gören caminin çeşitli ihtiyaçları mevcutta bulunan vakfi ve halk tarafından verilen yardımlar ile karşılanmıştır. Şaban 1185 / Kasım-Aralık 1771 tarihinde günlük iki akçe ücret ile temcidhan ve günlük bir akçe ile devirhan olan Mehmet vefat etmiş

²⁶²Uzunçarşılı, a.g.e., s.107.

yerine Halil naib Seyyid Ahmet arzıyla görevlendirilmiştir²⁶³. Caminin kible kapısının üzerinde yer alan yedi mısralık kitabede şu mısralar yazılıdır;

İş bu Kütahya cami beş yüz sene evvel bina.

Etmiş idi ki han sultan Bayezid

Binikiyüz yirmi iki salinde sultan Mustafa,

Kılmış leveçhillah ala tamirine nakd-i mezid.

Ama ki olmuş idi sebab-i mukadder hal'ini Hanedan,

Te'yid-i bünyana lüzum oldu o esnada bedid.

Emreyledi icabını ol mabet pak han

Abdülmecid Han kim anın asarı hayriba'did.

Mermer sütun üzerine olubtak'ı kapı ile refi.

Virdi tenasüp vaz'ına hakkak bu tarzı cedid.

Hak bani'izişanneyvam-ı ömrü şevketin,

İtsünlayevnülkiyam taht-ı hilafette vedid.

Vali iken yazdı Celal tarihi cevher darını,

Kubbeli kıldı mabedi tecdid Abdülhamit... **H.1309/ M.1892.**

*Katip İbrahim Hakkı*²⁶⁴

Kitabeden, caminin 1807 yılında IV. Mustafa döneminde Anadolu Beylerbeyi olan Çelebi Mustafa tarafından tamirine başlandığı, ancak padişahın hal edilmesiyle bir süre ara verildiği anlaşılmaktadır.

2.2. Türbe, Tekke ve Zaviyeler

2.2.1. Ahi Arslan Zaviyesi

Zaviyenin nerede olduğu bilinmemektedir. Bulunduğu mevkiye dair tahminlerden ilki Sultanbağı Mahallesi'nde Ahi Arslan Mescid'i avlusunda olduğu, diğeri ise Çatal Çeşme Mescidi'ne giderken sokağın doğusunda bulunan etrafı çevrili geniş boşlukta olduğudur²⁶⁵. Hurufat defterlerinde zaviyenin bulunduğu yer Sultanbağı Mahallesi olarak geçmektedir. Recep 1185 / Ekim-Kasım 1771 tarihinde Sultanbağı Mahallesinde bulunan Ahi Arslan Zaviyesi'nin zaviyedarı olan Mehmet

²⁶³ VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

²⁶⁴ Güneri, **a.g.e.**, s.19.

²⁶⁵ Kalyon, **a.g.e.**, s.278.

vefat etmiş yerine büyük oğlu Mehmet Ali vazifelendirilmiştir²⁶⁶. Ahi Arslan Zaviyesi sonradan Mevlevi tekkesine katılmıştır²⁶⁷.

2.2.2. Ahi İzzettin Zaviyesi

Türbesi günümüze kadar gelmiştir. Kabri İshak Fakih Cami'sinin batısında yol üstünde ve yüksekçe bir yerdedir. Merkadin başucundaki kabir taşında (Ya Hay ya Gani, H.1071/M.1660-61) yazılı olduğu bildiriliyor²⁶⁸. Rebiülahir 1128/Mart-Nisan 1716 tarihinde Ahi İzzettin Zaviyesi'nde mutasarrıf olan Ömer vefat etmiş yerine oğlu Süleyman, naib Halil arzıyla vazifelendirilmiştir²⁶⁹.

2.2.3. Ahi Mustafa Zaviyesi

Ahi Mustafa Mahallesi'ndedir. Ahi Müstafa'nın, Kütahya ahilerinden olduğu bilinmektedir. Rebiülevvel 1138 / Kasım-Aralık 1725 tarihinde Ahi Mustafa Zaviyesi'nin zaviyedarlığı ve mütevelliliği kimse üzerinde olmadığından Şeyh Hasan göreve uygun görülerek bir akçe ücret ile Hasan'a berat verilmiştir²⁷⁰.

2.2.4. Ergun Çelebi Türbesi

Kütahya Mevlevihanesi'nin ilk şeyhi olarak kabul edilen Celaleddin Ergun Çelebi'nin hayatına dair bilinenler Sakıp Mustafa Dede'nin Sefine-i Nefise-i Mevleviyan adlı eserine dayanmaktadır²⁷¹. Esere göre, Ergun Çelebi Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın torunudur. Ancak eser incelendiğinde kronolojik hataların yapıldığı görülmektedir²⁷². Ergun Çelebi hakkında yeterli bilgi bulunamasa da Kütahya'da Mevleviliğin gelişimine büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Günümüzde Dönenler Cami olarak adlandırılan Mevlevihane'ye Ergun Çelebi'nin ardından diğer postnişinlerin de buraya defnedilmesi ile türbeye dönüşmüşmüştür. Cemazielevvel 1195 / Nisan-Mayıs 1781 tarihinde Kütahya'da Mevlevihane'de merhum Ergun

²⁶⁶ VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

²⁶⁷ VAD., nr.1216, vr.105, s.175.

²⁶⁸ Varlık, a.g.e., s.91.

²⁶⁹ VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

²⁷⁰ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

²⁷¹ İsmail Çiftçioğlu, "Ergun Çelebi'nin Yaşadığı Dönem: Siyasi, Sosyal ve İlmî Ortam", *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, (Ed.Bilal Kemikli, Asiye Tıgılı), Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası yayınları, Kütahya 2015, s.56.

²⁷² Çiftçioğlu, a.g.m., s.56.

Çelebi türbesinde ücret almadan türbedar olan Derviş Süleyman vefat etmiş ve yerine oğlu Yusuf, babasının beratı ile vazifelendirilmiştir²⁷³.

2.2.5. Germiyoğlu Yakub Çelebi Türbesi

Germiyoğlu II. Yakup Çelebi zamanında inşasına başlanmıştır. Yapı bir külliye şeklinde hazırlanmıştır. Türbede II. Yakub Bey ile eşi Paşa Kerime Hatun'a ait iki sanduka bulunmaktadır²⁷⁴. Kütahya ve çevresinde sıklıkla rastlanan eyvan tipi türbe şeklindedir. Rebiülahir 1168/ Ocak-Şubat 1755 tarihinde Germiyoğlu Yakub Çelebi türbesinde bir akçe ücret ile cüzhanlık vazifesini yürüten Hasan'ın yerine Seyyid İbrahim vazifelendirilmiştir²⁷⁵.

2.2.6. Gözüm Şeyh-Özüm Şeyh Zaviyesi

Hurufat Defteri kayıtlarına göre Bölcek Mahallesi'nde bulunmaktadır. Eskişehir'li Hasan Dede'den hilafet alan Mevlevi Şeyhi olan Rıfat Efendi, Mevlevi tarikatı zikir ve ayinlerini icra etmiştir²⁷⁶. Cemazievvel 1168 / Şubat-Mart 1755 tarihinde Bölcek Mahallesi'nde Gözüm Şeyh Zaviyesi'nin zaviyedarı olan Ahmet görevlendirilmiştir²⁷⁷. Cemazielahir 1171 / Şubat-Mart 1758 tarihinde Ahmet Halife'nin zaviyedarlığı yeniden onaylanarak devam etmiştir²⁷⁸.

2.2.7. İshak Fakih Türbesi

Kütahya'nın Germiyoğulları ve Osmanlı Devleti arasında el değiştirdiği dönemde kadılık yapan âlimlerdendir. Eski adı Tabakhane olan sonradan İshak Fakih Mahallesi olarak geçen mahalde bir külliye inşa ettirmiştir (H.815/M.1412-13)²⁷⁹. Külliye içerisindeki türbede metfundur. Ramazan 1097 / Temmuz-Ağustos 1686 tarihinde İshak Fakih Türbesi'ne günlük iki akçe ücret ve senelik iki müd buğday karşılığında türbedarı olan Abdurrahim vazifelendirilmiştir²⁸⁰. Ramazan 1168 / Haziran-Temmuz 1755 tarihinde İshak Fakih Türbesi'nde iki akçe ve iki müd galle

²⁷³ VAD., nr.1147, vr.9, s.20.

²⁷⁴ Gülberk Bilecik, "Yakub Çelebi Külliyesi", *DİA*, Cilt:43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.280.

²⁷⁵ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

²⁷⁶ Güner, **a.g.e.**, s.90.

²⁷⁷ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

²⁷⁸ VAD., nr.1106, vr.60, s.122.

²⁷⁹ Altun, **a.g.m.**, s.532.

²⁸⁰ VAD., nr.1147, vr.13, s.27.

ücret türbedar olan Osman görevinden feragat etmiş ve yerine Abdurrahim vazifelendirilmiştir²⁸¹.

Osmanlı vakıf müesseselerinde görevlilerin vazifeleri genellikle babadan oğula geçmekteydi. Kişinin oğlu yok ise aile fertlerinden bir başkasına da geçebilmekteydi. Ancak öncelik her zaman kişinin yakın akrabalarındadır. Ramazan 1175 / Mart-Nisan 1762 tarihinde düzenlenen evrak ile bunun açık bir örneğini görmekteyiz. İshak Fakih Türbesi'nde türbedarlık vazifesini yürüten Seyyid Süleyman vazifesinden feragat etmiş ve görev Abdülkerim Halife'ye verilmiştir. Abdülkerim Halife sekiz yıl bu vazifeyi yürüttükten sonra önceden görevinden feragat etmiş olan Lütfullah adlı kişi, oğlu Ahmet'e haber vermeden görevinden feragat ettiğini bu yüzden türbedarlık vazifesinin oğlu Ahmet'in hakkı olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine bir inceleme yapılmış ve Lütfullah halifenin oğlu Ahmet'in reşit olmaması sebebi ile görevi yürüten Abdülkerim halifenin mağdur olduğu vurgulanmış ve görev Kadızade Abdurrahman arzı ile 1 Ramazan 1175 / 26 Mart 1762 tarihinde Abdülkerim Halife'ye geçmiştir²⁸².

2.2.8. Mustafa Bey Türbesi

Mustafa Bey, II. Yakub Bey'in sübaşısı olan Hisar Bey'in oğludur. Mustafa Bey tarafından inşa ettirilen Evliya Çelebi'nin "*Beğ Cami*"²⁸³ olarak bahsettiği Saray Cami'inin içerisinde medfundur. Mustafa Bey'in vefatı ile buraya defnedilmiş ve burası türbe haline getirilmiştir. Rebiülahir 1193 / Nisan-Mayıs 1779 tarihinde Hisarbey Cami'ini yaptıran Mustafa Bey'in türbesinin vakfından karşılanmak üzere günlük üç akçe ve senelik dört müd buğday karşılığında türbedarlık vazifesini yürüten Ömer görevlendirilmiştir²⁸⁴.

2.3. Dini Müesseselerdeki Görevliler

2.3.1. Ahi Baba

Ahilik XII. yüzyılın son çeyreğinde fütüvvet anlayışı temel alınarak kurulmuş, Anadolu'ya özgü bir esnaf teşkilatıdır. Osmanlının kuruluşundan beri, bir bölge fethedildiğinde şehrin nasıl örgütleneceğini danıştıkları, sosyal hayatı

²⁸¹ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

²⁸² VAD., nr.1101, vr.2, s.5.

²⁸³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.15.

²⁸⁴ VAD., nr.1216, vr.106, s.176.

düzenleyen manevi destekçiler olarak Ahileri ve Fakıları görmekteyiz²⁸⁵. Selçuklu döneminde debbağların piri Ahi Evren zaman içerisinde tüm esnafı temsil eder duruma gelmiştir. Kırşehirde Ahi Evren Tekkesi post-nişini tüm imparatorlukta her şehirde Ahilerin reisi sayılan Ahi Babalara icazetname göndererek makamlarını onaylardı²⁸⁶.

Ahilikte mesleği gelenek halinde sürdürme ve gelenekten kopmama prensibi vardı. Usta-Çırak ilişkisi en önemli unsurlarındandır. Bir ustanın rehberliğinde gerekli eğitim alınmadan bir sanata sahip olunamazdı. Eğitim-öğretim ocağı olan Ahi teşkilatında aynı zamanda mal üretmek ve topluma hizmet etmenin gereklilikleri de öğretilirdi²⁸⁷.

Ahi Baba, debbağların şeyhidir. Esnafın en yaşlısı ve kıdemlisi arasından seçilirdi. Ahi babalık vazifesi kişinin vefat etmesi, görevinden feragat etmesi veya görev için uygun olmama durumlarında son buluyordu. Kütahya'da Ahi esnafı üzerine Ahi Baba olarak görev yapan Seyyid Ömer'in beratı Rebiülahir 1169/ Ocak-Şubat 1756 tarihinde yenilenmiş ve görevine devam etmiştir²⁸⁸.

2.3.2. Cüzhan

Cüzhan cüz okuyan demektir. Namazlardan önce Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okumakla vazifelendirilen cami görevlileridir. Alınan ücretlerin miktarı ve şekli değişiklik göstermektedir. Beratlarla bakıldığında bazı cüzhanlar sadece günlük olarak akçe alırken bazılarının ise günlük aldıkları akçenin yanında çeşitli miktarlarda senelik olarak buğday aldıkları da görülmüştür. Kütahya'da Germiyanoglu Türbesi'nde bir akçe ile cüzhanlık görevini ifa eden Hacı Mustafa'nın yeri boş kalmış ve yerine oğlu atanmıştır²⁸⁹.

Cüzhanlık görevlerinin yanında aynı zamanda farklı görevleri de yerine getirebilirlerdi. Aynı anda farklı görevlerde bulunduruldukları da görülmektedir. Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami'ine bir akçe ile cüzhan ve bir akçe ile devirhan

²⁸⁵ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2015, s.34.

²⁸⁶ İncalcık, **a.g.e.**, s. 37.

²⁸⁷ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA.*, Cilt:1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s.541.

²⁸⁸ VAD., nr.1106, vr.54, s.111.

²⁸⁹ VAD., nr.1128, vr.100, s.192.

olarak Zilkade 1122 / Aralık-Ocak 1710-1711 tarihinde İbrahim, naib Seyfullah arzı ile atanmıştır²⁹⁰.

Göreve getirilmeye önemli kıstaslar bulunmamaktadır. Genel bağlamda ailelerden devam etmektedir. Vefat durumu veya görevinden feragat etmeleri sonucu genellikle görev çocuklarına veya aileden birine geçerdi. Ağırlıklı olarak oğullarına kaldığını gördüğümüz vazifeler, kızlarına veya kızlarının oğullarına geçtiği de beratlardan anlaşılmaktadır. Kütahya'da Hüseyin Ağa vakfından alma şartı ile bir akçe ile cüzhan olan Mehmet'in yerine kızının oğlu olan İbrahim, Zilkade 1122 / Aralık-Ocak 1710-1711 senesinde cüzhan olarak vazifelendirilmiştir²⁹¹. Kütahya'da Hisar Bey Oğlu Mustafa Bey vakfından karşılanmak üzere günlüğü bir akçe olarak iki adet cüz-i şerif okuyan Avnullah Halife vefat etmiş yerine oğulları Şeyh Mehmet ve Şeyh Abdullah kardeşler babalarının yerine görevlendirilmişlerdir²⁹².

2.3.3. Çerağdar

Çerağdar, kandilci anlamına gelip mescit, cami ve diğer dini yapılarda kandilleri hazırlayıp geceleri kandilleri yakan, aydınlatmadan sorumlu olan kişidir.²⁹³ Çerağdarlık görevi babadan oğula geçtiği gibi, kişinin kendi isteği ile görevi bırakması ile de mümkündür. Kütahya'da Hoca Kasım Cami'inde günlüğü iki akçe ücret ile kayyum ve çerağdarlık vazifesini yürüten Seyyid Salih görevinden feragat etmiş ve yerine Seyyid Mustafa, Recep 1186/ Eylül-Ekim 1772 senesinde göreve atanmıştır²⁹⁴.

2.3.4. Devirhan

Camide namaz vakitlerinden önce Kur'an okumakla görevli olan kişilere Devirhan denilmekteydi²⁹⁵. Devirhanlık görevini genellikle erkeklerin yürüttüğü beratlardan anlaşılmaktadır. Kişiler aynı anda birden fazla görevi tek elden yürütebilirlerdi. Görevden ayrılma genellikle vefat ile gerçekleşmektedir. Kişilerin vefatı durumunda genel olarak gerekli şartları taşımaları halinde oğullarına, kardeşlerine ve diğer yakınlarına geçtiği görülmektedir. Bunun sebebi, bu gibi dini

²⁹⁰ VAD., nr.1131, vr.2, s.5.

²⁹¹ VAD., nr.1131, vr.2, s.5.

²⁹² VAD., nr.1101, vr.3, s.7.

²⁹³Pakalın, **a.g.m.**, s.159.

²⁹⁴ VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

²⁹⁵Pakalın, **a.g.e.**, s.436.

görevler için gerekli dini bilgiyi aile içerisinde almış olabileceklerinin düşünülmesindedir²⁹⁶.

Kütahya'da Yıldırım Bâyezid Han Cami'inde günlük bir akçe ile devirhan ve günlük bir akçe ile müezzinlik görevini yerine getiren Mustafa vefat etmiş yerine oğulları Abdulvahab ve Süleyman Rebiülevvel 1092 / Mart-Nisan 1681 tarihinde görevlendirilmiştir²⁹⁷. Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa cami'inde günlük iki akçe ile müezzin ve günlük iki akçe ile devirhan olan Ahmet, kendi isteği ile vazifesinden ayrılmış ve yerine kardeşi Hacı İsmail görevlendirilmiştir²⁹⁸.

Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami'ine bir akçe ile devirhan ve cüzhan olan Seyyid Mehmet vefat etmiş yerine oğlu Seyyid Abdülkadir, Safer 1128 / Ocak-Şubat 1716 tarihinde görevlendirilmiştir²⁹⁹.

2.3.5. Duagü

Dua okuyan, görevlendirilmediği halde okuduğu dualar karşılığında ücret alan kişidir. Diğer adı Duahan'dır. Duagüler okudukları dualar karşılığında kişilere göre farklılık gösteren ücretler almaktaydılar. Duahan ise, daha çok dini merasimler sebebi ile dua edenler için kullanılmaktadır³⁰⁰. Kütahya'da Germiyanoğlu Yakup Çelebi vakıflarından alma şartı ile dört akçe ücret alan Duagü Abdurrahim vefat etmiş yerine oğlu Halil, kadı Ahmet arzıyla Muharrem 1126 / Ocak-Şubat 1714 tarihinde görevlendirilmiştir³⁰¹.

Duagü görevine, erkekler atanabildiği gibi, kadınlar da görevlendirilebiliyordu³⁰². Erkeklerde olduğu gibi görevi kendilerinden sonra aileden biri devralabilmekteydi. Kütahya'da Germiyanoğlu Yakup Çelebi vakfından alma şartı ile günlüğü iki akçe ve iki müd cera ile duagü görevine Şerife Hatun, Muharrem 1186 / Nisan-Mayıs 1772 senesinde atanmıştır³⁰³.

Görevden ayrılmaları vefat etmeleri sonucu olduğu gibi kendileri istediklerinde de görevlerinden ayrılma hakları vardır. Aynı zamanda göreve tek bir

²⁹⁶Beydilli, **a.g.m.**, s.24.

²⁹⁷ VAD., nr.1147, vr.5, s.11.

²⁹⁸ VAD., nr.1134, vr.4, s.13.

²⁹⁹ VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

³⁰⁰Pakalın, **a.g.e.**, s.179.

³⁰¹ VAD., nr.1131, vr.2, s.6.

³⁰² Öntüğ, **a.g.m.**, s.1087.

³⁰³ VAD., nr.1114, vr.62, s.85.

kişi getirildiği gibi, aynı görevi birden fazla kişinin ifa ettiği de görülmektedir. Kütahya'da Hisar Bey Oğlu vakfından alma şartı ile senelik bir müd buğday karşılığında, duagü görevini yürüten Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Abdurrahim mutasarrıflar iken Seyyid Abdurrahman hissesinden feragat etmiş ve onun yerine Seyyid Mehmet, Kadı Ahmet Hüseyin arzıyla Ramazan 1097 / Temmuz-Ağustos 1686 tarihinde görevlendirilmiştir³⁰⁴.

2.3.6. Fatihhan

Cami ve mescitlerde, Fetih suresini okumakla görevli olan kişidir. Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Çelebi imaret vakfından karşılanma şartıyla günlüğü yarım akçe ve senelik bir müd buğday ile fatihhan olarak görevlendirilen Seyyid Osman'ın görev yeri boş olduğundan oğlu Seyyid Süleyman, Rebiülevvel 1098 / Ocak-Şubat 1687 tarihinde görevlendirilmiştir³⁰⁵.

2.3.7. Hadis-i Şerif Okuyan

Hadis, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden terimdir. Hadis-i Şerif okuyan kişi ise bu hadisleri camide halka okuyan, Osmanlı din görevlilerinden biridir. Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami'inde bir akçe ile hadis-i şerif okumakla vazifelendirilen Mehmet vefat etmiş onun yerine büyük oğlu Ali Halife naib Halil arzıyla Rebiülevvel 1138 / Kasım-Aralık 1725 tarihinde görevlendirilmiştir³⁰⁶.

2.3.8. Hafız

Hafız Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen ve camilerde hafızlık vazifesini ifa eden kişilere verilen addır. Hafızların maaşları vakıflar aracılığı ile karşılanmaktaydı. Hafız olarak dini kurumlarda görevlendirilen kişiler bu görevin yanında farklı görevleri de üstlenebilirlerdi. Aldıkları ücret kişiden kişiye farklılık göstermekteydi.

Kütahya'da Karagöz Paşa Cami'ine bir akçe ile hafız olan Seyyid Ahmet'in beratı bin yüz yirmi dört Zilhicce'sinde yenilenmiş ve görevine devam etmiştir³⁰⁷. Kütahya'da Karagöz Paşa vakıflarından almak üzere günlüğü bir akçe ile hafız

³⁰⁴ VAD., nr.1147, vr.15, s.31.

³⁰⁵ VAD., nr.1147, vr.14, s.29.

³⁰⁶ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

³⁰⁷ VAD., nr.1134, vr.5, s.16.

olarak görevlendirilen Mehmet vefat etmiş yerine oğlu Abdurrahman Halife, Kadı Seyyid Halil Efendi arzıyla 20 Zilhicce 1170 / 5 Eylül 1757 tarihiyle vazifelendirilmiştir³⁰⁸.

2.3.9. Hatip

Hatip, camide Cuma ve Bayram namazlarını kıldırarak verilen addır. Cuma günleri camide Cuma namazından önce Hutbe okur ve sonrasında Cuma namazını kıldırır³⁰⁹. Hatipler, padişah beratı ile göreve getirilirdi. Belirli bir görev süreleri bulunmuyordu. Ancak kendi isteği ile veya vefat etmesi ile görevi sona ererdi. Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami'ine beş akçe ile hatip olarak görevlendirilen İbrahim vefat etmiş yerine oğlu Şeyh Mehmet, Safer 1128 / Ocak-Şubat 1716 senesinde Naib Halil arzıyla atanmıştır³¹⁰.

Ücret karşılığında çalışmalarının yanında ücretsiz olarak da hatiplik görevini yürütenlere rastlanmıştır. Kütahya'da Hezar Dinari Cami'inde ücretsiz hatip olarak görev yapan Mustafa vefat etmiş yerine yine ücretsiz olarak oğlu Kasım, Cemazievvel 1129 / Nisan-Mayıs 1717 senesinde Naib Halil arzıyla ataması yapılmıştır³¹¹.

Bazen bir camide görevli olan hatiplerin, aynı anda farklı camilerde de görev aldıkları ve hatiplik dışında farklı görevlere de getirildikleri görülmüştür. Kütahya'da Balıklı Mahallesi Hezar Dinari Cami'inde günlüğü beş akçe ile hatip görevini yürüten Seyyid Mehmet aynı camide yine günlüğü beş akçe olarak cüzhanlık görevini yerine getirmektedir. Aynı zamanda Lala Hüseyin Paşa Cami'ine de günlüğü bir akçe ile cüzhan olarak görevlendirilen Seyyid Mehmet vefat etmiş ve yerinin boş olması ile yerine oğlu Seyyid İbrahim, Rebiülahir 1187 / Haziran-Temmuz 1773 senesinde görevlendirilmiştir³¹².

Hatiplik görevinin ailelerde babalarından kalma hisse ile kardeşler arasında görevin paylaşıldığı görülmektedir. Babalarından kalma bu hisselerden kendi istekleri üzerine feragat edebiliyorlardı. Hatipler medreselerde eğitim almış okumuş bilgili kişiler arasından seçilmekteydi. Kütahya'da Kale Cami'inde günlüğü iki akçe

³⁰⁸ VAD., nr.1106, vr.59, s.120.

³⁰⁹ Mustafa Bakır, "Hutbe", *DİA*, Cilt:8, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s.425.

³¹⁰ VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

³¹¹ VAD., nr.1131, vr.4, s.9.

³¹² VAD., nr.1115, vr.38, s.109.

ile imam ve yine günlüğü iki akçe ile hatip olan, aynı zamanda Karagöz Paşa Muallimhanesi'nde, muallim-i sıbyan olarak görev yapan iki kardeşten Mehmet kendi isteği ile hissesinden vazgeçmiş ve onun hissesi kardeşi İbrahim'e, Cemazievvel 1097 / Mart-Nisan 1686 senesinde aktarılmıştır³¹³.

2.3.10. İmam

Arapça kökenli bir kelime olan İmam terim olarak cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse anlamına gelir³¹⁴. Cemaate namaz kıldırmanın haricinde mahalleliyi ilgilendiren bütün işlerle de ilgilenir. Osmanlı Devleti'nde imamlar tüm kadrolar içinde en geniş yere sahip olan kişilerdir³¹⁵. Padişah beratı ile atanan imamların maaşları gündelik olarak hesaplanarak vakıflar tarafından ödenirdi. Kütahya'da Pirlar Mahallesi Mescidi'nde, günlüğü yarım akçe ile imam olan Mustafa'nın vefatı ile yerine Abdurrahman, Muharrem 1123 / Şubat-Mart 1711 senesinde göreve tayin edilmiştir³¹⁶.

Ücretli olarak çalışanların yanında herhangi bir ücret almadan da bu görevi üstlenen imamlar bulunmaktaydı. Kütahya'da Bölücek Mahallesi'nde bulunan Hatuniye Cami'inde ücret almadan çalışan imam Mustafa vazifesinden feragat etmiş ve onun yerine yine ücretsiz olarak Musa, Zilkade 1119 / Ocak- Şubat 1708 senesinde görevlendirilmiştir³¹⁷.

İmamlar görevlendirilirken eğitim durumları her zaman dikkate alınmazdı. Dolayısıyla babadan oğula, ya da aile fertlerinden olan kişiler göreve getirilirdi³¹⁸. Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami'ine günlüğü dört akçe ücret ile imam olarak görevlendirilen Mehmet'in vefat etmesi üzerine yerine oğlu Ali, Rebiülevvel 1126 / Mart-Nisan 1714 senesinde göreve getirilmiştir³¹⁹. Kütahya'da Hoca Kasım Mescidi'nde günlüğü dört akçe ücret ile imam olarak görev yapan Seyyid Halil ve Seyyid Salih kardeşler göreve mutasarrıf iken Seyyid Halil vefat etmiş ve yerinin boş

³¹³ VAD., nr.1147, vr.12, s.26.

³¹⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "İmam", *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakıfları Yayınları, 2000, s.180.

³¹⁵ Kemal Beydilli, "İmam", *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 182.

³¹⁶ VAD., nr.1131, vr.2, s.5.

³¹⁷ VAD., nr.1131, vr.1, s.3.

³¹⁸ Beydilli, **a.g.m.**, s.181.

³¹⁹ VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

kalması ile mevcut hissesi Receb 1184 / Ekim-Kasım 1770 de kardeşi Salih'e verilmiştir³²⁰.

İmamların görevlerinden alınmaları veya azledilmeleri belirli şartlara bağlı idi. Görevlendirmelerde haksız yere görevinden alınan kişilerin durumları tespit edilip yeniden görevlerine iade edilmeleri mümkündü. Kütahya'da Hezar Dinari tarafından yaptırılan camiye bir oda dükkân vakf eden Abdülbaki Ağa'nın şartı üzerine görevli bulunan Seyyid hafız Mehmet görevinden azledilmiş ve yerine, ahaliden Ali kendi üzerine berat ettirip günlüğü yarım akçe ile göreve başlamıştır. Ancak hafız Mehmet'in görevden azledilmesi için gerekli şartların bulunmadığı tespit edilerek Seyyid hafız Mehmet'e görevi Muharrem 1138 / Eylül-Ekim 1725 senesinde Naib Mustafa arzıyla iade edilmiştir³²¹.

Görevden alınmalarda kişinin bu görevi yerine getirebilecek özelliklere sahip olup olmadığına da bakılmaktaydı. Eğer göreve yakışmayan tutumları varsa kişi görevden alınabiliyordu. Kütahya'da Gönen Mahallesi Mescidi'nde günlüğü bir akçe ile imam olarak görevlendirilen Ömer vefat etmiş, yerine büyük oğlu İsmail Halife ve küçük oğlu İbrahim hissedar iken, küçük oğlunun imamlık mesleğine uygun olmayan davranışları sebebiyle, Seyyid Halil Efendi arzı ile İbrahim'in hissesi kardeşi İsmail'e 21 Şevval 1170 / 9 Temmuz 1757 tarihiyle bildirilmiştir³²².

Mescidin ya da caminin cemaatinin çok olması ile de atama yapıldığı görülmektedir. Kütahya'da Sultanbağı Mahallesi'nde Mehmet Efendi Mescidi'nde imam olmayıp ataması gerekli olduğundan dolayı Abdülkâdir'in naib İbrahim arzıyla, Ramazan 1121 / Kasım-Aralık 1709 senesinde ataması yapılmıştır³²³.

2.3.11. Kayyum

Camilerde temizlik işlerinden sorumlu olan kişiler ferraşlardır. Cami ve mescitlerin temizliğini yapan kişi anlamının dışında, kayyum adıyla vakıf mütevellisi olarak görevlendirildikleri de görülmüştür. Vakıf arşivlerinde, ferraşlık ve kayyumluk vazifesini genellikle aynı kişinin üstlendiği anlaşılmaktadır. Kütahya'da

³²⁰ VAD., nr.1114, vr.60, s.82.

³²¹ VAD., nr.1091, vr.112, s.188.

³²² VAD., nr.1106, vr.58, s.119.

³²³ VAD., nr.1131, vr.1, s.4.

Yıldırım Bâyezid Cami'inde günlük bir akçe ile kayyum ve ferraşlık görevini ifa eden Mustafa, H.1168/M.1754-55 senesinde yeniden atanmıştır³²⁴.

Ferraşlık görevinin dışında farklı bir görevi de üstlenen kişiler olmuştur. Kütahya'da Balıklı Mahallesi Cami'inde günlüğü üç akçe olarak müezzin ve kayyum olan Abdullah vefat etmiş yerine oğlu Ömer görevlendirilmiştir³²⁵.

2.3.12. Muvakkit

Muvakkit, vakitlerin tayinine yarayan saatlerin bakım ayarlanması ve tamirini üstlenen namaz vakitlerini ayarlayan kişilerdir³²⁶. Maaşları vakıflar aracılığıyla karşılanan muvakkitlerin senelik olarak aldıkları ücretler de mevcuttu. Muvakkit görevini üstlenen kişi aynı anda farklı görevleri de ifa edebilmekteydi. Kütahya'da İshak Fakih Cami vakıflarından karşılanmak üzere günlüğü dört akçe ve senelik iki müd galle olarak devirhan ve muvakkit cihetini yerine getiren Seyyid İbrahim vefat etmiş yerine oğlu Seyyid Ali, babasının görevini yerine getirmek için atanmıştır³²⁷.

2.3.13. Müezzin

Sözlükte, çağrıda bulunan, ezan okuyan kimse anlamına gelmektedir³²⁸. Namaz vaktinin girdiğini halka minareden ya da yüksek bir yerden duyuran kimsedir. Kütahya'da Karagöz Paşa Cami'inde günlüğü iki akçe ile müezzin olan Mustafa vefat etmiş yerine oğlu Abdullah, müezzin olarak atanmıştır³²⁹.

Osmanlı Devleti'nde birçok din görevlisinde görüldüğü gibi müezzinlerin de maaşları vakıflar aracılığı ile karşılanırdı. Aldıkları ücretin yanında belli bir miktar da senelik olmak üzere hınta(Buğday) aldıkları da görülmektedir. Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Çelebi vakfından almak üzere günlüğü bir akçe ve ilaveten senelik iki müd³³⁰ hınta ile müezzin olan Seyyid Ömer'in hissesi, Cemazielahir 1097/ Nisan-Mayıs 1686 senesinde kardeşi Seyyid İsmail'e verilmiştir.

³²⁴ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

³²⁵ VAD., nr.1147, vr.8, s.18.

³²⁶ Pakalın, **a.g.m.**, s.587.

³²⁷ VAD., nr.1147, vr.10, s.21.

³²⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Müezzin", *DİA.*, Cilt:31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.491.

³²⁹ VAD., nr.1147, vr.12, s.25.

³³⁰ İslamda ölçü birimleri bölgeler arasında çeşitlilik göstermektedir. "Müd" olarak belirtilen ölçü birimi ise her bölgede farklı değerlendirilmektedir. Hınz, Kütahya'da müd ölçü birimini ¼ irdebb olarak tanımlamıştır. Hacim olarak karşılığı ise yaklaşık olarak 112.5 litre'ye tekabül etmektedir.

Kütahya'da bazı camilerde müezzinler, müezzinlik dışında birkaç farklı vazife ile de görevlendirilmiştir. Kütahya'da Timurtaş Paşa Cami'ine günlüğü beş akçe ile naathan, müezzin ve salavathan olan Haydar vefat etmiş yerinin boş olması ile oğulları Ali ve Osman, Zilkade 1186 / Ocak-Şubat 1773 tarihinde görevlendirilmiştir³³¹.

Müezzinler göreve getirilirken eğitim durumları dikkate alınmazdı. Genellikle göreve kendilerinden sonra oğulları veya aile fertlerinden birileri getiriliyordu. Bazen de bu görevlendirilmeler şart üzerine gerçekleştiriliyordu. Kütahya'da Servi Mahallesi'nde Seyyid Hacı Süleyman Paşa Cami'ine günlüğü iki akçe ile evladiyet şartı üzerine müezzin olarak Mustafa b. Ahmet, Zilhicce 1185 / Mart-Nisan 1722 tarihinde görevlendirilmiştir³³².

Cuma Müezzini: Camide görevli olan müezzinin yanında ayrıca Cuma günleri içinde ayrı bir müezzin görevlendirilirdi. Kütahya'ya birçok eser bırakmış olan Hezar Dinari tarafından yaptırılan Sakahane Cami'ine Cuma müezzini olarak Zilkade1195/Ekim-Kasım 1781 senesinde İbrahim görevlendirilmiştir³³³. Kütahya'da Balıklı Cami'ine, bir akçe ücret ile Cuma müezzini ve bir akçe ile cüzhanlık görevini ifa eden Sadettin vefat etmiş ve yerine oğlu Mehmet, Rebiülevvel 1128 / Şubat-Mart 1716 senesinde göreve getirilmiştir³³⁴. Görevden alınmaları için herhangi bir sebep yokken görevden alınmaları durumunda, kişiler eski görevlerine yeniden atanabilmekteydi. Kütahya'da Hezar Dinar, Cami'inde hatip ve Cuma müezzini görevlerini yürüten Seyyid Mehmet'in görevden alınması için gerekli herhangi bir durum yok olduğu halde vazifesi sonlandırılmış ve Ali Halife kendi üzerine berat ettirerek görevi üstlenmiştir. Durum anlaşılınca Ali Halife görevden alınmış ve yeniden Seyyid Mehmet, Muharrem 1138 / Eylül-Ekim 1725 tarihinde görevlendirilmiştir³³⁵.

Salâ (Sela) Müezzini: Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde Hezar Dinari Cami'ine günlüğü üç akçe ile salâ müezzini olan Şeyh İsmail vefat etmiş, yerinin boş

Detaylı bilgi için, **bkz:** Walther Henz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s.57.

³³¹ VAD., nr.1115, vr.37, s.108.

³³² VAD., nr.1114, vr.62, s.85.

³³³ VAD., nr.1216, vr.106, s.177.

³³⁴ VAD., nr.1131, vr.3, s.8.

³³⁵ VAD., nr.1091, vr.112, s.188

olması ile yerine oğulları Şeyh Süleyman ve Şeyh Tahsin, Zilhicce 1185 / Mart-Nisan 1772 tarihinde göreve getirilmiştir³³⁶.

2.3.14. Naathan

Naat kelimesi, bir şeyin niteliklerini övme nitelik, vasıf anlamında kullanılır. Hz. Muhammed'i konu edinen ve onu öven şiirlerdir³³⁷. Naathan, Osmanlı'da cami ve mescitlerde bu şiirleri okuyan kişilere verilen addır. Kütahya'da Mehmet Ffendi Cami'inde üç akçe ücret ile naathan olarak görevlendirilen Ömer'in beratı Rebiülevvel 1191 / Nisan-Mayıs 1777 tarihinde yenilenmiş ve vazifesine devam etmiştir³³⁸. Kütahya'da Timurtaş Paşa Cami'inde günlüğü beş akçe ile naathan, salavathan ve müezzin olarak görevlendirilen Haydar vefat etmiş ve görev oğulları Ali ve Osman'a, Zilkade 1186 / Ocak-Şubat 1773 tarihinde geçmiştir³³⁹.

2.3.15. Noktacı

Noktacı, Kur'an cüzlerini okumakla görevli olan kişilerin önüne Kur'an-ı getiren, düzeni sağlayan, ve toplayan cüzü okuyan kişinin kaldığı yere nokta işareti koyarak kişiler gelmediği zamanlarda nerede kaldığının unutulmasını engelleyen, aynı zamanda sahtekarlık yapılmasını da önleyen din görevlisidir³⁴⁰. Kütahya'da hurufat kayıtları incelendiğinde birçok kişinin noktacı olarak vazifelendirildiği ve özellikle noktacı görevlilerinin daha çok camilerde yer aldığı görülmektedir.

Noktacıların aldıkları ücret kişiden kişiye göre değişiklik gösterebilirken, aynı anda birden fazla görevi üstlenebildikleri, görevin vefat durumunda babadan aile fertlerine geçtiği ve maaşlarının vakıflar aracılığı ile karşılandığı görülmektedir. Kütahya'da Hisar Bey Cami'inde iki akçe ile müezzin ve bir akçe cüz ve bir akçe ile noktacılık hizmetlerini ifa eden Süleyman vefat etmiş yerine oğulları Şakir ve Hasan, Şaban 1168 / Mayıs-Haziran 1755 tarihinde görevlendirilmiştir.

³³⁶ VAD., nr.1114, vr.62, s.85.

³³⁷ Mustafa Çiçekler, "Na't", *DİA.*, Cilt:32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.435.

³³⁸ VAD., nr.1216, vr.106, s.176.

³³⁹ VAD., nr.1115, vr.37, s.108.

³⁴⁰ Mustafa Güldal, "Lala Hüseyin Paşa Vakfiyesinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2001, s.39.

2.3.16. Salavathan

Sözlükte, dua, tazim, rahmet gibi anlamlara gelen salat kelimesinden gelir. Çoğulu salavat'tır. Salavat, Cuma, bayram ya da sabah namazı vaktinin yaklaşması gibi önemli bir olayı duyurmak üzere minareden yüksek sesle okunmasıdır³⁴¹. Osmanlı'da bu görevi yerine getiren kişilere salavathan adı verilmekteydi. Kütahya'da Balıklı Cami'inde bir akçe ile Cuma müezzini ve bir akçe ile salavathan olarak görevlendirilen Hasan yerine Mehmet Ali, Şevval 1123 / Kasım-Aralık 1711 tarihinde görevlendirilmiştir³⁴².

Görev yerinin boş olması durumunda, kişinin yerine bir kişi geçebildiği gibi, göreve aynı anda iki kişi de atanabiliyordu. Kütahya'da Balıklı Cami'inde bir akçe ile salavathan olarak vazifelendirilen Şeyh İsmail vefat etmiş, yerinin boş olmasından dolayı oğulları Şeyh Tahsin ve Şeyh Süleyman arasında salavathanlık vazifesine Rebiülevvel 1186 / Haziran-Temmuz 1772 senesinde atanmışlardır³⁴³.

2.3.17. Ser-Mahfil

Ser-Mahfil son cemaat yerinde namaz kılan halka imamın tekbirlerini tekrar etmek için bulunan görevlidir³⁴⁴. Ser ve Mahfil kelimerinin anlamlarına bakıldığında Ser kelimesi baş anlamında kullanılmaktadır. İki kelimenin bir arada kullanılması Ser-Mahfil'in müezzinlerin başı anlamında kullanıldığı söylenebilir. Kütahya'da Karagöz Paşa Cami'ine bir akçe ile Ser-Mahfil ve bir akçe ile müezzin Ali görevlendirilmiştir³⁴⁵. Kütahya'da ücretini Yıldırım Bâyezid Han Cami'inin vakıflarından karşılanmak şartı ile günlüğü bir akçe ile devirhan ve bir hisse vazife ile ser-mahfil olan Seyyid Mehmet vefat etmiş, yerine oğlu Abdülbaki, Cemazievvel 1098 / Mart-Nisan 1687 tarihinde görevlendirilmiştir³⁴⁶.

Din görevlilerinin görevden alınmaları vefat üzerine gerçekleştiği gibi, kişinin kendi isteği ile görevden çekilmesi de mümkündür. Kütahya'da Karagöz Paşa

³⁴¹ Mehmet Suat Mertoğlu, "Selat-ü Selam", *DİA.*, Cilt:36, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.23-24.

³⁴² VAD., nr.1131, vr.2, s.5.

³⁴³ VAD., nr.1114, vr.62, s.86.

³⁴⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.382.

³⁴⁵ VAD., nr.1128, vr.99, s.190.

³⁴⁶ VAD., nr.1147, vr.14, s.30.

Cami'ine bir akçe ücret ile ser-mahfil ve bir akçe ile müezzin olan Ali görevinden kendi isteği üzerine ayrılmıştır³⁴⁷.

2.3.18. Şeyh

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda Ahi teşkilatında, tasavvufi ve fütüvvet yönünden yetersiz, ehli olmayan grupların yer alması sonucunda, önceleri Ahi zaviyelerinde toplanan sanatkârlar sonraları her esnaf için benzeri bir teşkilatla ayrı ayrı toplanan loncalarda bir araya gelmeye başlamışlardır. Bu loncalardaki esnaf tarafından seçilen kişiye Şeyh adı verilmiştir³⁴⁸. Kütahya'da çarşıda bulunan her esnaf grubunun ayrı bir şeyhi bulunmaktaydı. Kütahya'da tütüncü esnafının şeyhi olan Seyyid İbrahim Halife'nin berati, Rebiülahir 1169/Ocak-Şubat 1756 senesinde yenilenmiş ve görevine devam etmiştir³⁴⁹.

Ayrı ayrı her meslek grubunun bir şeyhi olmasına karşılık, birkaç esnaf grubunun üzerine tek bir Şeyh de olabiliyordu. Kütahya'da terziyan ve kürkçiyân, sarrafının şeyhi olan Seyyid Hasan kendi rızasıyla vazifesinden ayrılmış yerine Şeyh Ahmet, naib Mehmet arzıyla, Ramazan 1179/ Şubat-Mart 1766 tarihinde göreve başlamıştır³⁵⁰.

2.3.19. Temcidhan

Temcidhan, sabah namazından önce minarede Arapça ilahileri belli bir makamdan okuyan görevliye verilen addır³⁵¹. Temcidhanlık görevi babadan oğula geçmekte olup oğlu olmayanlarda aile içerisindeki akrabalar görevi ifa ediyorlardı. Temcidhanlık görevinin yanında aynı zamanda farklı vazifeleri de üstlendikleri anlaşılmaktadır. Aldıkları ücretler kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Kütahya'da Yıldırım Bâyezid Han'ın bina eylediği Ulu Cami'de günlüğü iki akçe ile temcidhan ve günlüğü bir akçe ile devirhan olan Mehmet vefat etmiş yerine Halil, Şaban 1185 / Kasım-Aralık 1771 tarihinde vazifeye getirilmiştir³⁵².

Görevlinin aldığı ücret, çoğunlukla vakıflardan karşılanmaktaydı. Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami'inde temcidhan, cüzhan, sermahfil, devirhan gibi

³⁴⁷ VAD.,nr.1128, vr.99, s.190.

³⁴⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1560)*, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.193.

³⁴⁹ VAD., nr.1106, vr.54, s.111.

³⁵⁰ VAD., nr.1101, vr.7, s.16.

³⁵¹ Develioğlu, a.g.e., s.1287.

³⁵² VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

görevlerde vazifelendirilen Seyyid Osman'ın ücreti Seyyid Nurettin vakfından karşılanmıştır³⁵³.

2.3.20. Türbedar

Türbedar, türbeyi bekleyen ve türbe hizmetlerinde vazifelendirilen din görevlilerindedir. Türbelerde görevden alınma vefat ve görevinden kişinin feragat etmesi ile oluyordu. Kütahya'da İshak Fakih Türbesi'ne türbedar olan Osman görevinden feragat etmiş ve yerine günlük iki akçe ve senelik iki müd galle ile Seyyid Osman, Rebiülahir 1168 / Ocak-Şubat 1755 senesinde atanmıştır³⁵⁴. Kütahya'da İshak Fakih Türbesi'ne günlüğü bir akçe ve senelik bir miktar para ile türbedar olarak görevlendirilen Seyyid Süleyman görevinden feragat etmiş ve yerine Abdülkerim Halife görevlendirilmiştir. Sekiz sene bu görevde kalan Abdülkerim Halife'den önce görevi ifa eden Seyyid Ahmet görevinden feragat ederken oğlunun haberi olmadığını belirterek görevin Abdülkerim'den alınıp oğluna verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Abdülkerim görevden alınmıştır. Ancak Seyyid Ahmet'in oğlunun reşit olmadığı anlaşılınca mağdur olan görevin eski sahibi Abdülkerim Halife, 21 Ramazan 1175 / 15 Nisan 1762 tarihinde yeniden vazifelendirilmiştir³⁵⁵.

2.3.21. Vaiz

Vaiz, camilerde veya mescitlerde cemaate vaaz ve dini nasihatte bulunan cami görevlisidir³⁵⁶. Vaizler diğer görevlilerde olduğu gibi padişah beratı ile görevlendirilir. Görevlerin el değiştirmesinde görevde bulunan aileden devam ettiğini görmekteyiz. Kütahya'da Hisarbey oğlu Cami'nde günlüğü iki akçe ile Süleyman, Cemazievvel 1097/Mart-Nisan 1686 senesinde vaiz olarak görevlendirilmiştir³⁵⁷.

Vaizlerin maaşları günlük olarak vakıflar tarafından karşılanır. Bunun yanında görevlendirildikleri kurumun vakfından senelik olarak buğday aldıkları da görülmüştür. Vaizlerin belirli bir görev sürelerinin olmadığı, işi bırakmasıyla veya vefat etmesi ile sona erdiği beratlardan anlaşılmaktadır. Kütahya'da İshak Fakih Cami'inde günlüğü iki akçe ile ve senelik bir müd buğday alan Mehmet vefat etmiş

³⁵³ VAD., nr.1216, vr.103, s.171.

³⁵⁴ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

³⁵⁵ VAD., nr.1101, vr.2, s.5.

³⁵⁶ Öntüğ, **a.g.m.**, s.434.

³⁵⁷ VAD., nr.1147, vr.12, s.26.

yerine büyük oğlu Ahmet, Zilkade 1097 / Eylül-Ekim 1686 senesinde vaiz olarak görevlendirilmiştir³⁵⁸.

2.3.22. Zaviyedar

Küçük tekkelerde oturan şeyhlere verilen addır³⁵⁹. Zaviyelerde görevlendirilirler. Alınan ücret kişiden kişiye göre değişiklik göstermektedir. Görevin sona ermesi durumu vefat ile gerçekleştiği gibi kişinin kendi rızası ile de gerçekleşebilmektedir. Kütahya'ya dair vakıf arşivlerinde erkeklerin yanı sıra kadınların da zaviyedar olarak görevlendirildiği beratlardan anlaşılmaktadır. Kütahya çevresinden Etrafşehir nahiyesindeki İnni köyünde Evren Zaviyesi'ne Havva Hatun, Zilkade 1088/Aralık-Ocak 1677-78 senesinde vazifelendirilmiştir³⁶⁰. Kütahya'da Ahi Mustafa Zaviyesi'nin zaviyedarlığı kimse üzerine olmadığından ve zaviyedar ataması gerekli olduğundan günlük bir akçe ücret ile Şeyh Hasan, Rebiülevvel 1131 / Ocak-Şubat 1719 senesinde atanmıştır³⁶¹.

Zaviyedarlık vazifesi genellikle aile içerisinde babadan oğula veya kardeşlere geçmesinin yanında bu durum zamanında vakfin evladiyet şartının olmasıyla da gerçekleşebilmekteydi. Aile içerisinde görevi almak istemeyen olursa bir başkasının görevlendirilmesi de mümkündür. Kütahya'da Bölücek Mahallesi'nde Gözüm Şeyh Zaviyesi'ne zaviyedar olarak Ahmet Halife, Cemazielahir 1171 / Şubat-Mart 1758 tarihinde görevlendirilmiştir³⁶².

³⁵⁸ VAD., nr.1147, vr.13, s.28.

³⁵⁹İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2006, s.1859.

³⁶⁰ VAD., nr.1216, vr.102, s.169.

³⁶¹ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

³⁶² VAD., nr.1106, vr.60, s.122.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM KURUMLARI VE GÖREVLİLER

3.1. Mektepler

Kelime anlamı ile yazı yazmanın öğretildiği yer olan mektepler; İslam ülkelerinde temel eğitimin verildiği yer anlamındadır. Abbasiler devrinde, “Küttap” adı ile anılan mektepler için Karahanlılar ve Selçuklular’da “Sıbyan Mektebi” adı kullanılmıştır³⁶³.

Osmanlı Devleti’nin klasik eğitim anlayışında çocuklara okuma-yazmanın ve dört işlemin öğretildiği, dini bilgilerin verildiği temel eğitim kurumlarına, dârü’t-talim, mektephane, muallimhane ve dârü’t-ilm denilmekteydi. Halk arasında ise bunlar, sıbyan mektebi ve mahalle mektebi olarak bilinirdi³⁶⁴. Bu okullar hemen hemen her köy ve her mahallede 5-6 yaşlarında çocukların devam ettikleri ve genellikle cami bitişiğinde yer alan eğitim kurumlarıydı³⁶⁵. Mekteplerin hocalarına muallim yardımcılara kalfa denilmektedir³⁶⁶.

Mektepler vakfiyelerinde belirtildiği üzere karma veya kız ve erkek çocuklar için ayrı binalarda bulunabilirdi. Vakıf sistemi ile kurulan ve yürütülen bu mekteplerin çalışma prensipleri vakfiyelerinde yazılmış olmasına rağmen farklılıklar gösterebilirdi. Müslüman olan her ailenin çocuğu bu okullara gidebilirdi.

Öğretmenler, medrese eğitimi görmüş ya da okuma yazma bilen imam, müezzin veya kayyum vb. kişiler arasından seçilirdi. Kesin olarak belirlenmiş bir ders programları olmamakla birlikte, edindiğimiz bilgiler doğrultusunda mekteplerde Elifba, Kur’an-ı Kerim talimi, bazı surelerin ezberletilmesi, temel ilmiyal bilgileri, tecvid, yazı yazma ve dört temel aritmetik işlem öğrencilere öğretilmeye çalışılmaktadır. Mekteplerden mezuniyet yaşının belirtilmemesine rağmen mezun olmak için Kur’an-Kerim’i bir defa hatmetme şartı vardır³⁶⁷.

³⁶³ Nebi Bozkurt, “Mektep”, *DİA.*, Cilt:29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 5-6.

³⁶⁴ Murat Öntüğ, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Damat İbrahim Paşa’nın Nevşehir’deki Vakıf Eserlerinin Durumu Hakkında” *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, s. 1080.

³⁶⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.71.

³⁶⁶ Cahit Baltacı, “Osmanlılar’da Mektep”, *DİA.*, Cilt: 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s.6-7.

³⁶⁷ Ekmelettin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2014, s.231.

Kütahya şehri, Osmanlı Devleti'nden önce Germiyanogulları Beyliği'nin merkezi konumundadır. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Yıldırım Bâyezid döneminde Anadolu Beylerbeyliği teşkilatı oluşturmuş ve merkez olarak Kütahya seçilmiştir. Şehir kuruluşu itibariyle eski bir yerleşim yeri olması ve önemli devletlere başkentlik yapması sebebi ile imar faaliyetlerinin geliştiği ve içerisinde birçok mektep ve medrese barındıran bir yerleşim yeri olmuştur.

3.1.1. Ahmet Paşa Muallimhanesi

Mektep, Börekçiler Mahallesi'nde bulunmaktadır. Anadolu Eyalet valisi olarak görev yapan Osman Paşazade Ahmet Paşa mektebin banisidir. Zilhicce 1177 / Haziran 1764 tarihinde atama ile muallim-i sıbyan olan Mehmet görevinden feragat etmiş ve beratı Mustafa'ya verilmiştir³⁶⁸. Mekteplerde muallimin olmaması durumunda imamlar da muallim olarak görevlendirilebiliyordu. Zilhicce 1177 / Haziran 1764'de Osman Paşazade Ahmet Paşa Muallimhanesi'ne, muallim olmadığından Celal Çelebi Mescidi'nde imam olarak günlüğü iki akçe ile görev yapan Mehmet, muallim-i sıbyan olarak atanmıştır³⁶⁹.

3.1.2. Fatma Hatun Mektebi

Mektep, Kütahya Balıklı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mehmet Efendi Cami'i avlusunda bulunmaktadır. Banisi Fatma Hatun'dur. Mektepde Cemazilahir 1168 / Mart- Nisan 1755'de günlük altı akçe ile muallim-i sıbyanlık vazifesine Seyyid Ahmet görevlendirilmiştir³⁷⁰. Rabiülahir 1180 / Eylül-Ekim 1766 tarihinde Fatma Hatun Muallimhanesi'ni tamir ederek günlüğü bir akçe ile cüzhan olan İsmail Kasım'ın yerinin boş olmasıyla Mehmet bin Yusuf vazifelendirilmiştir³⁷¹. Rebiülahir 1168 / Ocak-Şubat 1755 tarihinde Fatma Hatun Mektebi'nde evladiyet üzerine üç akçe ile mütevellî olan Feyzullah, Abdurrahman, Hatice ve Ayşe kardeşlere verilmiştir³⁷².

³⁶⁸ VAD., nr.1101, vr.5, s.12.

³⁶⁹ VAD., nr.1101, vr.6, s.13.

³⁷⁰ VAD., nr.1106, vr.51, s.105.

³⁷¹ VAD., nr.1101, vr.8, s.17.

³⁷² VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

3.1.3. Hacı Pir Muallimhanesi

Mektep Kütahya'da Hacı Ahmet Mahallesi Mescidi yakınında bulunmaktadır. Mektebin banisi, Hacı Pir lakabıyla bilinen hayır sahiplerindendir. Zilhicce 1175 / Haziran- Temmuz 1762 tarihinde muallimhanede günlük iki akçe ile muallim-i sıbyan ve günlük yarım akçe ile vakfın mütevellisi olan Osman vefat etmiş yerine oğulları Ahmet, Halil ve Salih Halife'ler vazifelendirilmiştir³⁷³. Safer 1176 / Ağustos- Eylül 1762 tarihinde günlüğü iki akçe ile muallim-i sıbyan ve yarım akçe ile mütevellisi olan Ahmet, Halil ve Salih adlı kardeşler görevliyken Salih vefat etmiş ve hissesi kardeşleri Ahmet ve Halil'e naib Mehmet arzıyla atanmıştır³⁷⁴. Muharrem 1178/ Temmuz 1764 tarihinde halk tarafından Hacı Ahmet Mektebi olarak da bilinen muallimhanede Hacı Hüseyin ve İbrahim mutasarrıflar iken beratları olmadığından dolayı üzerlerine berat yaptırılmıştır³⁷⁵.

3.1.4. Haznedar Mehmet Ağa Mektebi

Kütahya'da Saray Mahallesi'ndedir. Mektebin banisi Haznedar Mehmet Ağa'dır. Hisar Bey Oğlu Mustafa Bey Cami yakınında mektebin vakfi bulunmaktadır. Vakfın mütevellileri Ahmet Behçet ve Mehmet isimli kardeşler vefat etmiş ve yerlerine gelecek kişilerin aileden olması şartı olduğundan dolayı Ahmet Behçet'in küçük oğlu Osman Halife, Cemazielahir 1076 / Aralık- Ocak 1665-1666 tarihinde babasının beratı ile görevlendirilmiştir³⁷⁶.

Mektepte, Rebiülahir 1169 / Ocak-Şubat 1756 senesinde günlüğü beş akçe ile muallim-i sıbyan Seyyid Halil görevinden feragat etmiş yerine Mustafa atanmıştır³⁷⁷. Safer 1172 / Ekim-Kasım 1758 tarihinde, muallim olan Mustafa kendi rızası ile görevinden ayrılmış ve yerine Halil Halife günlüğü beş akçe ile muallimlik vazifesine devam etmiştir³⁷⁸.

3.1.5. Hisar Bey Oğlu Muallimhanesi

Mektep, Balıklı Mahallesi'ndedir. Banisi Hisar Bey oğludur. Recep 1172 / Şubat-Mart 1759 tarihinde Mektepte günlüğü altı akçe ile muallim-i sıbyan olan

³⁷³ VAD., nr.1101, vr.2, s.6.

³⁷⁴ VAD., nr.1101, vr.2, s.6.

³⁷⁵ VAD., nr.1101, vr.6, s.14.

³⁷⁶ VAD., nr.1101, vr.3, s.8.

³⁷⁷ VAD., nr.1106, vr.55, s.112.

³⁷⁸ VAD., nr.1106, vr.62, s.126.

Seyyid Ahmet Halife vefat etmiş ve yerinin boş olmasından dolayı başka bir Seyyid Ahmet Halife muallimlik görevini devam ettirmiştir³⁷⁹. Cemazielahir 1168 / Mart-Nisan 1755 tarihinde muallim olan Seyyid Ahmet, günlük altı akçe almaktaydı³⁸⁰.

3.1.6. Karagöz Paşa Muallimhanesi

Kütahya'da 1505-1511 senelerinde Anadolu Eyalet Valisi olarak görev yapan Karagöz Ahmet Paşa tarafından İnşasına başlanmıştır. Paşa'nın Şahkulu isyanında vefat etmesi ile vasiyeti doğrultusunda cami, medrese ve sıbyan mektebi Şah-ı Devran B. Abdullah tarafından tamamlanmıştır. Hamza Güner eserinde, Üstü kemerli kapısının üzerindeki kitabesini şöyle aktarmaktadır;

-Esbak Anadolu Valisi şehid i Said karagöz paşa kableşehade harem-i ismetlerine vaki olan vaziyetleri üzerine,

-Hicret-i Nebeviyenin dokuz yüz onbeşsaline müsadif olan tarihte işbu cami-i şerif ve medrese-i Münif,

-Ve mekteb-i latif bina ve ihya edilmiş olduğu Rabbim falebilhayıreyliyeamin.

Sene **H.915-M.1509-10**³⁸¹.

Kütahya'da Karagöz Paşa Mektebi'nde günlüğü iki akçe ücret alarak muallim olan İbrahim ve Mehmet mutasarrıflar iken Mehmet hissesinden feragat etmiş ve hissesi kardeşi İbrahim'e Cemazielahir 1097 / Nisan-Mayıs 1686 senesinde verilmiştir³⁸². Muallimhanede kişi aynı zamanda başka bir görevi de üstlenebiliyordu. Şaban 1075 / Şubat-Mart 1665 tarihinde Karagöz Paşa Mektebi'nde üç akçe ile muallim-i sıbyan ve bir akçe ile halifesi olan Seyyid Said Mehmet Halife kendi rızasıyla görevden ayrılmış yerine, Mustafa Halife vazifeye getirilmiştir³⁸³.

³⁷⁹ VAD., nr.1106, vr.64, s.129.

³⁸⁰ VAD., nr.1106, vr.51, s.105.

³⁸¹Güner, **a.g.e.**, s.30.

³⁸² VAD., nr.1147, vr.12, s.26.

³⁸³ VAD., nr.1101, vr.1, s.4.

3.1.7. Lala Hüseyin Paşa Muallimhanesi

Lala Hüseyin Paşa, II. Selim'in lalasıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı ile II. Selim tahta çıkmış, lalası Hüseyin Paşa ise Kütahya'da Anadolu Eyalet Valisi görevini yürütmüştür. Cami ve hamamın kitabesi bulunamamıştır. Cami ve hamamın Lala Hüseyin Paşa tarafından 1566'da inşasına başlanıp 1568 tarihinde tamamlandığı bilinmektedir. Muallimhane'nin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Cami yakınında bulunan muallim mektebinin banisine vakıf kayıtlarında rastlanmamıştır. Kayıtlarda Lala Hüseyin Paşa bina eylediği cami kurbindeki mektep olarak geçmektedir. Cami'in paşa tarafından yaptırıldığını bilmekle beraber mektebin banisine ulaşılmamıştır. Ancak cami'in yakınında bulunan Sıbyan Mektebi'nin yerini, cami avlusunda meftun olan Talip Paşa bağışlamıştır³⁸⁴.

Kütahya'da Lala Hüseyin Paşa Cami yakınındaki mektepte günlüğü dört akçe ile muallim-i sıbyan vazifesini yürüten Ali vefat etmiş yerine Seyyid Ali Halife, naib Mehmet arzı ile Rebiülevvel 1138 / Kasım-Aralık 1725 tarihinde görevlendirilmiştir³⁸⁵.

3.1.8. Sevim Hatun Mektebi

Evliya Çelebi'nin eserinde, Kancıklar Mahallesi³⁸⁶ olarak bahsettiği Hurufat defterlerine göre ise Dükkâncıklar Mahallesi'nde bulunan caminin avlusunda bulunan bir mekteptir. Banisi bilinmemekle beraber Sevim Hatun olduğu düşünülebilir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Safer 1199 / Aralık- Ocak 1784-1785 tarihlerinde Dükkâncıklar Mahallesi Cami avlusunda bulunan Sevim Hatun'un vakf ettiği mektepten olmak üzere günlük iki akçe ücret ile muallim-i sıbyan olan Abdurrahman görevinden feragat etmiş ve yerine Mehmet vazifelendirilmiştir³⁸⁷.

3.1.9. Şhreküstü Muallimhanesi

Mektep, Şhreküstü Mahallesi'nde bulunmaktadır. Banisi bilinmemektedir. Mektep adını bulunduğu mahalleden almaktadır. Rebiülevvel 1176 / Eylül- Ekim 1762 tarihinde günlüğü bir akçe ile muallim-i sıbyan olarak görev yapan Avnullah

³⁸⁴ Güner, a.g.e., 36.

³⁸⁵ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

³⁸⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s.14.

³⁸⁷ VAD., nr.1113, vr.56, s.141.

vefat etmiş yerine oğulları Şeyh Abdullah ve Mehmet Halife babalarının beratı ile muallim-i sıbyan olarak görevlendirilmiştir³⁸⁸.

3.2. Medrese

Sözlükte; okumak, anlamak, bir metni öğrenmek, ezberlemek için tekrarlamak anlamına gelen ders kökünden gelen çoğulu “Medaris” olan bir mekân adıdır³⁸⁹. İslam eğitim sisteminin temelini teşkil eden medrese Osmanlı döneminde fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler kaydetmiştir. Medrese, bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden İslami kimliği sebebiyle sadece müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumudur³⁹⁰.

Medreselerin kuruluş esası “Fıkıh” ilmini öğrenmektir. Selçuklular döneminde fıkıhla birlikte, Kur’an, Tefsir, Hadis, Kelam ve diğer ilimlerin okutulduğu ilk medrese Selçuklu’nun merkezi Nişabur’da kurulmuştur. XI. yüzyılda Nizamiye medreseleri fakih yetiştirmek üzere kurulmuştur. Ancak Nizamiye Medreseleri ile ilk defa öğrencilerin yeme-içme, barınma gibi ihtiyaçlarını da karşılayan teşkilatlı bir medrese anlayışı geliştirilmiştir³⁹¹. Medreselerin derecelendirilmesinde herhangi bir sistem bulunmamaktadır. Osmanlı dönemi öncesi medreseler, müderrislerin ilmi kabiliyetlerine göre şöhretlenmiştir. Temel eğitimini tamamlayan kişiler istedikleri alanda ihtisaslarını yapmak için o bilim dalında tanınmış müderrislere giderek onlardan eğitim alıp icazetname alırlardı. İcazetnamelerde okunan medresenin değil alınan derslerin içerikleri ve icazetnameyi veren müderrislerin isimleri yer alırdı³⁹².

Osmanlı Devleti’nde yeni fethedilen yerlere medrese yapımına önem verilmiştir. Bu durum sadece eğitim amacına yönelik olmamış İslam dininin ve kültürünün yaygınlaşmasına yönetim-toplum uzlaşmasını sağlayacak amaçların da gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur. Balkanların fethi ile burada birçok medrese

³⁸⁸ VAD., nr.1101, vr.3, s.7.

³⁸⁹ Nebi Bozkurt, “Medrese” *DİA.*, Cilt:28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.323.

³⁹⁰ Mehmet İspirli, “Medrese”, *DİA.*, Cilt: 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s.327.

³⁹¹ Küçükdağ, **a.g.m.**, s.180.

³⁹² İhsanoğlu, **a.g.e.**, s.233.

inşa edilmiştir. Balkanların yanında Anadolu’da hatta köylerde dahi birçok medrese yapıldığı kaydı bulunmuştur³⁹³.

Yüksek seviyelerde eğitimin gerçekleştirildiği medreseler genellikle bir dersane ve talebe hücrelerinden oluşmaktaydı. Medreselerin yanına hamam, imaret, kütüphane gibi yapıların da inşa edildiği görülmektedir. Padişah, devlet adamları veya hayırsever kişiler tarafından inşa ettirilen medreselerin mutlaka bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyelerde, medresenin işleyiş biçimi, görevliler ve bunların alacakları günlük maaşlar yer almaktadır.

Medreselerde eğitimin belirli bir süresi bulunmamaktadır. Daha çok öğrencinin başarısına bağlıdır. Medrese eğitimlerinin son basamağı Sahn-ı Seman Medreseleri’dir. Bu medreselere geçmek için en az üç yıl eğitim almış olma şartı vardır³⁹⁴.

Kütahya kuruluşu itibariyle eski bir şehirdir. Beylikler döneminde Germiyanoğulları beyliğine merkezlik yapmış, Osmanlı Devleti’ne katılmasından sonra Kütahya Anadolu Beylerbeyi’nin merkezi olmuştur. Şehrin bu durumu gelişimine katkı sağlamıştır. Evliya Çelebi eserinde Kütahya’da bulunan medreselerden bahsetmiştir³⁹⁵.

3.2.1. Balaban / Nallı Medresesi

Medrese, Lala Hüseyin Paşa Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Balaban Medresesi için Germiyanoğlu Taş Vakfiyye’de Balabaniye Medresesi müderris ve öğrencileri için para ayrılması, bu medresenin Germiyanoğulları zamanında yapılmış olduğunu düşündürmektedir. Hangi tarihte yapıldığı bilinmeyen medresenin muhtemelen 1390 senesinden önce Süleyman Şah Çelebi zamanında yapılmış olacağı düşünülebilir³⁹⁶.

Bu medreseden günümüze bir iz ulaşamamıştır. Bakımsızlık ve ilgisizlikten yıkılmıştır.

³⁹³İşpirli, **a.g.m.**, s.327-328.

³⁹⁴İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi IX.*, Sayı:1, Ankara: Sevinç Matbaası, 2008, s.234.

³⁹⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.16.

³⁹⁶ Kalyon, **a.g.e.**, s.211.

Araştırmamıza kaynaklık eden Vakıf Arşiv kayıtlarında medrese olarak kullanıldığını gördüğümüz bir yapıdır. Medresenin ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli vakıfları vardır. Ramazan 1169 / Mayıs- Haziran 1756 tarihinde Balaban Paşa Medresesi'nde ücretini vakfından karşılamak şartıyla günlüğü beş akçe ile hoca olarak Haydar Halife görevlendirilmiştir³⁹⁷. Kurumlarda tek bir görevde vazifelendirilenler olduğu gibi birden fazla vazifede de görevli olan kişiler bulunmaktadır. Kütahya'da Balaban Paşa Medresesi'nde, vakfından karşılanmak üzere günlüğü beş akçe ile müteveli, bir akçe ile cabi ve bir akçe ile nazır ve bir akçe ile ferraş ve bir akçe ile bevvap ve üç akçe ile talebe-i ulum hizmetlerini yürüten Ali ve Osman, Rabiülevvel 1200 / Ocak 1786 tarihinde görevli iken Ali vefat etmiş ve hisseleri Ali'nin oğlu Seyyid Mustafa'ya verilerek görevlendirilmiştir³⁹⁸. Cemazielahir 1126 / Haziran- Temmuz 1714 tarihinde mud olarak görevlendirilen Seyyid Mustafa, Balaban Paşa vakfından almak şartı ile günlük bir buçuk akçe ücret almaktaydı³⁹⁹.

3.2.2. Dârü'l-Hadis

Hadis öğrenimi için kurulan medrese anlamındadır. Anadolu'da inşa ettirilen ilk Dârü'l-hadis Çankırı'da Selçuklu atabeylerinden Cemalettin Ferruh b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır. İlk devir Osmanlı Dârü'l-hadis'lerinin en meşhuru, II. Murat zamanında Edirne'de yaptırdığı Dârü'l-hadis Medresesi bu yapılar üzerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Kütahya'da Ulu Cami giriş kapısının karşısındaki Sakahane'nin yakınlarında inşa edilen Dârü'l-Hadis binası kayıtlarına vakıf arşivlerinden ulaşılmıştır⁴⁰⁰. Kütahya'da Osman Paşazade Ahmet Paşa tarafından inşa edilen Dârü'l-hadis Muallimhanesi'nde muallim-i sıbyan olarak görevlendirilen Seyyid Musa'nın beratı Rebiülahir 1175 / Ekim-Kasım 1761 tarihinde yenilenmiştir⁴⁰¹.

3.2.3. Dârü'l-Kurra

Yer, mekân, ev gibi anlamlara gelen “dar” ile okuyan anlamındaki “Kari” kelimesinin çoğulu olan “Kurra” gelimelerinden meydana gelen Dârü'l-kurra,

³⁹⁷ VAD., nr.1106, vr.56, s.114.

³⁹⁸ VAD., nr.1113, vr.57, s.144.

³⁹⁹ VAD., nr.1131, vr.3, s.7.

⁴⁰⁰ VAD., nr.1147, vr.6, s.13.

⁴⁰¹ VAD., nr.1101, vr.1, s.3.

Kur'an-ı Kerim'in okutulduğu bir kısmı veya tamamının ezberletildiği kıraatlerin talim ettirildiği mekteplere verilen isimlerdir⁴⁰².

Dârü'l-kurra'lar genellikle küçük ya da büyük kapsamlı külliyein içinde yer almaları ya da bir cami veya medresenin yanında yer almaları gibi özellikleri vardır. Ancak Kütahya'da inşa edilen Cafer Paşa Dârü'l-kurra'sı tasarımı açısından olduğu gibi bu yönleriyle de farklılık arz etmektedir⁴⁰³.

Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde bulunan bu yapı, H.987-990/M.1579-1582 yılları arasında Anadolu Beylerbeyi olarak Kütahya'da vazifeli olan Cafer Paşa tarafından yaptırılmıştır. Vakıf arşivlerinden de yapının Cafer Paşa tarafından yaptırıldığını anlamaktayız⁴⁰⁴. Cafer Paşa Dârü'l-Kurra'sı Balıklı Mahallesi'nde Müteveffa Kol Ağası Ahmet Bey'in evinin avlusunda bulunmaktadır⁴⁰⁵. Cemazielahir 1169 / Mart 1756 tarihinde Cafer Paşa Dârü'l-kurra vakfının mütevellisi olan Seyyid Halil Halife kendi isteğiyle görevi bırakmış yerine, muallimi sıbyan olan Mustafa Halife vazifelendirilmiştir⁴⁰⁶. Rebiülevvel 1138 / Kasım-Aralık 1725 tarihinde Cafer Paşa Dârü'l-kurra'sında günlüğü yarım akçe olarak Şeyh ve mütevellisi olan Ali vefat etmiş ve yerine, Abdurrahman naib Mehmet arzıyla görevlendirilmiştir⁴⁰⁷.

3.2.4. Germiyoğlu Medresesi

Germiyoğlu II. Yakup Bey Külliyesi olarak düzenlenmiş olan içerisinde mescit, medrese, imaret, türbe ve medreseyi içeren yapıdır. Germiyoğlu Medresesi'nden günümüze ulaşan bir yapı bulunmamaktadır. Yıkılmadan önce ve yıkıldıktan hemen sonra çekilen fotoğraflarla görünüşü tespit edilebilen bu medresenin 9 hücreli olduğu ve giriş kapısının eyvan biçiminde ve Taş Vakfiyyesinin bu eyvanda bulunduğu görülmektedir⁴⁰⁸.

⁴⁰² Nebi Bozkurt, "Darü'l Kurra", *DİA.*, Cilt:8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.543.

⁴⁰³ M. Baha Tanman, "Darülkurra", *DİA.*, Cilt:8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.548.

⁴⁰⁴ VAD., nr.1106, vr.55, s.112.

⁴⁰⁵ Kalyon, **a.g.e.**, s.222.

⁴⁰⁶ VAD., nr.1106, vr.55, s.112.

⁴⁰⁷ VAD., nr.1091, vr.112, s.188

⁴⁰⁸ Kalyon, **a.g.e.**, s.209.

Medresenin yakınında Dârü'l-hadis adı verilen bir ihtisas medresesi bulunmaktadır. Zilhicce 1168 / Eylül-Ekim 1755 tarihinde Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Çelebi Medresesi'ne günlüğü beş akçe ile Abdurrahman, müd olarak görevlendirilmiştir⁴⁰⁹. Zilhicce 1177 / Haziran 1774 tarihinde Germiyanoglu Yakup Çelebi imaretinde günlük iki akçe ile müderris Cafer vefat etmiş, yerine oğlu Mehmet görevlendirilmiştir.

3.2.5. Haliliye Medresesi

Sadettin Cami'inin yakınında inşa edilmiştir. Molla Halil ve Haliliye Medresesi olarak da bilinen bu medresenin kurucusu Halil B. Mahmud Germiyani'dir. Kendisi İstanbul'da müderrislik ve İstanbul Kadısı ve Rumeli Kazaskeri gibi çeşitli önemli görevlerde bulunmuş bir kişidir⁴¹⁰. Medrese, Molla Halil'in görevlerinden dolayı halk arasında Kazasker Medresesi olarak da bilinmektedir.

Kütahya'da Rebiülevvel 1168 /Aralık- Ocak 1754-1755 tarihinde Haliliye Medresesi'nde talebe hizmetinde olan Seyyid Ali ve Seyyid Ahmet ve Seyyid Mehmet mutasarrıflar iken Seyyid Abdurrahim ve Seyyid Abdullah mutasarrıflar olduklarını ileri sürerek üzerlerine berat ettirmişlerdir⁴¹¹.

3.2.6. İshak Fakih Medresesi

Germiyanogulları dönemi ile beyliğin Osmanlılara geçtiği sıralarda yaşamış olan ilim sahibi çok değerli bir âlim kişi olan İshak Fakih tarafından yaptırılmıştır. Yapı, cami, medrese, kütüphane, zaviye ve çeşmeden oluşan bir külliye tarzında yapılmıştır. Medrese, caminin hemen bitişiğinde inşa edilmiştir. İshak Fakih Külliyesi'nin en önemli bölümlerinden olan medrese, 7 talebe hücre, şadırvanlı ve mermer sütunlarla çevreli kemerleri ile ve kesme taş duvarları ile Osmanlı mimarisinin önemli eserlerinden biridir⁴¹².

Medreseler kapatıldıktan sonra 1980 tarihine kadar halıcılık kursu için tahsis edilmiştir. Ancak bu sanatın başlatıcısı olan Ispartalıgil'in vefat etmesi ile bu sanat kursu kapatılmış ve medrese kaderine terkedilmiştir. Eser, kullanıma kapandığından

⁴⁰⁹ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

⁴¹⁰Uzunçarşılı, a.g.e., s.149.

⁴¹¹ VAD., nr.1106, vr.50, s.103.

⁴¹² Kalyon, a.g.e., s.93.

beri bakımsızlıktan dolayı çok fazla zarar görmüştür ve harap bir duruma gelmiştir⁴¹³.

Hurufat kayıtlarında sıklıkla rastladığımız İshak Fakih Medresesi'nin ihtiyaçları ve görevlilerin ücretleri karşılanmak için oluşturulan bir vakfi mevcuttur. Recep 1168 / Nisan- Mayıs 1755 tarihinde İshak Fakih Mahallesi, mescit vakfından almak üzere mektebin muallimi olan Mustafa görevlendirilmiştir⁴¹⁴. Diğer vakıf görevlilerinde olduğu gibi vazifesi vefat gibi sebeplerle son bulan görevlilerin yerine aileden olan kişilerin gelmesi geleneğini medreselerde de görmekteyiz. Şaban 1181 / Aralık-Ocak 1767-1768 tarihinde İshak Fakih vakfından almak üzere günlük bir akçe ücret ve senede bir müd buğday ile medresesine bevvab olarak görevlendirilen Seyyid İsmail ve Seyyid Mustafa adlı kardeşlerden Seyyid İsmail vefat etmiş hissesi kardeşi Seyyid Mustafa'ya verilmiştir⁴¹⁵.

Belirli bir ücret alarak görevini yerine getirenler olduğu gibi ücret almadan görevlendirilen kişilerde mevcuttu. Muharrem 1180 / Haziran- Temmuz 1766 tarihinde İshak Fakih Muallimhanesi'nde ücretsiz olarak muallim-i sıbyan olan Mustafa görevinden feragat etmiş ve diğer Mustafa göreve getirilmiştir⁴¹⁶. Recep 1168 / Nisan-Mayıs 1755 tarihinde İshak Fakih mahsülünden günlük bir akçe ve senelik bir müd buğday ile medresede tevliyyetine Seyyid Mustafa ve Seyyid İsmail getirilmiştir⁴¹⁷.

3.2.7. Rüstem Paşa Medresesi

Karagöz Cami ve Balıklı Cami'i arasında inşa edilmiştir. Banisi Kanuni Sultan Süleyman Han'ın damadı ve Vezir-i Azam'ı olan Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Medrese 1930 yıllarında harap olmuş ve yıkılmıştır. Giriş kapısı ve bazı kısımları tespit edilebilen yapı edinilen bilgiler doğrultusunda aslına uygun olarak restore edilmeye çalışılmıştır. Medresenin, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan orjinal kitabesi Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Kitabesi şu şekilde aktarılmıştır;

-Der Devlet-i Osmani der ahd-i Süleyman Han An ahde-i bünyadi in medrese-i a'la

⁴¹³ Kalyon, **a.g.e.**, s.215.

⁴¹⁴ VAD., nr.1106, vr.52, s.106.

⁴¹⁵ VAD., nr.1101, vr.9, s.19.

⁴¹⁶ VAD., nr.1101, vr.7, s.16.

⁴¹⁷ VAD., nr.1106, vr.51, s.105

-Benaçünberünamedhatm-ı şüd bina bi'l- hayr Ey asaf-ı Rüstem nam hüda makbul bada

-BeneytüLillahbeytün fi- Allah ve Rıza Allah-i Kadkultüleha el-tarih fil medreset-ülülya

H.957/M.1550-51⁴¹⁸.

Kitabeden de anlaşılacağı üzere medrese 1550 senesinde inşa edilmiştir. Servetinden oldukça bahsedilen Rüstem Paşa'nın farklı bölgelerde yaptırdığı birçok eserler vardır.

Hurufat kayıtlarından bilgilerine ulaştığımız Rüstem Paşa Medresesi'nin görevlileri ve burada eğitim alan öğrencilerin masraflarını karşılamak için evkafları bulunmaktadır. Rebiülahir 1116 / Ağustos 1704 tarihinde Rüstem Paşa Medresesi'ne bevvap ve ferraş lazım olduğundan dolayı Mehmet görevlendirilmiştir⁴¹⁹.

3.2.8. Timurtaş Paşa Medresesi

Timurtaş Paşa, Kara lakabı ile anılmakta olup ilk Osmanlı vezirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihi geleneğe göre ailesi Osman Bey'in silah arkadaşlarından Aykut Alp'e dayanır⁴²⁰. Timurtaş Paşa'nın Kütahya ve çevresini muhafaza ile görevli bulunduğu 1389-1402 yıllarında Timurtaş Külliyesi'ni yaptırdığı kabul edilmektedir.

Kütahya'da Kavaflar çarşısının içinde Takvacılar Cami Külliyesi olarak da anılan bir yapıdır. Vakıf arşivlerinde incelediğimiz belgeler Timurtaş Paşa külliyesinin varlığını bize göstermektedir.1534'de Külliye'nin vakıf gelirleri kırk yedi dükkân iki kervansaray ve dört bahçeden oluşmaktaydı⁴²¹.

Cami ve medresenin vaktiyle geniş bir avlu içinde yer aldığı bilinmekle birlikte avlu duvarları günümüze ulaşamamış bugün sadece caminin kuzeybatı

⁴¹⁸ Kalyon, **a.g.e.**, s.218.

⁴¹⁹ VAD., nr.1134, vr.4 , s.13.

⁴²⁰ Feridun Emecen, "Timurtaş Paşa", *DİA.*, Cilt:41, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.186.

⁴²¹Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Erzurum, 1980, s.115-116.

yönünde tonozlu dar bir geçit biçimindeki avlu girişi sağlam kalabilmiştir⁴²². Cemazielahir 1138 / Şubat-Mart 1726 tarihinde Timurtaş Paşa evkafı medresesinde telebe-i ulûm'a ders vermek şartıyla günlük bir akçe ücret ile Ahmet Halife vazifelendirilmiştir⁴²³. Şaban 1168 / Mayıs- Haziran 1755 tarihinde Timurtaş Paşa Medresesi'nde günlük beş akçe ücret ile talebe-i ulum Ahmet görevinden feragat etmiş görevine Osman Mehmet ve Abdurrahman getirilmiştir⁴²⁴.

3.2.9. Vacidiye Medresesi

Medrese Germiyanogulları Beyliği'nin kurucusu I. Yakup Bey döneminde Germiyan emirlerinden Mübarezeddin Umur bin Savcı tarafından yaptırılmıştır⁴²⁵. Gazi Kemal Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu dönemde Kütahya'da kurulan medreselerden farklı olarak nakli ilimlerin yanında he'yet ve astronomi gibi ilimlerin de okutulduğu görülmektedir.

İlk dönem tahrir kayıtlarında bilgisine rastlanmaktadır. Bununla birlikte incelediğimiz dönemde vakıf kayıtları arasında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunun sebepleri arasında medresenin atıl halde olması veya eğitim-öğretime devam edememiş olması gösterilebilir. Günümüzde medrese binası sağlam olup “köfeke” taşı olarak bilinen mahalli kesme taştan yapılmıştır. Eser dengeli plan yapısı ve süslemesiz sade taç kapısıyla dikkat çekmektedir. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

3.3. EĞİTİM GÖREVLİLERİ

3.3.1. Halife

Muallimhaneye yeni başlayan talebelere eğitim veren muallimlerin yardımcısı konumunda vazifelendirilen kişilere verilen isimdir⁴²⁶. Şaban 1175/ Şubat-Mart 1762 senesinde Karagöz Paşa Cami yakınındaki muallimhanesinde günlük üç akçe vazife ile muallim-i sıbyan ve bir akçe ücret ile halifelik vazifesini yürüten Seyyid Mehmet

⁴²² Ebru Karakaya, “Timurtaş Paşa Külliyesi”, *DİA.*, Cilt:41, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.186-187.

⁴²³ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

⁴²⁴ VAD., nr.1106, vr.52, s.107.

⁴²⁵ İsmail Çiftçiöğlü, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, 2006, s.166.

⁴²⁶ Öntüğ, *a.g.m.*, s.1090.

Halife kendi rızası ile vazifesini bırakmış ve yerine, Mustafa Halife tayin edilmiştir⁴²⁷.

3.3.2. Hoca

Muallimhanelerde ders anlatan kişilere bu isim verilmektedir⁴²⁸. Kütahya'da Razaman 1169 / Mayıs- Haziran 1756 senesinde Balaban Paşa Medreses'inde vakfından karşılanmak üzere günlüğü beş akçe ücret ile hoca olarak Haydar Halife tayin edilmiştir⁴²⁹.

3.3.3. Muallim-i Sıbyan

Muallim-i Sıbyan, okula yeni başlayan küçük yaştaki çocukların eğitim ve öğretimi ile vazifeli kimsedir⁴³⁰. Muallim-i sıbyanlık vazifesinin herhangi bir bitme süresi yoktur. Görevi bırakması veya vefat etmesi gibi durumlarda görevi sona ererdi. Kütahya'da Hacı Ahmet Mektebi'nde günlüğü beş akçe ile muallim-i sıbyanlık vazifesini yürüten Halil görevini bırakmış ve yerine Ahmet, Rebiülahir 1116/ Ağustos 1704 senesinde göreve tayin edilmiştir⁴³¹. H.1116 /M.1704-05 senesinde Kütahya Lala Hüseyin Paşa Cami yakınındaki mektebe vakfından karşılanmak üzere ilk muallimi olan Ahmet vazifesini bırakmış yerine kardeşi Hacı İsmail görevlendirilmiştir⁴³². Recep 1118 / Ekim-Kasım 1706 senesinde Fatma Hatun Mektebi'nde günlük bir akçe ile muallim-i sıbyan olan Seyyid İbrahim'in vazifesi devam etmiştir⁴³³. Cemazievvel 1184 / Ağustos-Eylül 1770 tarihinde Kütahya Debbahane sükında Hacı Mehmet Mektebi'nde muallimlik vazifesini yürüten Mustafa vefat etmiş yerine, Abdusselam vazifelendirilmiştir⁴³⁴.

3.3.4. Muid

Osmanlı medreselerinde muid, müderris namzeti demektir. Müderris ders anlatımını bitirdikten sonra talebelere tekrar yaptıran ve genelde daha az kabiliyetli telebelere ders anlatan kişidir. Danışmendler arasından en liyakatlı olanlar arasından seçilen muid, bugünkü asistan pozisyonundadır. Talebeler ile aynı yerde otururlardı.

⁴²⁷ VAD., nr.1101, vr.1, s.4.

⁴²⁸ Öntüğ, **a.g.m.**, s.1090.

⁴²⁹ VAD., nr.1106, vr.56, s.114.

⁴³⁰ Öntüğ, **a.g.m.**, s.1090.

⁴³¹ VAD., nr.1134, vr.4,s.13.

⁴³² VAD., nr.1134, vr.4, s.13.

⁴³³ VAD., nr.1134, vr.5, s.16.

⁴³⁴ VAD., nr.1114, vr.60 , s.81.

Vakıf arşiv belgelerinde Kütahya medreselerinde görevlendirilmiş muidler görülmektedir. Kütahya’da H.1168/M.1755 senesinde Germiyanoglu Medresesi’nde Abdusselam günlük beş akçe ile muid vazifesini yürütmekteydi⁴³⁵. Rebiülahir 1126 / Nisan-Mayıs 1714 tarihinde Cafer Paşa evkafı Dârü-l Kurra’sına günlük yarım akçe ile muid olan İbrahim vefat etmiş yerine, Mustafa vazifelendirilmiştir⁴³⁶. Cemazielahir 1126 / Haziran-Temmuz 1714 senesinde Balaban Paşa vakfından karşılanmak üzere günlük bir buçuk akçe ücret karşılığında muid olarak görevlendirilen Seyyid Mustafa görevine devam etmiştir⁴³⁷.

3.3.5. Müderris

Belirli bir tahsilden sonra icazet, mülazemet ve beratla medreselerde ders verme salahiyetine sahip ilim sahibi kişilere denilirdi⁴³⁸. Osmanlılarda medrese tahsili yaparak icazet alanlar müderrislik için aday olabilirdi. Tercihine göre Anadolu veya Rumeli kazaskerinin defterine kaydolup sıra bekler, böylece mülazemet dönemi başlardı. Sırası gelince en aşağı medreseden itibaren yirmili, otuzlu, kırklı, ellili derecelerine ulaşır, ardından kazaskerinde bizzat bulunduğu ilim heyeti huruzundaki imtihandan da başarılı olursa Sahn müderrisliğine ulaşırdı.

Osmanlı medreselerinde eğitimin temelini müderris oluşturmaktaydı. İcazetnamelerde mezun olunan medresenin adı geçmemekteydi. Bunun yerine ders aldığı müderrisin ve okutulan derslerin adı geçmekteydi⁴³⁹.

İlk Osmanlı müderrisi, Selçuklu kültüründe yetişmiş devrin ünlü mutasavvıfı Şerefü’-d-Din Davud-i Kayseri’dir⁴⁴⁰. Bir müderris, ilk rütbeden son rütbeğe kadarki ilmiye yolunu 25-30 yılda alır. Bu yol alışı “Kat’ı Meratib” denir. Müderrisin medreselerdeki aşağıdan yukarıya doğru dolaşmasına ise “*Devr-i Medaris*” denilirdi⁴⁴¹.

Müderrislerin medrese hocalığının yanında; vakıf nazırlığı, toplanan gelirlerin tasarrufu hususundaki yetki, medrese binalarına yapılacak herhangi bir tamiratı yürütme gibi çeşitli görevler de verilmiştir.

⁴³⁵ VAD., nr.1106, vr.51, s.104.

⁴³⁶ VAD., nr.1131, vr.3, s.7

⁴³⁷ VAD., nr.1131, vr.3, s.7.

⁴³⁸ Öntüğ, **a.g.m.**, s.1090.

⁴³⁹ İşpirli, **a.g.m.**, s. 468.

⁴⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK. Yayınları, 1945, s.2.

⁴⁴¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2010, s.112.

Kütahya, çeşitli dönemlerde önemli devletlere başkentlik etmesi ile ilim hayatı açısından zengin bir şehirdir. Sadettin Cami yakınında bulunan Haliliye Medresesi'nde Şaban 1169 / Mayıs 1756 senesinde müderris olarak Seyyid Abdullah ve Seyyid Abdurrahim vazifelendirilmiştir⁴⁴². Haliliye Medresesi'nin vakıf şartları üzerine Talebe-i Ulûm (yüksek dini ilimleri okuyan talebe) hizmetine mutasarrıf olan Seyyid Mustafa, Seyyid Ahmet ve Seyyid Mehmet görevliyken Mehmet vefat etmiş ve hissesi kardeşleri Rebiülahir 1195 / Mart- Nisan 1781 tarihinde Seyyid Mustafa ve Seyyid Ahmet'e verilmiştir⁴⁴³. Zilhicce 1177 / Haziran 1764 tarihinde Germiyanoglu Yakup Çelebi Medresesi'nde günlüğü iki akçe ile Müderris olan Cafer vefat etmiş ve yerine Mehmet görevlendirilmiştir⁴⁴⁴. Cemazielahir 1138 / Şubat- Mart 1726 tarihinde Timurtaş Paşa evkafı medresesinde talebe-i ulûm'a ders vermek şartıyla günlük bir akçe ile Ahmet Halife görevlendirilmiştir⁴⁴⁵.

3.3.6. Şeyhü'l-Kurra

Kur'an-ı Kerim'i kaidelerine göre okumasını bilen ve öğreten hocaya verilen isimdir. Hafızlara kıraat ilmini öğretmek için Darü'l-Kurra'nın başında bulunurdu⁴⁴⁶. Kütahya'da Rebiülevvel 1138 / Kasım-Aralık 1725 senesinde Cafer Paşa Darü'l-Kurra'sı Şeyhü'l-Kurra vazifesine evladiyet şartı üzerine Ali'nin vefatı ile Abdurrahman tayin edilmiştir⁴⁴⁷.

⁴⁴² VAD., nr.1106, vr.56, s.114.

⁴⁴³ VAD., nr.1147, vr.9, s.19.

⁴⁴⁴ VAD., nr.1101, vr.6, s.13.

⁴⁴⁵ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

⁴⁴⁶ Öntüğ, a.g.m., s.1091.

⁴⁴⁷ VAD., nr.1091, vr.112, s.188.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLAR VE VAKIF GÖREVLİLERİ

4.1. Vakıf

Sözlükte, durmak, alıkoymak anlamlarında olan vakıf kelimesi terim olarak, bir malın maliki tarafından toplumun menfaatine ebedi olarak tahsis etmeye karşılık kullanılmaktadır⁴⁴⁸. VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur⁴⁴⁹.

Vakıf sisteminde kişi, her türlü hırs ve tamahtan uzak bir şekilde şahsi mal varlığını kamunun kullanımına aktarmakta ve böylece şahsi imkânlar kamu hizmetine dönüştürülmektedir. Burada faydacı felsefenin aksine, diğer insanların lehine, şahsın feragati ve fedakârlığı söz konusudur. Zira sistemde katılımcılık ve paylaşma ruhu hâkimdir⁴⁵⁰.

Vakıf yapan kişi feragatin ve başkalarına yardımcı olmanın mutluluğunu; vakıftan yararlanan kişi ise, bir ihtiyacının karşılamış olmanın hazzını duymaktadır. Bu, birbiriyle çelişmeyen ve biri diğerinin hazzını azaltmaksızın dalgalar halinde cemiyetin bütün fertlerini saran ve bu yönüyle sürekliliği amaçlayan bir hizmetler bütünüdür⁴⁵¹.

Vakıf sistemi tarihsel süreç içerisinde topluma, zamana ve mekâna bağlı olarak değişiklik göstermiş, çeşitli toplumlarda farklı şekillerde uygulanmıştır. Geçmişe oldukça eskiye inen vakıflar, kökeni konusunda kesin bir tarih olmamakla birlikte Babil ve Sümerler’de vakıf kurulduğuna dair izlere rastlanmıştır⁴⁵². Babil’de ruhunu selamete kavuşturmak isteyen dindar bir adam, bir mabet yaptırmış ve bu mabede tayin ettiği rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir⁴⁵³. İslam âleminde ilk vakıf, 706 yılında Emevi Halifesi Abdülmelik oğlu Velid tarafından başkent

⁴⁴⁸ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA.*, Cilt:42, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s.475.

⁴⁴⁹ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA.*, Cilt:42, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 479.

⁴⁵⁰ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-I*, 2008, s.157.

⁴⁵¹ Yediyıldız, *a.g.m.*, s.143-154.

⁴⁵² Hüseyin Hatemi, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Vakıf”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, S.6, s.1660.

⁴⁵³ İsmet Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:11, 1976, s.50.

Şam'da yaptırılan “Ümeyye Cami” için kurulmuştur⁴⁵⁴. Vakıf sistemi, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına damgasını vurmuştur. Başta padişah olmak üzere sadrazamlar, devlet adamları ve varlıklı kişiler az veya çok gücüne göre çeşitli vakıflar yapmışlardır. Bizzat padişah veya saray mensupları tarafından kurulup yönetilen vakıflar, “*Selatin Vakıfları*” olarak bilinir. Özel şahıslar tarafından kurulan vakıflar ise Osmanlıda önemli bir yere sahip olup mütevelliler tarafından yönetilmiştir⁴⁵⁵.

Vakıfların toplumun kendi kendini kalkındırmasında önemli bir rolü vardır. Özellikle şehirleşmede vakıf sisteminden yararlanılmıştır. Fethedilen şehirler bu sistemden faydalanarak yeni bir anlayışla imar edildiği gibi, ıssız kervan yolları geçitlerinde ve önemli bölge merkezlerinde kurulan yeni yerleşim birimleri vakıflar sayesinde daha da gelişmiştir. Toplum için en önemli hizmet olan eğitim-öğretim kurumlarının tamamı da vakıf yoluyla kurulmuş; sağlık, sosyal güvenlik ve yardım hizmetlerinin karşılanmasında vakıftan yararlanılmıştır⁴⁵⁶.

Vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin hangi esas ve ölçüler içinde yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenir. Vakfedenin bu konudaki beyan ve şartlarını içeren, vakfın adeta tüzüğü niteliğindeki yazılı belgeye vakfiyye adı verilmektedir. Vakfiyyelerde yer alıp vakfın kuruluş ve meşrutiyet esaslarına aykırı olmayan şartlara bir zaruret bulunmaldıkça uyulması gerektiği hususunda âlimler ittifak halindedir. Vakfedilen mal kamu statüsündedir, satılamaz ve bir başkasına hibe edilemez⁴⁵⁷.

4.2. Kütahya’da Bulunan Vakıflar

4.2.1. Ahi Mustafa Vakfı

Ahilik teşkilatının önemli isimlerindendir. Kütahya’da Ahi Mustafa adında bir mahalle bulunmaktadır. Evliya Çelebi’ye göre mahallede Ahi Mustafa tarafından yaptırılan iki mescit ve tekkesi bulunmaktadır⁴⁵⁸. Banisi Ahi Mustafa olan tekke bugün ayakta değildir. Tekkenin XVI. yüzyılın ilk yarısındaki vakıfları, iki bağ, üç

⁴⁵⁴Neşet Çağatay, “Güncel Konular Üzerine Makaleler”, *Türk Tarih Kurumu yayınları VII. Dizi*, Ankara, 1994, s.8.

⁴⁵⁵Bayartan, **a.g.m.**, s.159.

⁴⁵⁶Günay, **a.g.m.**, s.477.

⁴⁵⁷Günay, **a.g.m.**, s. 478.

⁴⁵⁸Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s.16.

bahçe, bir kervansaray, bir değirmen, 27 dükkân, üç parça çayır ve bir mezradan oluşmaktaydı⁴⁵⁹. Tekke gelirlerinin bir kısmı tekkede vazifeli kişiler ve tekenin diğer ihtiyaçları, bir kısmı ise tekkeye gelip giden misafirler için sarf olunuyordu.

Hurufat kayıtlarından vakıf görevlilerinin ücretlerinin vakıflar tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Zilkade 1169 / Temmuz-Ağustos 1756 senesinde günlük iki akçe ücret ile Ahi Mustafa vakfının nazırı olan Cabir Halife'nin ücreti Ahi Mustafa evkafından karşılanmaktadır⁴⁶⁰. Şaban 1170 / Nisan- Mayıs 1757 senesinde Ahi Mustafa vakfına günlük üç akçe ücret karşılığında nazırlık vazifesini yürüten Mustafa Halife kendi rızası ile görevinden feragat etmiş ve Salih Halife yerine görevlendirilmiştir⁴⁶¹.

4.2.2. Ayşe Hatun Vakfı

Osmanlı Devleti'nde, padişah anneleri ve eşleri başta olmak üzere birçok kadın vakıflarına rastlanmaktadır. Kadın vakıflardan bir kısmı eşleri veya çocukları tarafından kadınların adına kurulan vakıflar, bazıları ise kendilerine ait olan bir malı vakfın adını bizzat belirleyerek oluşturdukları vakıflardır.

H.1139 / M. 1726 senesinde Kütahya'da Servi Mahallesi'nde Süleyman Efendi Tekyesi'nde Ayşe Hatun'un vakf ettiği iki oda ve bir oda dükkâna müteveli olan Yıldırım Halife'nin beratı olmadığından, Mehmet Emin rızası ile berat çıkarttırılarak vazifelendirilmiştir⁴⁶².

4.2.3. Balaban Paşa Vakfı

Balaban Paşa Medresesi'nin mimari yapısı incelendiğinde Germiyanogulları döneminden kalma bir eser olduğu düşünülmektedir. Vakıf defterleri incelendiğinde II. Yakup Bey'in imaretin gelirlerinden Balaban Paşa Medresesi'ne gelir ayırdığının görülmesi taş vakfiyenin tamamlandığı tarihten önce bu medresenin varlığını göstermektedir. Müessesenin 1530 tarihindeki gelirlerinin toplamı 1882 akçedir⁴⁶³.

⁴⁵⁹ İsmail Çifçioğlu, "Ahi Mustafa Tekkesi", *AA.*, Cilt:I, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2014, s.145-146.

⁴⁶⁰ VAD., nr.1106, vr.56, s.115.

⁴⁶¹ VAD., nr.1106, vr.58, s.118.

⁴⁶² VAD., nr.1128, vr.99, s.190.

⁴⁶³ Varlık, **a.g.m.**, s.167.

İsmail Çiftçioğlu, Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri adlı makalesinde günümüzde vakfiyesine halen ulaşamadığını yazmıştır⁴⁶⁴. Elimizdeki Hurufat kayıtlarına bakıldığında Balaban Paşa vakıflarının mevcut olduğunu görmekteyiz. Cemazielahir 1126 / Haziran-Temmuz 1714 tarihinde Kütahya’da Balaban Paşa vakfından almak üzere bir buçuk akçe ücret ile muid olan Seyyid Mustafa vazifelendirilmiştir⁴⁶⁵. Kütahya’da Balaban Paşa Medresesi’nde vakfından karşılanmak üzere günlüğü beş akçe ile mütevellî bir akçe ile cabî ve bir akçe ile nazır ve bir akçe ile ferraş ve bir akçe ile bevvap ve üç akçe ile talebe-i ulûm hizmetlerini yürüten Ali ve Osman, Rabiülevvel 1200 / Ocak 1786 tarihinde görevli iken Ali vefat etmiş ve hisseleri Ali’nin oğlu Seyyid Mustafa’ya verilerek görevlendirilmiştir⁴⁶⁶.

4.2.4. Celal Çelebi Vakfı

Kütahya’da Börekçiler Mahallesi’nde bir mescidi bulunan Celal Çelebi müessesenin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf oluşturmuştur. Recep 1199 / Mayıs-Haziran 1785 tarihinde Celal Çelebi vakfının mütevellisi olan Abdullah vefat etmiş, yerine Abdurrahman vazifelendirilmiştir⁴⁶⁷.

4.2.5. Fatma Hatun Vakfı

Osmanlı kadınlarının hizmetlerinden biri de dönemin eğitim kurumları olan medrese ve mektepler için yaptıkları vakıflardır. Fatma Hatun, Balıklı Mahallesi’nde bulunan Mehmet Efendi Camii avlusunda bir mektep inşa ettirmiş ve bu mektebin ihtiyaçlarının karşılanması için bir vakıf kurmuştur. Ramazan 1097 / Temmuz-Ağustos 1686 tarihinde Fatma Hatun’un vakf ettiği mektepte muallim-i sıbyan vazifesini günlük iki akçe ücret karşılığında yürüten Abdurrahman vefat etmiş yerine kardeşi Mehmet, naib Seyyid Abdülbaki arzıyla vazifelendirilmiştir⁴⁶⁸.

⁴⁶⁴ Çiftçioğlu, a.g.m., s.167.

⁴⁶⁵ VAD., nr.1131, vr.3, s.7.

⁴⁶⁶ VAD., nr.1113, vr.57, s.144.

⁴⁶⁷ VAD., nr.1113, vr.56, s.141.

⁴⁶⁸ VAD., nr.1147, vr.13, s.28.

4.2.6. Germiyanoglu Vakfi (TaşVakfiyye)

Kütahya'da Germiyanoglu Yakup Çelebi'nin inşa ettirmiş olduğu taş medresenin duvarında yer alan taş vakfiyedir. 30 satırdan oluşan kitabesi Osmani sülüs ile kabartma olarak mermer levhaya kazınmıştır. Son satırları bozuk olup toprak altında kalmıştır. Yakup Çelebi külliyesinin medresesi 1935 yılında yıktırılınca medrese duvarındaki taş vakfiyesi şu anda çini müzesi olarak kullanılan imaret mescidinin duvarına konulmuştur. 1998 yılında temizlenerek toprak altından çıkarılmış olan 9 satırlık kısım kırık ve bozuk olduğundan dolayı okunması güçtür⁴⁶⁹. Kitabe'si şu şekilde aktarılmaktadır;

Bismillahirrahmanirrahim...

- 1)ElhamdülillahiRabbil (âlemin)...lillahi Rabbi ve Muhammed ve Alihiectmain amma bade sebab-i tahrir oldur kim emir'ül azam maden-ü'lcüdve'l kerim azim
- 2)El-Kadrveş'şanYa'kub Bey bin Şah Süleyman Halidmülkehü ila gayetüz zaman bina etti bu imaret ahiretiçün Peygamber hicretinin sekiz yüz on dördünde tamam oldu.
- 3)Kapsu açıldı işlendi, beş ay işlendikten sonra karaman oğlu sebeble iki buçuk yıl muattal kaldı, ondan sonra Tengri
- 4)Hüdavendigârın devletin artırsın geldi Karamanoğlu sürdü bu yerleri hep geri aldı, bana verdi. Anın devletinde anın saakasıyla
- 5)Giru bu evin kapsu açıldı işlendi, inşallah anın devletindedevr-i kıyanete dek kapsu bayılmaya, Kula'yı babam atası Mehmet Bey kâfirden aldı.
- 6)ve Simav Gölü'n dahi babam atası Mehmet Bey kâfirden aldı giru kalan varislere helal ettirüb bunları vakf ettim haddleriyle sınırlar ve köyleriyle
- 7) içerden ve daşradan ne ki ana taalluk varsa ve Bayazıd Han oğlu Sultan Mehmet Hüdavendigâr bunları kabul tutup nişan verdi ve arslan abayı satun
- 8)Aldım. Arslanapa oğlanlarından Kurt köyün dahi satun aldım, Kurt Oğlanlarından ve Çebni ve Pınarbaşınısatun aldım. Has Danişmend'denGedüz de

⁴⁶⁹ Halil Edhem, *Kütahya'da Germiyan Kitabeleri; Al-i Germiyan Kitabeleri*, Çev. Emine Gedik, Kütahya: Kütahya Valiliği Yayınları, 2011, s.13.

9) Ilıca suyu satun aldım. Haddile çeltik arkıyla Hüseyin Bey oğlundan Armut elini satun aldım Hızır Bey'den ki Ömer Bey oğludur, Ömer Bey İlyas Bey oğludur vekalet-i hükmiyle

10) avre tarafından ki? dir Merhum İsmail Bey kızı ki İsmail Bey, İlyas Bey oğludur. Armuteli'nde Seydi köyün giru Seydiye vakıf verdim Armuteli'ni ve bunlardan yukarı

11) Zikr olan köyleri hadleri sınırlarıyla vakf eyledim ayas harimini dahi Ayas oğlundan satun aldım vakf ettim bunlar dahi Sultan Mehmed kabul dutup nişan verdi ve Kütahya'da şehir ile Völcek

12) Köyü arasındaki çiftlik ve köşk bahçesini ve nice bahçesini ve Sünbüllübağçeyi ve Davud harimini ve meydan ağzında yer kim büryan yonca bağçesi ve büryan meydandır ve Sanduklu'daki büyük hamam

13) Ve Sanduklu'daki bağçeyi ve Çat'taki bağı ve Şeyhlü'deki Canbaz bağın ve Kütahya'daki Karaca ağaç köyü(?) bunlar dedem Umur Bey'in mülküdür varislerine helal ettirüb bunları vakf ettim bunlar

14) Dahi Sultan Mehmed kabul dutup nişan verdi Tonuzlu'daki Hoca Ömer Hamam ve Dolap dağı (?) yerler ve Tonozlu'nun Hober kapısındaki iki bağçe Bayazıd Hüdavendigâr İnanç oğlu İshak

15) Bey'den satunaldıç Sultan Mehmed Hüdavendigâr bunları tek tek ben kuluna verdi ben de onra Hober kapusundaki iki bağçeyi Mevlana Kösedan aldım.... verdim bakisini imarete

16) Vakf ettim ve Tonuzlu'daki Hoca Ömer Hamamı'nın ücretinden on beş akçe kalan ne olursa Tonuzlu vakf ettim

17) Bunların kamusun Sultan Mehmed Hüdavendigâr kabul dutup nişan verdi ve Kütahya'daki yeni Hamam-ı mezburdan satun aldı. İlyas Bey oğlu Süleyman Hüdâ dur ben anı hafızlara

18) vakf ettim ki yiyeler ve günde bir hatim ideler andan giru İshak Fakihî mütevellî kodum nicele kendü durdun kendi ola ve kendünden sonra eğer yarar oğlu olursa ol dahi ola

- 19) Ve giru oğlunun dahi yarar oğlu olursa ol dahi ola eğer layık olmayası olursa Padişah vakit kime ki hüküm idesi olursa ol ola ve mütevellilik hakkı günde beş akçe yiye
- 20) Yılda altı müt buğdayı şehir mütüyle yiye ve subaşı hamamın dahi yiye bunlar mütevellilik hakkı ola ve SeyyidCa'fer'i şeyh kodum kendü şeyh ola mademki hayattadır.
- 21) Ve kendünden sonra yarar oğlu olursa ol dahi şeyh ola oğlunun dahi yarar oğlu olursa ol ola ve eğer olmayası olursa padişah vakit kimi layık
- 22) Görürse ol ola ve şeyhlik hakkı imaretin gallesinden günde on beş akçe yiye ve armud elinde Sökmen köyün yiye ve Kütahya'da yonca bağçesin yiye bunlardan
- 23) Sonra kim şeyh olursa günde on akçe yiye yılda altı müt buğday yiye andan geru imaret medresesinin müderrisine günde altı akçe ve altı müt buğdayı şehir mütüyle ve üç
- 24) Kağrı odun ve günde iki çanak aş ve dört ekmek ola ve dokuz hücreye günde birer akçe yılda bir bir şehir mütüyle buğday ve her hücreye ikişer kağrı
- 25) Odun vireler ve her hücreye ikişer çanak aş dört ekmek vireler ve imam günde üç akçeyle yılda iki müt buğday yiye ve müezzin günde iki
- 26) Akçe ve yılda iki müt buğday yiye kayyum günde iki akçe yılda iki müt buğday yiye ve nakib günde iki akçe ve yılda iki müt buğday yiye ve işçi günde iki akçe ve yılda
- 27) iki müt buğday yiye ve ekmekçi günde iki akçe yılda iki müt buğday yiye ve günde dört batman et bişe andan eksik bişmeye aş ve ekmeği aru ola ve iyi ola
- 28) Gelen misafirlerin atlarına üç güne dek yemin vereler andan geru anda olan misafirlere ve mücavirlere adetince aş ve ekmeği ilkin anlara bol vereler andan sonra
- 29) geru kalan halka vereler ve dahi anda kim ki hasta olası olursa hekim getireler ilaç ettireler ve hekim hakkın vereler ve edviye bahasın vereler

30)..... (sekiz kelime kadar bozuktur) andan geru misafir.... (yedi kelime bozuktur) anda (üç kelime bozuktur) halk... Ve anda kim ölesi olursa kefen saralar hakka koyalar andan geru misafir mücavir durursa duralar gine git demeyeler anda gelen ne kadar dese halk*⁴⁷⁰

Kitabenin birkaç satırı bozuk ve toprak altında bulunduğu sonunda tarih senesi mevcut olup olmadığı kesin değildir. Kütahya’da Germiyanoglu Yakup Çelebi vakfından alma şartı ile günlük iki akçe ve senelik iki müt buğday karşılığında Mehmet Emin’in feragati ile duagü olan Seyyid Ahmet Beytullah vefat etmiş ve göreve Rebiülevvel 1182 / Temmuz-Ağustos 1768 tarihinde Hacı Mehmet Emin tayin edilmiştir⁴⁷¹. Kitabede de yazdığı üzere vefat durumunda görev babadan oğula geçmekteydi. Germiyanoglu Yakup Çelebi vakından almak üzere günlük bir akçe ile cüzhan Abdullah vefat etmiş ve yerine oğlu Abdurrahman, babasının beratı ile Recep 1199/ Mayıs-Haziran 1785 senesinde göreve tayin edilmiştir.

Göreve atanmada aksaklıklar yaşanması durumunda müdahale edilerek durum düzeltilirdi. Kütahya’da Germiyanoglu Yakup Çelebi vakfı mahsülünden almak üzere duagü vazifesine mutasarrıf olan Mehmet vefat etmiş görevi küçük oğlu Mehmet Emin Halife’ye tevcih olunması gerekirken Seyyid Halil kendi üzerine berat ettirmiş ve Seyyid Halil’in feragati ile Seyyid Salih adlı kişiye berat tevcih olunmuştur. Mehmet Emin babasının görevinden ve alacağı ücretten mahrum olmuştur. Bu durumda Seyyid Salih görevden alınmış ve günlük iki buçuk akçe vazife ve senelik bir müd galle ile Cemazielahir 1177 / Aralık- Ocak 1763-1764 tarihinde vazifelendirilmiştir⁴⁷².

4.2.7. Halil Efendi Vakfı

Kazasker Halil Efendi Kütahya’lı Mahmut Efendi’nin oğlu olup müderris ve H. 914 senesinde İstanbul kadısı ve 918’de de Rumeli kazaskeri olmuştur. Kütahya’da Haliliye Medresesi ve hamamı vardır. Hamam günümüze ulaşmamıştır⁴⁷³.

⁴⁷⁰Edhem, **a.g.e.**, s.17.

⁴⁷¹ VAD., nr.1101, vr.9, s.20.

⁴⁷² VAD., nr.1101, vr.5, s.11.

⁴⁷³Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.10.

Kazasker Halil Efendi'nin, bu müesseselerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için tanzim ettirdiği bir vakfiyesi mevcuttur. Şaban 1169 / Mayıs 1756 senesinde Haliliye Medresesi'nin vakfına talebe-i ulum hizmetine Mehmet Seyyid Abdullah ve Seyyid Abdurrahim'e verilmiştir⁴⁷⁴. Cemazielahir 1185 / Eylül-Ekim 1771 tarihinde Halil Efendi vakfından karşılanmak üzere günlük iki akçe ücret karşılığında nazır olarak görev yapan Seyyid Abdullah vefat etmiş, yerinin boş olmasıyla oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Derviş Abdurrahim vazifelendirilmiştir⁴⁷⁵.

4.2.8. İbrahim Efendi Vakfı

Paşam Mahallesi'nde bulunan vakıf, İbrahim Efendi tarafından bağışlanmıştır. İbrahim Efendi hakkında detaylı bilgiye ulaşamasa da Hurufat kayıtlarından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda eskiden müftülük vazifesini yürüttüğünü anlamaktayız. Vakıfları arasında Paşam Mahallesi'nde bir dersane ve avarızını vakf ettiği arazisine ulaşmaktayız. Recep 1169 / Nisan 1756 tarihinde eski müftü, Kürt lakaplı İbrahim Efendi'nin vakf ettiği dersane ve yine aynı mahallede bulunan iki yüz kuruş avarızı olan arazisinin mütevellisi olmadığından günlük bir akçe ücret ile Mehmet b. Seyyid Mehmet Halife vazifelendirilmiştir⁴⁷⁶. Edindiğimiz bilgiler doğrultusunda İbrahim Efendi vakfından bir kısım mal veya toprak Germiyan medreselerinin ve menzillerinin bakımı ve tamiri için vakfedilmiştir. Cemazielevvel 1138 / Ocak-Şubat 1726 tarihinde İbrahim Efendi evkafından Germiyan medreselerinin şartla vakf ettiği menziller tamir ve termimine harcanmak üzere ve nakdin mütevellisi olmadığından dolayı yarım akçe ile Seyyid Ahmet vazifelendirilmiştir⁴⁷⁷.

4.2.9. İshak Fakih Vakfı

Kütahya şehir merkezinde İshak Fakih Mahallesi'nde bulunan külliye, Germiyanoglu Beyliği'nin kadısı ve tanınmış âlimi İshak Fakih bin Hacı Halil

⁴⁷⁴ VAD., nr.1106, vr.56, s.114.

⁴⁷⁵ VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

⁴⁷⁶ VAD., nr.1106, vr.55, s.113.

⁴⁷⁷ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

tarafından yaptırılan medrese, cami, türbe, çeşme ve kütüphaneden oluşmaktaydı⁴⁷⁸. Külliye'nin masraflarını karşılamak amacıyla düzenlenmiş bir vakfiyesi vardır.

İshak Fakih'in 1422 tarihli vakfiyesinde hangi kısımlardan meydana geldiği vakıf arşivlerinde şu şekilde geçmektedir;

“... Kütahya beldesinde vakfa mensup mahalde binası yüksek bir mescid-i şerif ve ma'bed-i münifi ve vefatından sonra kendisine türbe olmak üzere mezkur mescid ittisalinde ufak bir zaviye ve mescidin yanında yedi hücre ve geniş bir avlu ve derslane denilen yüksek kubbeyi müstemil bir medrese ve mezkur avlunun ittisalinde müderrislerle talebe için vakfedilen kitapların muhafazası için bir hücre yani kütüphane bina ve inşa eyledi ve cümlesini bey, hibe, icar, rehin tebdil ve tağyir olunamayacak şekilde vakf-ı sahih-i şer'i ile vakf ve hasb eyledi...”⁴⁷⁹.

Yukarıda belirtildiği gibi, İshak Fakih külliye için 1422 tarihinde bir vakfiye tanzim etmiştir. 438 Numaralı Vakıf Defteri'ne göre 1530 yılında vakfın toplam geliri 24970 akçedir. Müesseselerin vakıfları bu tarihte; beş adet bahçe icarları dört adet dükkânın kiralaları, Gediz'deki hamamın yarı geliri, altı adet çayır geliri, Karahisar'da bir kervansaray ve dükkân gelirleri ayrıca vakıf köylerinin gelirlerinden oluşmaktadır⁴⁸⁰.

Görevlilerin ücretleri ve müesseselerin tüm masrafları bu vakıflar aracılığı ile karşılanmaktaydı. Şaban 1181 / Aralık-Ocak 1767-1768 tarihinde İshak Fakih vakfından karşılanmak üzere günlük bir akçe ve senelik bir müt buğday ile medresesinde bevvab olan Seyyid İsmail ve Seyyid Mustafa adlı kardeşler vazifeli iken kardeşlerden Seyyid İsmail vefat etmiş ve hissesi kardeşi Seyyid Mustafa'ya aktarılmıştır⁴⁸¹. Cemazielahir 1138 / Şubat-Mart 1726 tarihinde İshak Fakih vakıflarında günlük iki akçe ve senelik üç müt buğday ile Hasan mutasarrıf iken vefat etmiştir. Görevi devralacak evladı kalmadığından dolayı günlük bir akçe ve senelik bir buçuk galle ile Seyyid Mehmet tayin edilmiştir⁴⁸². Şevval 1181 / Şubat-Mart 1768 tarihinde İshak Fakih vakfı mahsülünden karşılanmak üzere günlük iki akçe ve senelik iki müt galle cerra ile vakfı mezbur cami'inde devirhan görevini

⁴⁷⁸ Coşkun Özdemir, “Tabakhane Cami, Kütahya”, *AA.*, Cilt:2, Ankara: Atalay Matbaacılık, 2014, s.278.

⁴⁷⁹ Çiftçioğlu, *a.g.m.*, s. 170.

⁴⁸⁰ Çiftçioğlu, *a.g.m.*, s.171.

⁴⁸¹ VAD., nr.1101, vr.9, s.19.

⁴⁸² VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

yürüten Seyyid Hüseyin görevinden feragat etmiş, yerine Şeyh Mehmet Ali tayin edilmiştir⁴⁸³.

4.2.10. Karagöz Ahmet Paşa Vakfı

Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa sahip olduğu mallarını ve gelirlerini hayır hizmetlerine tahsis etmek amacıyla bir vakıf kurmuştur. Karagöz Ahmet Paşa Şahkulu İsyanı'nda isyancılar ile giriştiği mücadele sonrasında şehit düşmüş ve eşi Şahi-Devran B. Abdullah tarafından vakfın tamamlanması gerçekleştirilmiştir. Karagöz Ahmet Paşa, evkaf-ı mezburenin tevliyet ve nezaretini sağ oldukça kendi nefesine, sonra evladına, sonra batnen bade batnin ve akaben bade akabin tenasül ettikçe evladının evladına sonra utekasının aslahına, sonra elerşed-felerşed kaidesiyle utekasının evladına, sonra evladının evladına şart koşarak nesilden nesile kendi soyundan gelenlere verilmesini istemiştir⁴⁸⁴.

Karagöz Ahmet Paşa'nın H.918 M.1512 tarihli vakfiyesinde Kütahya'da yetmiş odalı Kapan Hanı(Menzilhane),⁴⁸⁵ 1 köy, 159 odadan oluşan 2 han, içinde odalar, çardak, mehzen, ahır, fırın ve bahçeleri bulunan 5 menzil; 3 hamam, 1749 dükkân, 22 değirmen, 4 mezra, üçü zeytinlik adıyla bilinen toplam 4 büyük arazi, 4 müstakil bahçe ile Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerindeki gayrimenkullerden oluşan önemli gelir kaynaklarına sahipti⁴⁸⁶.

Kütahya'da, Zilhicce 1137 / Ağustos-Eylül 1725 tarihinde Karagöz Paşa vakıflarından bir akçe ücret karşılığında kapan kâtibi olan Şaban vefat etmiş yerine kardeşi Ali vazifelendirilmiştir⁴⁸⁷. 21 Zilhicce 1170 / 6 Eylül 1757 tarihinde Karagöz Ahmet Paşa vakıflarından almak üzere günlük bir akçe vazife ile hafız olan Mehmet vefat etmiş, görev yerinin boş kalmasıyla oğlu Abdurrahman Halife tayin edilmiştir⁴⁸⁸. Safer 1199 / Aralık-Ocak 1784-1785 tarihinde Karagöz Ahmet Paşa vakıfları mahsülünden almak üzere günlük bir akçe ile hatip olan Mehmet görevinden feragat etmiş yerine Seyyid Abdullah göreve tayin edilmiştir⁴⁸⁹.

⁴⁸³ VAD., nr.1101, vr.9, s.19.

⁴⁸⁴ Meltem Aydın, "Kütahya-Karagöz Ahmet Paşa Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:45, Ankara, Haziran 2016, s. 94.

⁴⁸⁵ Varlık, **a.g.m.**, s. 582.

⁴⁸⁶ Aydın, **a.g.m.**, s. 97.

⁴⁸⁷ VAD., nr.1091, vr.112, s.188.

⁴⁸⁸ VAD., nr.1106, vr.59, s.120.

⁴⁸⁹ VAD., nr.1113, vr.56, s.141.

4.2.11. Kasım Paşa Vakfı

Ahi Mustafa Mahallesi'nde bulunan cami, Eyalet valisi Hoca Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Müessesenin çeşitli giderlerinin karşılanması için mevcut vakıfları bulunmaktadır. Rebiülahir 1178 / Eylül-Ekim 1764 tarihinde Kasım Paşa tarafından inşa ettirilen camii vakfından karşılanmak üzere günlük iki akçe ücret ile kayyum ve çerağdar olan Ahmet vefat etmiş ve yerinin boş olması sebebiyle Seyyid Salih, naibi Şerif el Hacı Abdi arzıyla vazifelendirilmiştir⁴⁹⁰.

4.2.12. Lala Hüseyin Paşa Vakfı

II. Selim'in şehzadeligi sırasında yanında bulunan Lala Hüseyin Paşa, II. Selim Padişah olunca Anadolu Eyalet valisi olarak Kütahya'da kalmıştır. Bu dönemde bir cami ve aynı adla bir hamam inşa ettirmiştir. Bu yapıların ihtiyaçlarının karşılanması için bir vakfiyesi mevcuttur. Uzunçarşılı, eserinde vakfiye kaydının İstanbul Evkaf Müdürlüğü'nde olduğunu belirtmiştir⁴⁹¹. Ancak Hamza Güner, eserinde Uzunçarşılı'nın bahsettiği vakıf kaydına ulaşamadığını belirtmektedir⁴⁹².

Hurufat kayıtları incelendiğinde, XVIII. yüzyılda müesseselerin çeşitli masraflarını karşılamak için oluşturulan vakfını görmekteyiz. Ancak vakfiyenin hangi malları kapsadığı görülmemektedir. Muharrem 1200/Kasım-Aralık 1785 tarihinde Lala Hüseyin Paşa Cami vakıflarından dört akçe ücret ile cabi ve dört akçe ücret ile sâlihan ve üç akçe ücret ile su yollarında mimar hizmetine mutasarrıf olan Ali vefat etmiş ve yerine oğulları Seyyid Mustafa ve Seyyid İbrahim görevlendirilmiştir⁴⁹³.

Vakıf gelirleri arasında çeşitli dükkânlar, evler veya doğrudan nakit ödenekler olabildiği gibi araziler de vakf edilebilmekteydi. Arazilerin mahsul gelirleri vakıf müesseselerinin giderleri için çeşitli oranlarda ayrılmaktaydı. Cemazievvel 1138 / Ocak-Şubat 1726 tarihinde Lala Hüseyin Paşa vakıf arazilerinden alınan mahsül gelirinden karşılanmak üzere günlük iki akçe ücret karşılığında cüzhanlık vazifesini

⁴⁹⁰ VAD., nr.1101, vr.6, s.13.

⁴⁹¹Uzunçarşılı, a.g.e., s.145.

⁴⁹² Güner, a.g.e., s.35.

⁴⁹³ VAD., nr.1113, vr.57, s.143.

yürüten Abdullah vefat etmiş ve yerine Feyzullah, naib Mehmet tarafından görevlendirilmiştir⁴⁹⁴.

4.2.13. Mustafa Bey Vakfı

Vakıf Hisar Bey Oğlu Mustafa Bey tarafından bağışlanmıştır. Hisar Bey'in 815 H. 1412 M. tarihli vakfiyesinden Germiyan ümerasından olduğunu görmekteyiz. Evliya Çelebi, Hisarbey oğlu Mustafa Bey'in Anadolu Eyalet Valisi olduğunu ve ceddinin, kendi dedeleri ile akraba olduğunu son zamana kadar bu cami'in mütevellileri bulduklarını ve cami haziresinde birçok ünlü kişilerin ve amcasının oğlu şair ve bilgin Firaki'nin burada gömülü olduğunu söyler⁴⁹⁵. Uzunçarşılı ise, Mustafa Bey'in İshak Paşa tarafından katledildiği hadisesini, katledilme tarihi ile İshak Paşa'nın vefat tarihi uyuşmadığından dolayı mümkün olamayacağını söylemektedir. Mustafa Bey'in, H.899/M.1493-94 tarihli camii vakfiyesinden mahlasının Muslihuddin olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁶.

Mustafa Bey'in 15 Zilhicce 889 tarihli vakfiyesinde, bina eylediği camii için Sultan Bâyezid tarafından babası Hisar Bey'e temlik edilen ve kendisine geçen Alayunt köyünün tamamını, Şhreküstü Mahallesi'ndeki Çifte hamamı, Çıkırkçılar Çarşısı'nda kelleci dükkânlarını ve cami bitişğinde bulunan Barbaç bahçesini cami ve hizmetlilere vakfettiğini, ikinci vakfiyesinde ise Karahisarda dört dükkân ile Köprübaşında 3 dükkânı vakfettiği ve küçük oğlu Mahmut Çelebi ve kızına hisseler ayırdığını belirtmektedir.

Vakfiyesinde geçtiği üzere camii ve çalışanların masrafları vakfiyeden karşılanmaktadır. Ramazan 1098 / Temmuz-Ağustos 1687 tarihinde Mustafa Bey vakfindan karşılanmak üzere günlük iki akçe ile cüzhan ve günlük iki akçe ve bir müd hınta ile duagü hizmetine mutasarrıf olan Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Abdurrahim görevli iken Abdurrahman görevinden feragat etmiş ve hissesi Seyyid Mehmet'e, kadı Ahmet Hüseyin tarafından tevci edilmiştir⁴⁹⁷.

Vakıf görevlileri olarak erkeklerin yanında kadınların da yakınlarının vazifelerini yürüttükleri görülmektedir. Ramazan 1171 / Mayıs-Haziran 1758

⁴⁹⁴ VAD., nr.1091, vr.112, s.189.

⁴⁹⁵ Güner, a.g.e., s.26.

⁴⁹⁶Uzunçarşılı, a.g.e., s.112.

⁴⁹⁷ VAD., nr.1147, vr.15, s.31.

tarihinde Mustafa Bey vakfından karşılanmak üzere görevlendirilen Mehmet vefat etmiş ve yerine küçük kızı Ümmügülüm, kadı Seyyid Halil arzı ile görevlendirilmiştir⁴⁹⁸.

4.2.14 Osman Paşazade Ahmet Paşa Vakfı

Kütahya'lı Osman Paşazade'nin oğlu olan Ahmet Paşa, ifâ ettiği çeşitli görevlerden sonra vezir olmuştur. Ahmet Paşa Kütahya'da Ulu Cami karşısında darü'l-hadis, muallimhane ve abdesthane yaptırmış ve bunların masraflarını karşılamak üzere Kütahya'da acem hanı altındaki 7 dükkân, 150 kuruş ve diğer on yedi kadar dükkân ile odalar vakfetmiştir. Uzunçarşılı, vakfiyesinin tarihini Recep 1092 / Temmuz-Ağustos 1681 olarak belirtmiştir⁴⁹⁹. Recep 1133 / Nisan-Mayıs 1721 tarihinde Osman Paşazade Ahmet Paşa vakfından alınmak üzere günlük beş akçe ücret ile Yıldırım Bâyezid Han Cami'inde Cuma vâazi şeyhi Abdurrahim vazifelenmiştir⁵⁰⁰.

4.2.15. Seyyid Nurettin Vakfı

Germiyanoğulları dönemi Ahi büyüklerindedir. Paşam Sultan olarak da anılan türbede medfun olduğu düşünülmektedir. Ancak türbe kitabesinde adına rastlanılmamıştır. Tarih olarak uyuşması sebebiyle de Kurşunlu Cami'ini yaptıran Ahilerden olduğu anlaşılan Şeyh Mehmet b. Şeyh Alâettin b. Şeyh Nurettin'in Hacı İbrahim Cemal'in cediti olduğu Kurşunlu Camii kitabesinden anlaşılmaktadır⁵⁰¹.

Hurufat defterinde adı geçmekte olan Seyyid Nurettin vakıflarından çeşitli cami ve tekkelerde görevli olan kişilerin ücretlerinin karşılandığı görülmektedir. Rabiülahir 1169 / Ocak-Şubat 1756 senesinde Seyyid Ömer Halife, Seyyid Nurettin vakfından karşılanmak üzere günlük üç akçe ücret ile naathan olarak vazifelenmiştir⁵⁰². Zilhicce 1125 / Aralık- Ocak 1713-1714 senesinde Kütahya'da Nurettin vakfından alınmak üzere günlük iki akçe ücret ile tabbah olan Ahmet vefat etmiş yerine Abdullah vazifelenmiştir⁵⁰³.

⁴⁹⁸ VAD., nr.1106, vr.61, s.125.

⁴⁹⁹Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.215.

⁵⁰⁰ VAD., nr.1131, vr.7, s.15.

⁵⁰¹ Güner, **a.g.e.**, s.97.

⁵⁰² VAD., nr.1106, vr. 54, s.111.

⁵⁰³ VAD., nr.1131, vr. 2, s.6.

4.2.16. Timurtaş Paşa Vakfı

Kütahya'da XIV. yüzyıl sonları ve XV. yüzyıl başlarında Timurtaş Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kavaflar çarşısı içinde bulunan yapı Takvacılar Cami-külliyesi olarak da anılmaktadır. Vakıf kayıtlarında Kütahya'da Sarı Timurtaş Paşa tarafından bir mescit, medrese ve imaret tesis edildiği belirtilmektedir⁵⁰⁴.

1534'te külliye'nin vakıf gelirleri, kırk yedi dükkân, iki kervensaray ve dört bahçeden sağlanmaktaydı. Kütahya döneminin önemli ticaret merkezlerinden biridir. Bölgede büyük ve küçük bedesten olarak adlandırılan iki bedesten bulunmaktaydı. Bunlardan Büyük Bedesten Gedik Ahmet Paşa vakıflarından, Küçük Bedesten ise Timurtaş Paşa vakıflarındandır⁵⁰⁵.

Kütahya'da Şaban 1171/ Nisan-Mayıs 1758 tarihinde Timurtaş Paşa vakıflarından karşılanmak üzere günlük iki akçe ücret ile Abdurrahman Halife cabi olarak vazifelendirilmiştir⁵⁰⁶. Müesseselerdeki görevliler istedikleri zaman görevlerinden feragat ederek vazifelerinden ayrılabilirlerdi. Şaban 1168 / Mayıs-Haziran 1755 tarihinde Timurtaş Paşa vakfından karşılanmak üzere iki akçe ücret ile cabi olarak görevlendirilen Seyyid Hasan görevinden feragat etmiş ve yerine Abdurrahman vazifelendirilmiştir⁵⁰⁷.

4.2.17. Yıldırım Bâyezid Vakfı

Yıldırım Bâyezid, Kütahya valisi iken Ulu Cami'in inşasına başlamış ancak vefat etmesi ile cami inşası yarım kalmış ve Musa Çelebi tarafından tamamlanmıştır. Caminin vakfiyesi, Sultan II. Mehmet zamanında tertip edilmiştir. Bu vakfiyede caminin tamamlandığı tarih olarak 813 / 1410 senesi yazılıdır⁵⁰⁸. Caminin vakfi düzenlendiğinde mütevellilerin evlat ve aileden birine aktarılması şart koşulmuşsa da ilerleyen dönemde farklı mütevelliler de görevlendirilmiştir.

Osmanlı'da vakıflar, hazinenin yükünü hafifleten en önemli unsurlardan biridir. Cami görevlilerinin ücretleri ve cami için yapılacak tüm masraflar bu vakfiyelerden karşılanmaktaydı. Cemazielahir 1178 / Kasım-Aralık 1764 senesinde

⁵⁰⁴ Karakaya, **a.g.m.**, s. 186.

⁵⁰⁵ Varlık, **a.g.m.**, 582.

⁵⁰⁶ VAD., nr.1106, vr.60, s.123.

⁵⁰⁷ VAD., nr.1106, vr.52, s.107.

⁵⁰⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 107.

Yıldırım Bâyezid Han cami'inin vakfından almak üzere günlüğü bir akçe ücret ile devirhan ve sermahfil olarak vazifelendirilen Halil vefat etmiş ve yerinin boş olması ile Seyyid Halil Halife görevlendirilmiştir⁵⁰⁹.

Caminin merkezde bulunan vakıflarının yanında bölgede bulunan köylerde de vakıfları mevcuttur. Recep 1171/ Mart-Nisan 1758 tarihinde Ulu Cami'nin evkafı karyelerinden Zığra adlı karyeye günlüğü bir akçe ile cabi olarak Seyyid Ali Halife vazifelendirilmiştir⁵¹⁰.

4.3. VAKIF GÖREVLİLERİ

4.3.1. Cabi

Cabi, vakıf gelirlerini toplayan ve bunları deftere kaydederek mütevelliyeye bildiren vakıf görevlisidir. Aldıkları ücretler kişiden kişiye göre farklılıklar göstermektedir. Nakit olarak aldıkları ücretlerin yanında zaman zaman vakıf mahsüllerinden de senelik olmak üzere buğday almaktaydılar. Rebiülevvel 1193 / Mart-Nisan 1779 tarihinde Germiyanoglu Yakub Çelebi vakıflarından alınmak üzere günlük sekiz akçe vazife ve senelik dört müd buğday karşılığında vakfın cabisi olan Macit görevlendirilmiştir⁵¹¹.

Kişi görevden kendi isteği üzerine ayrılabilirdi. Bu durumda diğer müesseselerde de olduğu gibi görev genellikle aile içerisinde kalmaktaydı. Zilkade 1188/ Ocak-Şubat 1775 tarihinde Kütahya'da Rüstem Paşa vakıflarından alınmak üzere günlük iki akçe ve senelik iki müd buğday olarak cabisi olan Ahmet görevinden feragat etmiş ve oğlu Abdusselam vazifelendirilmiştir⁵¹².

4.3.2. Nazır

Kelime anlamı olarak “Bakan gözeten, Nezaret eden” olan nazır, mütevellinin vakıfla ilgili işlerini denetleyen kişidir.⁵¹³ Mütevellilerin tüm hareketlerinden sorumlu olan kişidir. Usulsüzlük durumlarında mütevellinin azline karar veren bir mercidir. Nazırlık vazifesine erkeklerin atamalarının yapıldığı gibi kadınlar da bu vazifeye getirilebilmekteydi. Şevval 1130 / Ağustos-Eylül 1718 senesinde

⁵⁰⁹ VAD., nr.1101, vr.6, s.14.

⁵¹⁰ VAD., nr.1106, vr.60, s.123.

⁵¹¹ VAD., nr.1216, vr.106, s.176.

⁵¹² VAD., nr.1115, vr.41, s.114.

⁵¹³ Develioğlu, a.g.e., s.972.

Kütahya'da Hisarbey Camii vakfından alınmak üzere dört akçe ile cabi ve iki akçe ücret ile nazır olan İbrahim vefat etmiş yerine kızı Havva, kadı Süleyman arzı ile görevlendirilmiştir⁵¹⁴. Görevin zaman zaman iki kişi arasında paylaştırıldığı da görülmektedir. Cemazielahir 1185/ Eylül-Ekim 1771 tarihinde Halil Efendi vakfından alınmak üzere günlük iki akçe ücret ile nazır olan Seyyid Abdullah vefat etmiş, yerine oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Derviş Abdurrahim vazifelendirilmiştir⁵¹⁵.

4.3.3. Müteveli

Sözlük anlamı “Başkasının işini gören, bakımını üstlenen” olarak geçmektedir⁵¹⁶. Terim anlamı ise şer’i hükümler ve vakfın şartları çerçevesinde vakfın işlerini yürüten kişiye verilen isimdir. Mütevelliler vakfın şartları sebebi ile meşrut üzere atanabilmekteydi. Rebiülevvel 1190/ Nisan-Mayıs 1776 tarihinde Kütahya'da İbrahim Efendi'nin vakf eylediği kazanhanenin evladiyet şartı ile ücret almadan mütevellisi olan Ahmet b. Mehmet atanmıştır⁵¹⁷. Recep 1184/ Ekim-Kasım tarihinde Efendi Bola Mahallesi'nde Efendi Bola Mescidi vakıflarından günlük iki akçe ile mütevellisi olan Seyyid Halil ve Seyyid Salih adlı kardeşler görevi ifâ ederken Seyyid Halil vefat etmiş ve hissesi kardeşi Seyyid Salih'e sadaka buyrulmuştur⁵¹⁸

Göreve son verilmesi gibi durumlar genellikle vefat, kendi isteği ile görevden çekilme şeklinde gerçekleşmekteydi. Vazifeye atanan yeni kişi ise aile fertlerinden birisi olurdu. Recep 1124 / Ağustos-Eylül 1712 senesinde Kütahya'da Mehmet Efendi vakfında meşrutiyet üzere altı akçe ücret ile müteveli vazifesini yürüten Ahmet vefat etmiş yerine oğlu Cafer, kadı Murat arzıyla vazifelendirilmiştir⁵¹⁹.

4.3.4. Bevvab

Vakıf kurumlarında kapıcı görevini üstlenen kişilerdir. Çeşitli vakıf kurumlarının sabah kapılarının açılması akşam kapatılmasından sorumludur. Diğer vakıf kurumlarında olduğu gibi görevlinin vefatı söz konusu olduğunda vazifeye aile

⁵¹⁴ VAD., nr.1131, vr.4, s.9.

⁵¹⁵ VAD., nr.1114, vr.61, s.84.

⁵¹⁶ Nazif Öztürk, “Müteveli”, *DİA.*, Cilt:32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s.217.

⁵¹⁷ VAD., nr.1216, vr.105, s.174.

⁵¹⁸ VAD., nr.1114, vr.60, s.82.

⁵¹⁹ VAD., nr.1134, vr.6, s.17.

fertlerinden birisi atanmaktaydı. Safer 1097/ Aralık-Ocak 1685-1686 senesinde Kütahya'da Karagöz Paşa Cami'ine günlük bir akçe ücret karşılığında bevvab olarak görevlendirilen Mustafa vefat etmiş yerine oğlu Abdullah, babasının beratı ile vazifelendirilmiştir⁵²⁰.

4.3.5. Su Yolcu

Suyu kaynağından alarak, şehirlere kadar gelmesini sağlayan ve su yollarının bakım ve onarımından sorumlu olan kişilere su yolcu/rah-abi denilmekteydi⁵²¹. Cemazielahir 1097/ Nisan-Mayıs 1686 senesinde Kütahya'da merhum Mehmet Efendi vakfindan karşılanmak üzere günlük bir akçe ücret ile su yolcusu olarak görev yapan Derviş Hasan kendi rızasıyla görevini Ali'ye devretmiştir⁵²².

Hurufat kayıtlarından, Rebiülevvel 1098/ Ocak-Şubat 1687 senesinde göreve yaklaşık 10 ay önce getirilen Ali adlı kişinin vefat ettiğini ve görevin oğulları Hüseyin, Mustafa ve Ahmet arasında paylaştırıldığı görmekteyiz⁵²³

⁵²⁰ VAD., nr.1147, vr.12, s.45.

⁵²¹ Öntuğ, a.g.m., s. 1092.

⁵²² VAD., nr.1147, vr.12, s.26.

⁵²³ VAD., nr.1147, vr.14, s.29.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, üç kıtada sürdürdüğü hâkimiyetini, iskân politikası çerçevesinde, hâkimiyeti altındaki toprakları mamur hale getirmesi ile gerçekleştirmiştir. Kütahya'da ilk yerleşim alanı olarak şehir, dağ eteğinde eski kalenin çevresinde şekillenen mahallelerden oluşmaktadır. Bölge, ilk yoğun nüfus artışını Celali İsyanları ile yaşamıştır. XVI. yüzyılın başlarında Celali isyanlarının başlaması ile köyden kente olan göç oranında bir artış gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kütahya merkez nüfusunda bir artış göstermiş ve bu artış ile doğru orantılı olarak mahalle sayılarında da artış gözlenmiştir. İkinci artış ise bölgenin merkez haline getirilmesi ile gerçekleşmiştir. Osmanlı hâkimiyetinde bölgenin Anadolu Beylerbeyliği merkezi haline getirilmesi ile insanların daha güvenli bir bölgede yaşama isteği doğrultusunda nüfus oranında gerçekleşen önemli değişiklikler yaşanmıştır.

Şehir planlaması daha çok bölgenin coğrafi koşullarına göre gelişim göstermektedir. Dağın eteğinden düz ovaya doğru açılan bir büyüme yaşanmıştır. Eski yerleşim yerinin dışında kuzeyde oluşan ilk mahalleler Balıklı, Pirlar, Servi ve Sultanbağı gibi yerleşim yerleri olurken, XVIII. yüzyılda ise yerleşim çekirdeğinin tamamen dışında kalan kuzey batı istikametinde gördüğümüz Cemaleddin, Cedid ve Lala Hüseyin Paşa mahalleleri ortaya çıkmıştır.

Klasik Osmanlı şehir tipini meydana getirmek için başta padişahlar olmak üzere önemli devlet adamları yeni fethedilen topraklarda ve gelişmemiş alanlarda kervansaray, han, cami, mescit gibi müesseseler oluşturarak vakıf sistemini meydana getirmişlerdir. Vakıf sisteminin devamlılığını getirmek için vakfiyeler tanzim ettirilmiş ve bu kurumların ihtiyaçlarının karşılanması, görevlilerin ücretlerinin karşılanması gibi hizmetler vermişlerdir. Böylelikle devlet hazinesini herhangi bir yükümlülük altına sokmadan halkın ihtiyaçlarının giderilmesi sağlanmış ve düzenin bozulması önlenmiştir.

Vakıf sisteminin incelenmesi açısından Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan çeşitli arşiv belgeleri ve Hurufat Defteri kayıtları bizler için son derece önem arz etmektedir. Bu kaynaklardan Hurufat Defterleri incelenmiş olup Kütahya'da XVIII. yüzyıl vakıfları ile ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır.

İncelemiş olduğumuz vakıflarda, vakıf kurumlarında çalışan görevlilerde babadan oğula geçen bir sistem görülmektedir. Müessesede görevli kişinin vefatı ile görevin oğluna, eğer oğlu yoksa aile yakınlarına geçtiğini görmekteyiz. Kişi kendi isteği ile görevinden feragat edebilmektedir. Padişahın otoritesini taşrada yansıtan kazanın en yetkili kişileri olan kadılar, liyakatsiz ve isteksiz çalışan kişiler hakkında soruşturma başlatıp görevden alınmaları konusunda merkeze arzda bulunurdu. Vakıf çalışanlarının ücretleri günlük olarak hesaplanmaktadır. Aynı görevde bulunan kişiler arasında ücret farklılığı görülebilmektedir. Bu durum müessesenin vakfiyesinde bulunan şartlara göre değişiklik göstermektedir.

Vakıflarda çalışanların vefat etmeleri durumunda oğullarına geçtiği gibi bazen kız çocuklarına da geçtiği görülmektedir. Bu durum asırlar önce henüz hiçbir kadın kamu alanlarında gözetilmezken Osmanlı Devleti'nde kadının kamu kurumlarında yer alabildiğini bizlere göstermektedir. Kütahya'da kadınların arazi, dükkân, ev, gibi çeşitli mallarını vakf ettiği görülmektedir. Bu durum bizlere Osmanlı'da erkekler kadar kadınların da mal edinme hakkı olduğunu göstermektedir.

Vakıf kurumları Osmanlı şehirlerinde halk için bir iş kapısı olarak görülmektedir. Zaman zaman vefat eden kişinin yerine birden fazla oğlunun beraber göreve getirildiği görülmüştür. Bu durumda tek kişinin alacağı günlük ücret kardeşler arasında paylaştırılmaktaydı.

Liyakata uygun olmadan kişilerin kendi üzerlerine berat ettirdiklerine rastlanmıştır. Bu gibi durumlarda görev için kişiler kadıya itirazda bulunarak soruşturma açılmasını sağlayabilmekteydi. Eğer davacı haklı ise görev hak eden kişiye devredilmekteydi.

Kütahya eğitim-öğretim hizmetleri açısından önemli şehirlerden biridir. Bölgede hemen hemen her mahallede sıbyan mektepleri hizmet vermekteydi. Bu mekteplerin yanında yüksek derecede eğitim veren medrese kurumları ve ihtisas medreseleri de bulunmaktaydı. Birçok mahalde halkın da desteği ile mekteplerin kurulması Osmanlı toplum ve devletinin eğitim ve öğretime verdiği önemi gösterir.

Tablo 1: Mahalleler

XVI. Yüzyıl	XVII. Yüzyıl	XVIII. Yüzyıl
Ahi Erbasan Mahallesi	Ahi Erbasan Mahallesi	Ahi Erbasan Mahallesi
Ahi Mustafa Mahallesi	Ahi Mustafa Mahallesi	Ahi Mustafa Mahallesi
Bezirciler Mahallesi - Bezirciler Mahallesi	Bezirciler Mahallesi - Bezirciler Mahallesi	Bezirciler Mahallesi - Bezirciler Mahallesi
Bölücek Mahallesi -Böğrücük Mahallesi	Bölücek Mahallesi - Böğrücük Mahallesi	Bölücek Mahallesi - Böğrücük Mahallesi
Börekçiler Mahallesi	Börekçiler Mahallesi	Börekçiler Mahallesi
Cemalettin Mahallesi	Cemalettin Mahallesi	Cemalettin Mahallesi
Çerçi Mahallesi	Çerçi Süleyman Mahallesi	Çerçi Süleyman Mahallesi
Çukur Mahallesi	Çukur Mahallesi	Çukur Mahallesi
Dibek Mahallesi	Dibek Mahallesi	Dibek Mahallesi
Dükkancıklar Mahallesi - Kancık Mahallesi	Dükkancıklar Mahallesi - Kancık Mahallesi	Dükkancıklar Mahallesi - Kancık Mahallesi
Efendi Bula Mahallesi	Efendi Bola Mahallesi	---
Ermeniyan Mahallesi	---	---
Hacı Süleyman Mahallesi	---	---
Hacı Ahmet Mahallesi -Analıca Mahallesi	Hacı Ahmet Mahallesi - Analıca Mahallesi	Hacı Ahmet Mahallesi - Analıca Mahallesi
Hisar Mahallesi	---	---
Hisar BeyCami Mahallesi	---	---
İshak Fakih Mahallesi - Tabakhane Mahallesi	İshak Fakih Mahallesi - Tabakhane Mahallesi	İshak Fakih Mahallesi- Tabakhane Mahallesi
Kadı Şeyh Mahallesi	Kadı Şeyh Mahallesi	Kadı Şeyh Mahallesi
Kemalettin Paşa Mahallesi	---	---
Maruf Mahallesi	Maruf Mahallesi	Maruf Mahallesi
Meydan Mahallesi	Meydan Mahallesi	Meydan Mahallesi
Pirler Mahallesi	Pirler Mahallesi	Pirler Mahallesi
Polad Bey Mahallesi	---	Polad Bey Mahallesi
Rumiyan Mahallesi	---	---
Sultanbağı Mahallesi	Sultanbağı Mahallesi	Sultanbağı Mahallesi
Şhreküsdü Mahallesi	Şhreküsdü Mahallesi	Şhreküsdü Mahallesi
Veled-i Gune Mahallesi	---	---
Yahudiyan Mahallesi	---	---
---	Balıkli Mahallesi	Balıkli Mahallesi
---	Ahi Evren Mahallesi	Ahi Evren Mahallesi
---	Paşam Mahallesi	Paşam Mahallesi
---	Saray Mahallesi	Saray Mahallesi
---	Çinici Kefere Mahallesi	---
---	Lala Hüseyin Paşa Mahallesi	Lala Hüseyin Paşa Mahallesi
---	Ahi İzzettin Mahallesi	Ahi İzzettin Mahallesi
---	Konak Mahallesi	---
---	Hacı İlyas Mahallesi	---
---	Buladin Mahallesi	---
---	Büyük Orta Mahallesi	---
---	Küçük Orta Mahallesi	Küçük Orta Mahallesi
---	Hacı İbrahim Mahallesi	Hacı İbrahim Mahallesi
---	---	Çerçi Müslüman Mahallesi
---	---	Gönen Mahallesi
---	---	Cedid Mahallesi
---	---	Yatırlar Mahallesi
---	---	Terziler Mahallesi

Tablo 2: Günümüzdeki Kütahya Mahalleleri

1	Agaçköy Mahallesi	29	İnköy Mahallesi	57	Yeni Bosna Mahallesi
2	Akkent Mahallesi	30	İstiklal Mahallesi	58	Yenidoğan Mahallesi
3	Alayunt Mahallesi	31	Kirazpınar Mahallesi	59	75.Yıl Mahallesi
4	Ali Paşa Mahallesi	32	Kırgılı Mahallesi	60	Yıldırım Beyazıt Mahallesi
5	Andız Mahallesi	33	Kumarı Mahallesi	61	Yoncalı Mahallesi
6	Aydoğdu Mahallesi	34	LalaHüseyinPaşa Mahallesi	62	Yunus Emre Mahallesi
7	Bahçelievler Mahallesi	35	Maltepe Mahallesi	63	Yüzüncü Yıl Mahallesi
8	Balıklı Mahallesi	36	Maruf Mahallesi	64	Zafertepe Mahallesi
9	Bölücek Mahallesi	37	Mecidiye Mahallesi	65	Zığra Mahallesi
10	Börekçiler Mahallesi	38	M.Akif Ersoy Mahallesi	66	Ziraat Mahallesi
11	Cedit Mahallesi	39	Meydan Mahallesi		
12	Cemalettin Mahallesi	40	Müderris Mahallesi		
13	Civli Mahallesi	41	Okçu Mahallesi		
14	Cumhuriyet Mahallesi	42	Ok Meydanı Mahallesi		
15	Çalca Mahallesi	43	Osman Gazi Mahallesi		
16	Dumlupınar Mahallesi	44	OtuzAğustos Mahallesi		
17	Enne Mahallesi	45	Parmakören Mahallesi		
18	Evliya Çelebi Mahallesi	46	Paşam Sultan Mahallesi		
19	Fatih Mahallesi	47	Perli Mahallesi		
20	Fuat Paşa Mahallesi	48	Pirler Mahallesi		
21	Gaybi Efendi Mahallesi	49	Saray Mahallesi		
22	Gazi Kemal Mahallesi	50	Servi Mahallesi		
23	Güven Mahallesi	51	Siner Mahallesi		
24	Gültepe Mahallesi	52	Sofu Mahallesi		
25	Güveççi Mahallesi	53	Soğukçeşme Mahallesi		
26	HacıAzizler Mahallesi	54	Sultanbağı Mahallesi		
27	Hamidiye Mahallesi	55	Şair Şeyhi Mahallesi		
28	İkizyük Mahallesi	56	Vefa Mahallesi		

Tablo 3: Kütahya’da XVIII. Yüzyılda Görevli Kadılar

Kadı Ahmet Hüseyin	Kadı Mehmet
Kadı Süleyman	Kadı Molla Mehmet
Kadı Süleyman Elmalı	Kadı Esseyyid Halil Efendi
Kadı Abdülrahman	Kadı Abdülrezzak Nursi Efendi
Kadı Mustafa	Kadı Abdurrahman
Kadı Mehmet Emin	Kadı Es Şeyh Mustafa
Kadı Seyyid Mehmet	Kadı Mehmet
Kadı Süleyman	Said İsmail Efendi Zade Mehmet Said Efendi
Kadı Süleyman	

Yukarıdaki tablo III. de vakıf arşivlerine göre Kütahya’da görev yapan kadılar kronolojik sıraya göre belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri (Kısaca:VAD.), nr.1091; 1101; 1102; 1106; 1113; 1114; 1115; 1128; 1131; 1134; 1147; 1216.

II. Kitaplar

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pagem Yayınları, 2013.

Baykara, Tuncer. *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1990.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: T.T.K Yayınları, 1991.

Çağatay, Neşet. *Güncel Konular Üzerine Makaleler*, VII. Dizi, Ankara: T.T.K Yayınları, 1994.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Doğuş LTD.ŞTİ Yayınları, Ankara 1980.

Edhem, Halil. *Kütahya'da Germiyan Kitabeleri: Al-i Germiyan Kitabeleri*, Çev. Emine Gedik, Kütahya: Kütahya Valiliği Yayınları, 2011.

Ekici, Buğra Ekrem. *Osmanlı Mahkemeleri:Tanzimat ve Sonrası*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2017.

Evliya, Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Cilt:2, 9. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Faroqhi, Sureya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1560)*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Güner, Hamza. *Kütahya Camileri*, Kütahya, 1964.

Hinz, Walther. *İslam'da Ölçü Sistemleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

İhsanoğlu, Ekmelettin. *Osmanlılar ve Bilim*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.

İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 55. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Kalyon, M. Mustafa. *Kütahya'da Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı Eserleri*, Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.

Küçükdağ, Yusuf. *Bozkır Armutlu:Tarihçesi ve SosyoEknomik Yapısı*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2008.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I,II,III*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1983.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı-Türkçe Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Kütahya Şehri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi, 1945.

Ünal, M. Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2010.

Varlık, Mustafa Çetin. *Germiyanogulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

III. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

Akın, Ahmet. "Tarihi Süreç içinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:15, 2016, ss. 177-209.

Altun, Ara. "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Kütahya Atatürk'ün Doğumununun 100. Yılına Armağan 1981-1982*, İstanbul: Formül Matbaası, 1981.

Altun, Ara. "İshak Fakih Külliyesi", *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Atar, Fahrettin. “Mahkeme” *DİA.*, Cilt:27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Aydın, Mehmet Akif. “Mahkeme:Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, *DİA.*, Cilt:27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Aydın, Meltem. “Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:48, Nisan 2016, ss.199-232.

Aydın, Meltem. “Kütahya- Karagöz Ahmet Paşa Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:45 Haziran 2016, ss. 91-119.

Baktar, Mustafa. “Hutbe”, *DİA.*, Cilt: 18, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Baltacı, Cahit. “Mektep:Osmanlılarda Mektep”, *DİA.*, Cilt:29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Bayartan, Mehmet. “Osmanlı’dan Günümüze Kütahya Şehri’nin Yapı Taşları: Mahalleler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı:18, İstanbul 2009, ss. 57-70.

Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-I*, 2008, ss. 157-175.

Beydilli, Kemal. “İmam” *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Bilecik, Gülberk. “Yakup Çelebi Külliyesi”, *DİA.*, Cilt:43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nebi. “Mektep”, *DİA.*, Cilt:29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Bozkurt, Nebi. “Medrese”, *DİA.*, Cilt: 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nebi. “Darülkurra” *DİA.*, Cilt: 8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Çakır, İbrahim Ethem. “XVII. Yüzyılın II. Yarısında Kütahya Kazası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20, Nisan 2016, ss. 243-274.

Çam, Nusret. “Arasta”, *DİA.*, Cilt:3, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Çiçekler, Mustafa. “Na’t” *DİA.*, Cilt:32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Çiftçioğlu, İsmail. “Kurşunlu Cami”, *Ahilik Ansiklopedisi*, Cilt:2, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2014, ss.76.

Çiftçioğlu, İsmail. “Ergun Çelebi’nin Yaşadığı Dönem: Siyasi, Sosyal ve İلمي Ortam” Ed: Bilal Kemikli-Asiye Tıgılı, *Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, Kütahya: Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015.

Çiftçioğlu, İsmail. “Germiyanoğulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, Kütahya 2006, ss. 161-180.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Külliyeye”, *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Dörtbudak, Mehmet Veysi. “Erguniye Mevlevihanesi’nin Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Ed: Bilal Kemikli-Asiye Tıgılı, *Ergün Çelebi ve Kütahya Mevleviliği*, Kütahya: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2015.

Emecen, Feridun. “Timurtaş Paşa”, *DİA.*, Cilt:41, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Erbay, Nuri. “Kütahya Mevlevihanesi ve Mevlevi Kültürü Açısından Kütahya”, *Dünya’da Mevlana İzleri Bildirileri:2*, Konya: Sümam Yayınları, 2010, ss.539-553.

Gökçe, Turan. Küpeli, Özer. “Germiyanoğulları Tarihine Işık Tutan Bir Kaynak: II. Bâyezid Dönemine Ait Vakıf ve Mülk Defteri”, Haz: Mehmet Ersan-Mehmet Şeker, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyet Sempozyumu III : Germiyanoğulları Beyliği Bildiriler*, Kütahya ,8-10 Mayıs 2014, Ankara: Ofset Basımevi 2017, ss.473-487.

Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf” *DİA.*, Cilt:42, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Hatemi, Hüseyin. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Vakıf”, Cilt:6, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

İşpirli, Mehmet. “Medrese”, *DİA.*, Cilt:28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

İşpirli, Mehmet. “Naib”, *DİA.*, Cilt:32, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Karaca, Filiz. “Kürk”, *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Karakaya, Ebru. “Timurtaş Paşa Külliyesi”, *DİA.*, Cilt:41, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Karakaya, Ebru. “Kütahya:Mimari”, *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Kayaoğlu, İsmet. “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 11, Ankara 1976, ss.49-55.

Kazıcı, Ziya. “Ahilik”, *DİA.*, Cilt:1, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “İmam”, *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Katip”, *DİA.*, Cilt:25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Mertoğlu, Mehmet Suat. “Selat-ü Selam”, *DİA.*, Cilt:36, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü”, *Amme İdaresi Dergisi IX.*, Cilt:9, Sayı:1, Ankara 1976, ss. 95-107.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Bülent Nuri Esen Armağanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1977.

Öntuğ, Murat. “Bozok Sancağı’ndaki Dini ve Eğitim Kurumları (XVIII.Yüzyıl)”, *Uluslararası Bozok Sempozyumu*, 5-7 Mayıs, Yozgat: Bozok Üniversitesi, 2016, ss. 425- 447.

Öntuğ, Murat. “Nevşehir Kazasının Eğitim, Dini ve Sosyal Yapıları (1700-1800)”, Ed: Adem Öger, *I.Uluslararası Nevşehir Sempozyumu 16-19 Kasım 2011*, Cilt: IV, Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları 2, 2012, ss.423-450.

Öntuğ, Murat. “ Osmanlı Dönemi Uşak’taki Dini Yapılar: Camiler ve Mescitler”, *CİEPO, Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Çalışmaları 4. Ara Sempozyumu, 14-17 Nisan 2011*, Uşak 2011, ss. 959-992.

Ösen, Serdar. “Osmanlı Devleti’nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği”, Sayı:38, *SÜTAD.*, Güz, Konya 2015, ss.49-68.

Özdemir, Coşkun. “Tabakhane Cami Kütahya”, *Ahilik Ansiklopedisi*, Cilt:2, Ankara: Atalay Matbaacılık, 2014.

Özönder, Hasan. “Kütahya Mevlevihanesi”, Sayı: 2, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1996, ss.70-89.

Öztürk, Sait. “Kassam”, *DİA.*, Cilt:24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Öztürk, Temel. “Kadı Sicillerindeki Bazı Muhalefatlara Göre Trabzon’da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri:1700-1750”, Ed: Halil İncik-İsmail E. Erünsal v.d., *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:32, İstanbul 2008, ss.249-281.

Tanman, M. Baha. “Darülkurra” *DİA.*, Cilt:8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Varlık, Mustafa Çetin. “Kütahya” *DİA.*, Cilt:26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Yel, Ali Murat-Küçükaşçı, M. Sabri. “Mahalle”, *DİA.*, Cilt:22, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”, *DİA.*, Cilt:42, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Yıldız, Dursun Hakkı. “Kütahya’nın Tarihçesi” *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan:Kütahya*, İstanbul: Formül Matbaası, 1981.

IV. Tezler

Güldal, Mustafa. “Lala Hüseyin Paşa Vakfiyyesinin Değerlendirilmesi” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2001.

Tiftik, M. Ali. “Ermeni Tehciri ve Kütahya Ermenileri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 2009.

Varlık, Mustafa Çetin. “XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı”, Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1985.

